

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОЖКО МИКОЛА ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 338.512:338.432:658(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ
РОСЛИННИЦТВА НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВАХ**

Спеціальність 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ / М.В. Божко

Науковий керівник
доктор економічних наук, професор
Шиян Дмитро Вікторович

АНОТАЦІЯ

Божко М. В. Управління витратами виробництва продукції рослинництва на сільськогосподарських підприємствах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Таврійський державний агротехнологічний університет, Мелітополь, 2019.

Дисертаційну роботу присвячено узагальненню теоретичних положень та розробці шляхів підвищення ефективності управління витратами продукції рослинництва на сільськогосподарських підприємствах.

Розглядаються теоретичні та методичні проблеми відносно понять «вартість товару», «витрати». Підкреслюється, що дана категорія є однією з базових в економічній науці. Наголошується, що незважаючи на значну історію дослідження даної проблеми та суттєву теоретичну базу, питання відносно принципів та механізму формування вартості товару залишаються дискусійними. Це стосується проблем впливу розмірів та інтенсивності виробництва на ефективність витрат, зміну їх структури, прояву закону спадної віддачі в сільському господарстві, підходам до поділу витрат на постійні та змінні та інших проблем.

Поняття «витрати» на мікрорівні також має широке коло визначень. Воно напряму пов'язане з стандартами бухгалтерського обліку та методичними підходами до калькулювання собівартості продукції. Дається власне визначення поняття «витрати» – це процес використання підприємством ресурсів шляхом здійснення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, що призводить до зменшення власного капіталу або збільшення зобов'язань.

Відмічається, що економічно обґрунтована класифікація витрат дає змогу чітко визначити їх величину, провести розрахунок собівартості

окремих видів продукції, організувати контроль використання ресурсів та оцінити вплив обсягів виробництва на структуру витрат. Класифікація витрат також дає можливість організувати систему управління в цілому на підприємстві. Особливості сільського господарства породжують витрати, пов'язані з різною їх окупністю на землях різної родючості. На землях гіршої якості землекористувачі вимушені нести додаткові витрати для одержання такого ж рівня урожайності, який можуть отримувати інші землекористувачі на землях кращої якості.

В системі управління витратами було виділено три важливих складових елемента. Перший з них об'єднує центри відповідальності з точки зору формування доходів, витрат та прибутку, другий – представляє систему управління витратами з точки зору рівнів управління, третій – пов'язан з методами управління і включає стратегічне управління, управління через технологічний процес, організацію системи обліку та застосування мотивації персоналу з метою скорочення витрат.

Дається власне визначення поняттю «управління витратами»: *це процес прийняття рішень стосовно оптимального вибору обмежених ресурсів, спрямований на оптимізацію рівня ефективності їх використання.*

Аналіз динаміки обсягів виробництва продукції рослинництва засвідчив наявність позитивних тенденцій, пов'язаних із збільшенням урожайності культур та валових зборів. Відмічається, що присутні також і негативні фактори, пов'язані з порушенням структури посівних площ, недовнесенням мінеральних та органічних добрив.

Проведено аналіз складу і структури витрат галузі рослинництва на сільськогосподарських підприємствах України за даними 2015-2017 років, який дав можливість встановити, що найбільшими темпами зростали витрати на оренду та матеріальні витрати. Водночас з цим, питома вага відрахувань на соціальні заходи, витрат на оплату праці та витрат на придбання нафтопродуктів у 2017 р. скоротилась порівняно з 2015 роком.

За даними 2016 р. було встановлено, що розміри посівних площ суттєво

впливають на структуру витрат при виробництві окремих культур на сільськогосподарських підприємствах Харківської області. За результатами проведеного аналізу виявлено, що при виробництві пшениці питома вага матеріальних витрат у підприємств з посівною площею до 100 га дорівнювала 71,0%, а у підприємств з посівною площею більше 1000 га – 67,4%. Водночас, в даних групах підприємств питома вага витрат на мінеральні добрива дорівнювала 21,6% та 27,0% відповідно. Надійність даних розбіжностей між групами була підтверджена шляхом порівняння середніх величин за t-критерієм Стьюдента. Розбіжності виявились суттєво значимими. При виробництві кукурудзи на зерно у підприємств з посівною площею до 100 га питома вага витрат на мінеральні добрива дорівнювала 12,8%, а у підприємств з посівною площею понад 700 га – 21,4%. У той же час по соняшнику подібна тенденція не спостерігалась.

Аналіз впливу рівня інтенсивності виробництва на структуру витрат по пшениці дозволив встановити тенденцію до зниження питомої ваги витрат на насіння в групі з рівнем витрат до 7000 грн/га порівняно з підприємствами в групі з рівнем витрат понад 13000 грн/га. При виробництві кукурудзи на зерно також мала місце тенденція до зростання питомої ваги витрат на мінеральні добрива водночас із збільшенням рівня інтенсивності виробництва.

При аналізі динаміки урожайності виділені періоди зростання та значного зниження рівня урожайності соняшнику, зернових культур, кукурудзи на зерно. Періоди високої урожайності зернових культур по Україні та Харківській області припали на 1987-1994 рр. та 2008-2016 рр. Періоди низької урожайності – відповідно, на 1950-1978, 1995-2007 рр. Ці періоди пов'язані як з технологічними змінами, так і з природними чинниками. Їх зміна в значній мірі формує загальну ефективність витрат у галузі рослинництва.

Рівень витрат на одиницю земельної площі є одним з основних факторів формування урожайності. В даному випадку зв'язок має майже

лінійний характер. Встановлено факт наявності фазових переходів між рівнем витрат та рівнем урожайності. По пшениці такі переходи відбувались при рівні витрат 6339,8 грн/га, 8520,4 грн/га, 10277 грн/га, та 13385,5 грн/га. При даному рівні витрат середня урожайність по виділених групах дорівнювала відповідно 25,7 ц/га, 36,1 ц/га, 47,5 ц/га та 71,8 ц/га. По соняшнику дані фазові переходи мали місце при рівні витрат 6682,8 грн/га, 10562,5 – 11793,0 грн/га та 14735,4-15268,2 грн/га. При даному рівні витрат середня урожайність дорівнювала 11,3 ц/га, 24,5 ц/га та 39,0 ц/га.

Аналіз рівня концентрації виробництва за критерієм площа ріллі дозволив встановити нелінійний характер даної залежності з величиною одержаного фінансового результату та рентабельності рослинництва. В групі підприємств з площею ріллі до 300 га на 1 га посівної площі в середньому було отримано збиток у розмірі 2576,6 грн., у групі з площею 1500,1-2000 га – прибуток 5192,7 грн/га, у підприємств з площею понад 5000 га – величина прибутку була меншою і дорівнювала 3525,6 грн/га.

Побудова нелінійної залежності дозволила визначити, що оптимальна площа ріллі за критерієм прибутковості та рентабельності галузі рослинництва повинна знаходитись на рівні 3300 – 4634 га. При виробництві пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області найбільші витрати виявлені за критерієм рентабельності та прибутковості, вони мали місце в господарствах з розмірами посівних площ від 693 га до 1022 га, при виробництві соняшнику найбільші витрати спостерігались у підприємствах з посівною площею від 1052 до 1102 га.

Запропоновано визначати коефіцієнт структури постійних витрат як суму від множення питомої ваги окремих витрат у структурі витрат в середньому по сукупності підприємств на питому вагу постійних витрат у структурі витрат по даній сукупності підприємств. Економічний зміст даного коефіцієнта полягає в тому, що величина постійних витрат визначається як відносна величина по окремих статтях, яка потім об'єднується в загальну величину витрат з урахуванням фактору ваги даної статі. Максимальне

значення даного коефіцієнта може дорівнювати 1. Розрахунок та аналіз даного коефіцієнту по окремих культурах дозволив встановити чітку тенденцію до поступового нарощування величини умовно-постійних витрат з одночасним зростанням рівня інтенсивності та зменшенням їх величини у групі підприємств з найбільшим рівнем витрат.

З метою доведення рівня внесення мінеральних добрив до науково-обґрунтованого рівня пропонується методичний підхід до визначення величини можливих дотацій з боку держави, який враховує як рівень доходності, так і дію закону спадної віддачі. Подібна дотація повинна надаватися лише тим підприємствам, які ведуть інтенсивне виробництво і вносять мінеральні добрива на рівні не менше встановленого рівня. Було визначено, що при внесенні мінеральних добрив на рівні 190 кг на 1 га посівної площі пшениці сума дотацій повинна становити 1153,9 грн/га, при рівні внесення мінеральних добрив 220 кг – 1380,8 грн/га. По кукурудзі на зерно сума дотацій може становити при рівні внесення 200 кг на 1 га посівної площі – 794 грн/га, при рівні внесення 250 кг – 985 грн/га. У подальшому ці суми державної підтримки можуть бути проіндексовані у відповідності зі зміною ціни на мінеральні добрива.

Підкреслюється, що впровадження розроблених пропозицій дасть можливість не тільки збільшити кількість внесення мінеральних добрив, а і дозволить збільшити обсяги виробництва культур, покращити рівень відтворення родючості ґрунтів.

Ключові слова: ефективність виробництва, структура витрат, рівень дотацій, інтенсивність виробництва, концентрація виробництва.

ANNOTATION

Bozhko M.V. Management of crop production costs in agricultural enterprises. - Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Economics in specialty 08.00.04 "Economics and Management of Enterprises (by Types of Economic Activity)" - Kharkiv National University of Economics named after Semen Kuznets, Kharkiv, Tavria State Agrotechnological University, Melitopol, 2019.

The thesis research refers to the consolidation of theories and development of methods of performance improvements for plant products cost control.

Theoretical and methodological problems concerning the definitions “cost of products” and “costs” are in focus. It is emphasized that this category is one of the basic categories in the economic science. It is emphasized that, despite of a sufficient history of studying this problem and significant theoretical base, the problem of principles and mechanism of products cost formation is disputable. This refers to the problem of influence of production volume and intensity over the effectiveness of costs, change in its structure, implementation of the law on the diminishing return in the agricultural sector, approaches to cost distribution permanently or temporarily and other problems.

The term “costs” at the micro level has a wide range of definitions. It is directly connected with the accounting standards and methodological approaches to the calculation of products prime cost. The definition of the term “costs” is as follows – *it is a process of resources usage through operating, financial and investment activity causing the reduction of own capital or increase in obligations.*

It is noted that appropriate classification of costs enables to define its value, to make calculation of prime cost of certain products, to control over resources usage and to evaluate production influence over cost structure. Classification of costs also enables to arrange for the management system within the company, in

general. Peculiarities of the agricultural sector cause costs involved in various cost recovery on lands with different capacity. On lands with worse quality the land users are forced to incur additional costs for the receipt of the same productivity which other land users would receive on lands with better quality.

Within the cost management system three important elements have been specified. The first one combines responsibility centers in terms of cost formation, costs and profit, the second one constitutes the cost management system in terms of management levels and the third one is connected with management methods and includes strategical management, control through technological process, arrangement for the accounting system and implementation of employment engagement in order to reduce costs.

It gives the clear definition of the term “cost management”: *it is a process of decision making with regard to the optimal choice of limited resources aimed at the optimization of usage efficiency.*

The analysis of the dynamics of plant production volumes demonstrated the availability of positive trends connected with the increase in crop capacity and gross collection. It is noted that there are also negative factors connected with structural rupture of plantings, lack of mineral and organic fertilizers.

The analysis of cost structure in the plant-growing sector in Ukraine for 2015-2017 has been conducted, thus, enabled to state that costs for lease and material costs have been significantly increased. Herewith, the share of deductions to social measures, labor costs and expenses for oil products purchase in 2017 was reduced compared to 2015.

As of 2016 it is found that the areas under crop significantly influence over cost structure in production of some crops within agricultural companies in Kharkiv region. According to the analysis conducted, it is found that in production of wheat the share of material costs within the company with the area under crop up to 100 ha constituted 71.0%, and within the company with area under crop more than 1000 ha – 67.4%. Herewith, within these company groups, the share of costs for mineral fertilizers was equal to 21.6% and 27.0%, accordingly. The reliability

of these discrepancies between groups was confirmed through the comparison of average values upon t-criterion of Student. The discrepancies occurred to be significant. In production of grain maize within the company with area under crop up to 100 ha the share of costs for mineral fertilizers was equal to 12.8%, and within the company with area under crop more than 700 ha – 21.4%. Herewith, this trend was not obvious in respect of sunflower seeds.

The analysis of production intensity influence over the cost structure for wheat enabled to state the trend of reduction of the cost share for seeds within the group with the level of costs up to 7000 UAH/ha compared to the group with the level of costs more than 13000 UAH/ha. In production of grain maize the trend of increase in the share of costs for mineral fertilizers also took place along with the increase in production intensity level.

In analysis of crop capacity dynamics there are the periods of increase and significant reduction of yield of sunflower seeds, cereal crops, grain maize. Periods of high crop yield in Ukraine and Kharkiv region were made in 1987-1994 and 2008-2016. Periods of low crop yield – accordingly, in 1950-1978 and 1995-2007. These periods are both due to technological transformations and natural factors. Their changes largely create the total cost efficiency in the plant-growing sector.

The level of costs per item of land area is the one of basic factors of crop yield assessment. In this case the link has linear nature. It is found that the fact of phase changes between the level of costs and crop yield level. With regard to wheat, such changes occurred at the level of costs of 6339.8 UAH/ha, 8520.4 UAH/ha, 10277 UAH/ha and 13385.5 UAH/ha. At such level of costs, the average crop yield upon selected groups was equal to 25.7 hwt/ha, 36.1 hwt/ha, 47.5 hwt/ha and 71.8 hwt/ha. With respect of sunflower seeds, these changes took place at the level of costs of 6682.8 UAH/ha, 10562.5 – 11793.0 UAH/ha and 14735.4-15268.2 UAH/ha. At this level of costs, the average crop yield was equal to 11.3 centner/ha, 24.5 centner/ha and 39.0 centner/ha.

The analysis of the plant concentration level upon the criterion of arable land enabled to state the non-linear nature of this dependency with the value of financial

result and plant production profitability. The companies with the arable lands of up to 300 ha per 1 ha of area under crop received the loss in the amount of 2576.6 UAH/ha, the companies with area of 1500.1-2000 ha – profit in the amount of 5192.7 UAH/ha, the companies with area more than 5000 ha – the value was lower and equal to 3525.6 UAH/ha.

The structure of non-linear dependency enabled to state that the optimal arable land upon the criterion of capacity and profitability in the plant-growing sector at the level of 3300 – 4634 ha. In production of wheat within agricultural companies in Kharkiv region, the highest costs were upon the criterion of capacity and profitability, they took place within the companies with the area of arable lands from 693 ha up to 1022 ha, in production of sunflower seeds the most efficient costs were within the companies with the arable lands from 1052 up to 1102 ha.

It is proposed to find the ratio of cost structure as the amount of multiplying the share of certain costs within cost structure upon the total companies by the share of fixed costs within cost structure upon these total companies. The economic growth of this ratio is that the value of fixed costs is to be determined as the relative amount upon certain items to be further fixed into the total amount of costs with the factor of item share. The maximum value of this ratio may be equal to 1. The calculation and analysis of this ratio upon some crops enabled to state the clear trend up to progressive increase in values of semi-fixed costs with the increase in intensity level and reduction of values within the group of companies with the highest level of costs.

In order to bring the level of mineral fertilizer treatment to the science-based level, it is proposed to apply the methodological approach to the determination of value of any potential donations by the state that calculates both the level of rate of return and the operation of law on diminishing return. Such donation shall be granted only to those companies that have the intensive production level and treat mineral fertilizers at least at the established level. It is noted that with level of mineral fertilizer treatment at 190 kg per 1 ha of arable land of wheat, the amount

of donations shall constitute 1153.9 UAH/ha, with the level of mineral fertilizer treatment at 220 kg – 1380.8 UAH/ha. With respect of grain maize, the amount of donations may constitute at level of 200 kg per 1 ha of arable land – 794 UAH/ha, at level of 250 kg – 985 UAH/ha. Further, these amounts of state support may be subject to index in accordance with changes in prices of mineral fertilizers.

It is emphasized that the implementation of developed proposals will enable to increase the number of mineral fertilizers and to increase crop production capacity, to improve the level of land capacity recovery.

Key words: production efficiency, cost structure, subsidy level, intensity of production, production concentration.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України та у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних.

1. Божко М. В. Трансформація категорії витрат в економічних дослідженнях. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2016. № 2. – С. 63-68.
2. Божко М. В. Спеціалізація та концентрація виробництва як фактори забезпечення ефективності діяльності сільськогосподарських. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2018. №3. – С.-.36-42.
3. Божко М. В. Альфред Маршалл і закон спадної віддачі додаткових витрат. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2016. № 2. – С. 160-164.
4. Божко М. В. Окремі тенденції в зміні валових зборів та урожайності сільськогосподарських культур. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2017. - № 1-2 (33-34). – С. 17-24.

5. Божко М. В. Тенденції зміни обсягів виробництва в сільськогосподарських підприємствах України [Електронний ресурс]. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. №17.

6. Божко М. В. Фактори формування структури витрат при виробництві окремих сільськогосподарських культур. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. 2017.- №3 (18), том 2.

7. Шиян Д. В., Божко М. В. Формування структури витрат в процесі інтенсифікації виробництва продукції рослинництва. Економіка розвитку. – 2018. - №4 (88). – С. 30-38. *(Здобувачу належить оцінка впливу інтенсивності виробництва на структуру витрат)*

Опубліковані наукові праці апробаційного характеру:

8. Божко М. В. Potential and problems of Today's Ukrainian agricultural sector. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Новітні наукові досягнення». – С. 53-55.

9. Шиян Д. В., Божко М. В. Інтенсифікація як фактор ефективності виробництва пшениці. Економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку агропродовольчої сфери: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 19 лютого 2016 р. – С. 329-333. *(Здобувачем досліджено вплив рівня інтенсивності виробництва на рівень економічної ефективності виробництва).*

10. Шиян Д. В., Божко М. В. Теоретичні аспекти інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Проблеми розвитку аграрної економіки в умовах глобалізації: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, присвяченої пам'яті професора В.Я. Амбросова, 10 березня 2016 р. 2016. С. 39-41. *(Здобувачем досліджені теоретичні підходи до визначення поняття «інтенсифікація»).*

11. Божко М. В. Ефективність витрат при виробництві пшениці. Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів, м. Харків, 22 квітня 2016 року. 2016. С. 418-421.

12. Божко М. В. Динаміка структурних витрат при виробництві окремих культур. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей, 1-2 червня 2017 р. С. 212-214.

13. Божко М. В. Окремі тенденції зміни складу та структури витрат в сільськогосподарських підприємствах. Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2017 р. – 2017. – С. 238-241.

14. Божко М. В. Вплив концентрації та інтенсифікації на структуру витрат галузі рослинництва. Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 листопада 2017 р. 2017. – С. 84-86.

15. Божко М. В. Ефективність витрат при виробництві зернових культур в Україні. Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції докторантів, молодих учених та студентів, м. Харків, 28 квітня 2017 року. 2017. – С. 453-456.

16. Божко М. В. Окремі тенденції формування структури витрат при виробництві продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах. Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції докторантів, молодих учених та студентів, м. Харків, 27 квітня 2018 року. – С. 188-192.

17. Божко М. В. Структура посівних площ сільськогосподарських культур як фактор формування сталого землекористування. Перспективи інституціонального розвитку земельних відносин в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 – 16 березня 2018 року). 2018. С. 72-74.

18. Божко М. В. Вплив рівня урожайності на формування фінансових результатів при виробництві окремих сільськогосподарських культур. Тези міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування»: зб. матер. конференц. 2018. - С. 25-28.

19. Божко М. В. Фактори формування рівня ефективності виробництва пшениці в сільськогосподарських підприємствах. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей, 31 травня-1 червня 2018 р. 2018. С. 15-16.

20. Шиян Д. В., Божко М. В. Розміри посівних площ як фактор формування конкурентоспроможності підприємств в сільському господарстві. Конкурентоспроможність національної економіки: Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 жовтня 2018 р. 2018. С. 107-111. *(Здобувачу належить аналіз впливу розмірів підприємства на рівень його конкурентоспроможності).*

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	23
1.1. Теорія вартості в сучасній економічній науці	23
1.2. Поняття та класифікація витрат	42
1.3. Теоретичні аспекти управління витратами на сільськогосподарських підприємствах	60
Висновки до розділу I	72
РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ВИТРАТ ТА ОЦІНКА РІВНЯ ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	75
2.1. Стан та тенденції розвитку галузі рослинництва	75
2.2. Основні тенденції та особливості формування рівня витрат на підприємствах регіону	88
2.3. Оцінка ефективності витрат при виробництві продукції рослинництва	107
Висновки до розділу II	127
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА	130
3.1. Спеціалізація та концентрація виробництва як фактори формування ефективності витрат галузі рослинництва	130
3.2. Оптимізаційна структура витрат при виробництві окремих культур на сільськогосподарських підприємствах	146
3.3. Шляхи підвищення ефективності управління витратами в умовах дії закону спадної віддачі	159
Висновки до розділу III	179
ВИСНОВКИ	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187
ДОДАТКИ	205

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема ефективності завжди перебувала в центрі уваги економічної науки. В сучасних умовах лише ефективне виробництво може стати запорукою подальшого розвитку підприємства. Даний тезис стосується всіх галузей та підприємств. Але при цьому необхідно мати на увазі конкретні особливості, які впливають на формування відповідного рівня ефективності в кожній з них. Зокрема, це стосується галузі рослинництва.

В останні роки вітчизняні підприємства суттєво наростили як обсяги виробництва, так і рівень урожайності основних сільськогосподарських культур. Це дало змогу багатьом виробникам отримати не тільки додаткові доходи, а й підвищити прибутковість виробництва. Разом з тим, в галузі рослинництва продовжують накопичуватись і системні проблеми. Вони пов'язані з порушенням оптимальної структури сівозмін, виснаженням ґрунтів, їх забрудненням. Крім того, вітчизняні підприємства на світових ринках вимушені конкурувати з продукцією країн, які в значній мірі дотують виробництво аграрної продукції. Саме ці питання не знайшли остаточного вирішення в дослідженнях учених цього напрямку економічної науки, що обумовлює актуальність теми дослідження.

Фундаментально-теоретичні розробки в області формування витрат і теорії вартості були здійснені у працях таких відомих економістів, як У. Петті, Ф. Кене, А. Сміта, Д. Рікардо, А. Маршалла, К. Менгера, Ф. Візера, Е. Бем-Баверка, Д. Кейнса, Д. Хікса Й., Шумпетера та ін.

Питання, пов'язані з теорією та практикою формування й управління витратами, підвищення їх ефективності на сучасному етапі розвитку сільськогосподарського виробництва знайшли своє відображення в наукових працях таких учених як В.Г. Андрійчук, С.І. Дем'яненко, М.Я. Дем'яненко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, В.А. Москаленко, С.В. Мочерний,

С.А. Нестеренко, О.В. Олійник, І.В. Охріменко, В.С. Пономаренко, Н.В. Ульянченко, Ю.С. Цал-Цалко, О.М. Шпичак, О.В. Шубравська та ін.

Незважаючи на всю важливість здійснених досліджень, окремі аспекти проблеми управління витратами у сільськогосподарських підприємствах потребують подальшої розробки. Зокрема, це стосується понятійного апарату, впливу розміру підприємств та інтенсивності виробництва на зміну структури та ефективності витрат, формування ефективних механізмів державної підтримки сільськогосподарських підприємств.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематики науково-дослідних робіт Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця за госпдоговорною науковою темою "Оцінка та прогнозування ефективності діяльності ПСП "Пісківське" (номер державної реєстрації 0118U000065), у межах якої автором проведено оцінку та запропоновані шляхи підвищення ефективності діяльності підприємства. За держбюджетною темою Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва: "Теоретико-методологічне забезпечення економічного розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій" (номер державної реєстрації 0116U000001). В межах даної теми автором обґрунтовано підходи до підвищення ефективності управління витратами при виробництві продукції рослинництва на сільськогосподарських підприємствах.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка та вдосконалення теоретико-методичних засад управління витратами галузі рослинництва на сільськогосподарських підприємствах та розробка практичних рекомендацій щодо можливих шляхів підвищення їх ефективності. Реалізація цієї мети здійснювалася в процесі вирішення таких завдань:

- узагальнити теоретичне уявлення про економічний зміст категорій "вартість", "витрати";

- узагальнити класифікацію та визначитися з факторами формування витрат на сільськогосподарських підприємствах;
- дослідити теоретичні та практичні аспекти управління витратами;
- здійснити аналіз стану та тенденцій розвитку галузі рослинництва;
- проаналізувати основні тенденції та особливості формування витрат при виробництві продукції рослинництва в Україні та сільськогосподарських підприємствах Харківської області;
- провести оцінку ефективності витрат при виробництві продукції рослинництва на сільськогосподарських підприємствах Харківської області;
- проаналізувати вплив спеціалізації та концентрації виробництва на рівень ефективності витрат галузі рослинництва на сільськогосподарських підприємствах;
- провести оптимізацію структури витрат при виробництві окремих сільськогосподарських культур в залежності від рівня інтенсивності виробництва;
- запропонувати шляхи підвищення ефективності управління витратами галузі рослинництва в умовах дії закону спадної віддачі.

Об'єктом дослідження є процес управління витратами галузі рослинництва в умовах дії закону спадної віддачі на сільськогосподарських підприємствах.

Предметом дослідження є теоретичні і практичні проблеми управління витратами галузі рослинництва на сільськогосподарських підприємствах.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є фундаментальне положення економічної теорії, а також загальнонаукові принципи проведення дослідження. При цьому були використані такі методи: монографічний (проведення теоретичних і методологічних узагальнень, вивчення сучасного стану формування витрат сільськогосподарських підприємств); економіко-статистичний (аналіз виробництва та його витрат і впливу витрат на прибутковість виробництва сільськогосподарської

продукції); кореляційно-регресійний (дослідження впливу різних складових витрат на рівень урожайності культур); економіко-математичне моделювання (розробка моделі оптимізації витрат сільськогосподарського підприємства з урахуванням розмірів підприємства та рівня інтенсивності виробництва); табличні і графічні методи відображення інформації та ін. Всі методи поєднує системний підхід до вивчення економічних явищ і процесів.

Інформаційну базу дослідження склали аналітичні й статистичні матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Харківській області, Головного управління агропромислового розвитку Харківської облдержадміністрації, дані річної звітності сільськогосподарських підприємств, наукові розробки зарубіжних та вітчизняних науковців, результати власних розрахунків.

Наукова новизна одержаних результатів. До основних результатів дослідження, що відображають наукову новизну, розкривають зміст дисертації та виносяться на захист, належать такі:

уперше:

- запропоновано методичний підхід до визначення рівня державних дотацій при частковій компенсації витрат на мінеральні добрива з врахуванням дії закону спадної віддачі;

удосконалено:

- класифікацію витрат сільськогосподарських підприємств з виділенням окремої групи витрат, які повинні нести землекористувачі на землях гіршої якості для отримання того самого рівня урожаю, як і землекористувачі на землях кращої якості в умовах дії закону спадної віддачі для отримання очікуваного фінансового результату;

- оцінку впливу рівня витрат на урожайність окремих культур з визначенням меж фазових переходів в ланці "витрати- урожайність";

- оцінку структури витрат через розрахунок запропонованого коефіцієнта структури постійних витрат;

дістало подальший розвиток:

- трактування сутності категорій "витрати", як процесу використання ресурсів підприємством при здійсненні операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, який призводить до зменшення власного капіталу або збільшення зобов'язань;
- оцінка впливу розмірів підприємств та рівня інтенсивності виробництва окремих сільськогосподарських культур на зміну структури витрат;
- оцінка впливу концентрації виробництва на рівень ефективності витрат з визначенням оптимальних розмірів посівних площ окремих культур, при яких величина прибутку та рівень рентабельності будуть максимальними;
- аналіз впливу рівня інтенсивності виробництва на зміну структури витрат в ланці "постійні-змінні" з виділенням нелінійного характеру даної залежності.

Практичне значення одержаних результатів Основні результати дослідження доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, реалізація яких сприятиме підвищенню ефективності управління витратами галузі рослинництва на сільськогосподарських підприємствах. Зокрема, пропозиції щодо встановлення фазових переходів між рівнем витрат та рівнем урожайності пшениці, кукурудзи на зерно, соняшнику на сільськогосподарському підприємстві ТОВ "Агротехнік" Лозівського району Харківської області (довідка № 211 від 21.09.2018 р.), пропозиції відносно методичних підходів до визначення коефіцієнта структури постійних витрат ПСП "Бурлуцьке" Великобурлуцького району Харківської області (довідка № 284 від 19.10.2018 р.), пропозиції відносно оцінки впливу рівня інтенсивності виробництва окремих сільськогосподарських культур на зміну структури витрат СТОВ АФ ім. Т.Г. Шевченка Вовчанського району Харківської області (довідка № 364 від 15.10.2018 р.), пропозиції щодо оцінки впливу концентрації виробництва на рівень ефективності витрат з визначенням конкретних оптимальних

параметрів посівних площ по окремим культурам АФ "Надія" ТОВ Чугуївського району Харківської області (довідка № 522 від 07.10.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі наукові результати, що викладені в роботі та виносяться на захист, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень доповідалися й обговорювалися на Міжнародних науково-практичних конференціях "Економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку агропродовольчої сфери" (м. Харків, 2016 р.), "Новітні наукові досягнення" (м. Софія, 2016 р.), "Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця" (м. Харків, 2017, 2018 р.) "Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів" (м. Харків, 2017 р.) "Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики" (м. Харків, 2017 р.), "Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування" (м. Мелітополь, 2018 р.), "Конкурентоспроможність національної економіки" (м. Київ, 2018 р.), на науково-практичній Інтернет-конференції з міжнародною участю, що присвячена пам'яті доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента НААН України В.Я. Амбросова (м. Харків, 2016 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та студентів "Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти" (м. Харків, 2016, 2017, 2018 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Перспективи інституціонального розвитку земельних відносин в Україні" (м. Полтава, 2018).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано в 20 наукових працях загальним обсягом 4,5 ум.-друк. арк., що належать особисто автору, з них: 7 у наукових фахових виданнях України та включених до міжнародних наукометричних баз даних, обсягом 3,45 друк. арк., 13 публікацій – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 212 сторінок комп'ютерного тексту, в тому числі 186 сторінок основного тексту. Дисертаційна робота містить 38 таблиць, 46 рисунків. Список використаних джерел налічує 185 найменувань та розміщений на 18 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

1.1. Теорія вартості в сучасній економічній науці

Витрати є базовою економічною категорією в економічній науці. Вона тісно пов'язана з реальними проблемами підприємств, рівнем їх економічної ефективності. Для того, щоб більш детально зрозуміти економічний зміст витрат необхідно розглянути проблему значно ширше, спираючись на базове економічне поняття вартості.

Перші уявлення про поняття вартості товару виникли ще в часи стародавньої Греції і були напряму пов'язані з розвитком філософії та бажанням зрозуміти природу речей. Безумовно, економічні явища не могли залишитися поза увагою. Зокрема, Й. Шумпетер у своїй праці «Історія економічного аналізу» відмічає: «Аристотель не тільки розрізняв споживчу цінність і мінову цінність так само чітко, як і будь-який більш пізній автор, але він розумів також, що остання якимось чином виходить з першої. Але само по собі, це не тільки не виходить за рамки здорового глузду, але і є банальністю, а далі він не просунувся» [1, с. 124]. Давньогрецький філософ Ксенофонт також вважав, що кожна річ має мінову і корисну вартість. З точки зору іншого грецького філософа Платона повинна існувати рівність і співмірність товарів і обміну [2, с. 63]. Таким чином, ще до нової ери грецькі філософи зуміли виділити поняття мінової та споживчої вартості товару. На той час це було велике досягнення.

Однак, науковий зміст поняття вартості вперше почав вимальовуватися значно пізніше – лише у XVII ст. У цей період починають виділяти працю як головний чинник формування вартості та багатства. Це пов'язано, в першу чергу, з ім'ям У. Петті [3, с. 12]. За трактуванням Петті, природна дорожнеча або дешевизна залежить від того, більше чи менше потрібно рук для

задоволення природних потреб. Так, хліб дешевше, якщо один виробляє на десятьох, ніж якщо він може постачати хлібом тільки шістьох; таким чином, людям доводиться витратити більше або менше, залежно від клімату. Але політична дешевизна залежить від наявності зайвих рук у будь-якому промислі понад необхідної в ньому кількості людей [4]. Уся сума витрат зводилася до витрат на насіння та витрат на оплату праці працівника, який виробляє зерно. Це було відкриттям, що проклало шлях до розуміння того, чим визначається величина витрат виробництва.

Значно більш послідовним, з погляду обчислення величини витрат виробництва в їх сучасному розумінні, був представник французької класичної політекономії Ф. Кене [5, с. 45]. На його думку існує три види витрат:

- продуктивні (сільськогосподарські витрати);
- безплідні (витрати пов'язані з промисловістю або торговельною діяльністю);
- витрати доходу (витрати власників, які отримали дохід від продажу продуктів землеробства).

Крім того, Ф.Кене вперше виділив також разові та поточні витрати. Під поточними витратами мались на увазі витрати на насіння, заробітну плату. Разові витрати – це витрати, які пов'язані з формуванням основного капіталу.

Ф. Кене писав, що й у цій галузі чистий продукт цілком надходить земельним власникам, а фермери не одержують жодної його частки, вони, як і їх наймані робітники, одержують заробітну плату, яка також входить до витрат виробництва. Отже, доходи фермерів, які капіталістично ведуть виробництво, Ф. Кене відносив не до додаткового, а до необхідного продукту.

Що стосується сучасних трактовок позиції Ф. Кене то вважається, що він ототожнював поняття вартості та витрат виробництва. Для цього є підстави, особливо якщо йдеться про сільське господарство, де зовсім чітким має бути не тільки якісне, а й кількісне розходження цих категорій [3, с. 453].

Але ці нарікання є правомірними лише до певної межі. Якщо величина даної споживчої вартості визначається лише кількістю праці, або кількістю робочого часу, суспільно необхідного для її виготовлення [6, с. 48], то витрати виробництва, які залежать тільки від продуктивної сили праці, у цьому розумінні дорівнюють вартості товару.

Наступним великим економістом, який зробив ще один крок вперед у розумінні поняття вартості, був А. Сміт – в межах своєї теорії вартості та ціни товару. Він розмежував поняття споживчої та мінової вартості товару. Зокрема, автор наводив приклад цих понять у наступній редакції «Необхідно зауважити, що слово «вартість» має два різних значення: іноді воно означає корисність будь-якого предмета, а іноді можливість придбання інших предметів, яку дає володіння даним предметом. Першу можна назвати споживчою вартістю, другу – міноюю вартістю. Предмети, які володіють дуже великою споживною вартістю, часто мають зовсім невелику мінову вартість або навіть зовсім її не мають; навпаки, предмети, які мають дуже велику мінову вартість, часто мають зовсім невелику споживчу вартість або зовсім її не мають. Немає нічого корисніше води, але на неї майже нічого не можна купити, майже нічого не можна отримати в обмін на неї. Навпаки, алмаз майже не має ніякої споживчої вартості, але часто в обмін на нього можна одержати дуже велику кількість інших товарів» [7, с. 37]. Виходячи з цього, автор визначав споживчу вартість як здатність задовольнити загальну потребу споживача. Вона не може визначати мінові пропорції та співвідношення обмінів товару.

Наступний крок у дослідженні даної проблеми зробив Д. Рікардо. На відміну від А. Сміта була зроблена різниця між поняттям «вартість» та «багатство». Він вважав, що багатство визначається кількістю споживчих вартостей і зростає з розвитком виробництва та зростанням продуктивності праці. Крім того, він задекларував наступні принципи, які визначають вартість товару:

- праця різної якості винагороджується по-різному. Ця обставина

не спричиняє зміну відносної вартості товарів;

- на вартість товарів впливає не тільки праця, застосована безпосередньо до них, а й праця, витрачена на знаряддя, інструменти і будівлі, що сприяють цій праці;

- принцип, згідно з яким кількість праці, витраченої на виробництво товарів, регулює їх відносну вартість в значній мірі завдяки застосуванню машин та іншого основного і довговічного капіталу;

- принцип, в силу якого вартість не змінюється внаслідок підвищення або падіння заробітної плати і видозмінюється внаслідок неоднакової довговічності капіталу і неоднакової швидкості, з якою вона повертається до підприємця [8].

Ці позиції можливо і носять суперечливий характер, зокрема, остання. Однак їх не можна визнати новим поглядом на проблему вартості. В першу чергу, це стосується не витрат праці на даному виробництві, а перенесення минулих витрат. Сьогодні останній вид витрат нам добре відомий як амортизація.

Т. Р. Мальтус у трудовій теорії вартості протиставив видозмінений варіант одного з трактувань вартості А. Сміта. Він вартість визначив працею, що витрачається на виробництво даного товару. Вартість пропорційна витратам виробництва, до яких учений зараховував витрати живої й уречевленої праці та прибуток на авансований капітал. Таким чином, Т. Р. Мальтус включав прибуток безпосередньо до вартості товару разом з працею та вважав його незалежним від праці [9].

Значний внесок в теорію вартості має французький економіст Ж.-Б. Сей. Головне новаторство в даному випадку стосувалось трьох факторів виробництва:

- праця, яка породжує заробітну плату;
- капітал, який породжує прибуток;
- земля, яка породжує ренту [10].

Поділ витрат за центрами формування і сьогодні є одним з критеріїв їх класифікації. Ж.-Б. Сей був також прихильником теорії, яка ставила знак рівності між вартістю та багатством. Він писав: «Я скажу так: виробляти предмети, що мають якусь корисність, значить виробляти багатство, так, як корисність предметів становить перша підстава їх цінності, а цінністю є багатство» [Там само].

Розглядаючи проблему вартості, не можна не згадати видатного англійського економіста Дж. С. Мілля. В його роботі «Основи політичної економії», яка була видана ще у 1980 р. за часів СРСР, розглянуті базові економічні поняття [11]. Свій розгляд автор розпочав з досить впевненої заяви: «На щастя, в законах вартості немає нічого, що залишилося б з'ясувати сучасному або будь-якому майбутньому автору; теорія цього предмета є завершеною. Єдина складність, яку потрібно подолати, полягає в тому, щоби, формулюючи теорію, заздалегідь вирішити головні труднощі, що виникають при її застосуванні; і добитися цього можна тільки при відомій скрупульозності викладу і неабиякій терплячості читача» [Там само, с. 172].

Однак, далі значна увага була приділена саме даній проблемі. На думку Дж. С. Мілля причини, що кореняться в товарах, з якими ми порівнюємо даний товар, впливають на його вартість по відношенню до цих товарів, а причини, що кореняться в самому товарі, впливають на його вартість по відношенню до всіх товарів. Для того щоби річ мала мінову вартість, необхідно дотримання двох умов. По-перше, вона повинна бути корисна в певному відношенні. По-друге, річ повинна не тільки володіти якоюсь користю, але і її отримання повинно бути пов'язано з відомою трудностю.

Позиція Дж. С. Мілля також полягала в тому, що обмінну вартість слід відрізнити від ціни. Тому під ціною предмета далі ми будемо розуміти її грошову вартість; під вартістю, чи мінровою вартістю, предмета – розуміють його загальну купівельну силу, владу, яку володіння даним предметом дає над продаваними товарами взагалі.

Істотний внесок свого часу було зроблено представниками трудової

теорії вартості, зокрема К. Марксом, у третьому томі «Капіталу». Він розглядав капіталістичні витрати виробництва, як витрати капіталіста на заробітну плату, матеріали, сировину, паливо, амортизацію засобів праці та інше. Всі ці витрати формуються в процесі кругообігу капіталу. К. Маркс писав: «Насправді ж кожен індивідуальний промисловий капітал знаходиться у всіх трьох кругообігах одночасно. При кругообігу форми відтворення трьох видів капіталу безперервно протікають одна поряд з другою. Так, наприклад, одна частина капітальної вартості, функціонує тепер в якості товарного капіталу, перетворюється в грошовий капітал, інша ж частина, в той же час, виходить з процесу виробництва і вступає в обіг, як новий товарний капітал» [12, с. 28].

При цьому, К. Маркс був прихильником поділу вартості товару на споживчу та мінову. Його позиція також полягала в тому, що тільки людська праця може виступати в якості єдиного фактору формування вартості товару. Більше того, обмін товарів між собою здійснюється у відповідності з законами вартості, тобто, кількість витраченої праці на відповідний товар. Також було введено поняття додаткової (нової) вартості, як різниці між вартістю робочої сили та новою вартістю створеною робітником. «Вартість будь-якого капіталістично виробленого товару відображається формулою: $C_m = c+v+m$. Якщо з цієї вартості продукту відрахувати додаткову вартість m то залишиться тільки еквівалент або вартість, яка відшкодовує в товарі капітальну вартість $c+v$, витрачену у вигляді елементів виробництва. Те, чого вартує товар капіталісту, і те, чого вартує саме виробництво товару, це у всякому разі – дві абсолютно різні величини. Та частина товарної вартості, яка складається з додаткової вартості, нічого не варта капіталісту саме тому, що робітникові вона коштує неоплаченої праці. Однак, оскільки на основі капіталістичного виробництва робітник, вступивши в процес виробництва, сам утворює складову частину вартості, що функціонує та належить капіталісту продуктивного капіталу і, отже, дійсним виробником товару є капіталіст, то витрати виробництва товару для нього представляються

дійсною вартістю самого товару» [Там само, с. 31]. Слід відмітити, що трудова теорія вартості, сьогодні фактично відхилена більшістю економічних шкіл. Вона не враховує здібностей самого підприємця, ринкової ситуації, участі в виробничому процесі інших факторів. З іншого боку, як відмічає А. Гриценко, в кожному конкретному випадку найрізноманітнішої економічної дійсності трудова детермінанта залишається базисним обмежувачем, який завжди дається взнаки, коли люди починають ігнорувати ці обмеження [13, с. 75].

Наприкінці XIX ст. з'явилися нові концепції трактування витрат. У даному випадку, в першу чергу, необхідно пригадати австрійську концепцію вартості. Одним з її засновників був К. Менгер. Він відмічав, що сукупність благ вищого порядку, необхідних для виробництва будь-якого блага, знаходить міру своєї цінності в передбачуваній цінності продукту. Його позиція полягала в тому, що не цінність і ціна залежать від витрат виробництва, а навпаки, завдяки існуванню цінності споживчих благ виникає оцінка факторів виробництва, яка і формує витрати виробництва. Це була нова постановка проблеми, яка дала можливість оцінити ситуацію під іншим кутом. Фактично мова йшла про наступне: якщо покупець готовий платити за даний товар 10 умовних грошових одиниць, то виробник повинен підібрати фактори виробництва виходячи з того, щоби вони вклались в ціну та принесли прибуток.

В концентрованому вигляді К. Менгер виклав наступні позиції відносно поняття вартості та її особливостей:

1. Значення, яке для нас мають блага і яке ми називаємо цінністю, є перенесеним (übertragen). Спочатку лише задоволення потреб має для нас значення, оскільки від них залежить збереження нашого життя і наш добробут.

2. Величина значення, яке мають для нас різні конкретні задоволення потреб (окремі акти, що викликаються конкретними благами), – різна, і міра цього значення полягає в ступені важливості цих задоволень для збереження

нашого життя і нашого добробуту.

3. Величина перенесеного на блага значення задоволень наших потреб, тобто величина цінності, також різна, і міра її полягає в ступені значення, яке мають для нас задоволення потреб, що залежать від відповідних благ.

4. У кожному конкретному випадку лише ті з забезпечених усією кількістю блага задоволень потреб залежать від готівки в розпорядженні певної частини усієї цієї кількості, що підлягає розпорядженню господарюючого суб'єкта, які для нього мають найменше, порівняно з іншими, значення.

5. Цінність конкретного блага або певної частини всієї кількості блага, що підлягає розпорядженню господарюючого суб'єкта, дорівнює для нього значенням, яке мають задоволення потреб, найменш важливі в порівнянні з іншими, ще забезпеченими усім доступним розпорядженням кількістю, і знаходяться в залежності від цього блага[14, с. 148].

Інший відомий представник австрійської економічної школи Е. Бем-Баверк у своїй роботі «Основи теорії цінності господарських благ» дав таке трактування поняття вартості: «Цінністю ми називаємо те значення, яке набуває матеріальне благо або комплекс матеріальних благ, як визнано необхідна умова для благополуччя суб'єкта». [15, с. 12]. Крім того, на думку автора, цінність набувають матеріальні блага тоді, коли наявний запас матеріальних благ цього роду виявляється настільки незначним, що для задоволення відповідних потреб його або не вистачає зовсім, або ж вистачає тільки в обріз, так, якщо відкинути ту частину матеріальних благ, про оцінку якої саме і йде справа в тому чи іншому випадку, то відома сума потреб має залишитися без задоволення. Всі господарські матеріальні блага мають цінність, всі вільні матеріальні блага цінності не мають.

Е. Бем-Баверк також розробив п'ять принципів, які регулюють відносини між витратами виробництва і ціною:

1. Для матеріальних благ, кількість яких може бути збільшена за допомогою виробництва до яких завгодно розмірів, існує принципова

тотожність між витратами виробництва і ціною.

2. Тотожність виходить завдяки тому, що вартість товарів є елементом визначальним, а ціна продуктивних засобів – елементом, що визначається.

3. Вирішальну роль відіграє ціна граничного продукту, тобто найменш цінного продукту, на виробництво якого господарський розрахунок ще дозволяє вжити одиницю продуктивних коштів.

4. До цієї ціни пристосовуються при посередництві витрат виробництва ціни всіх інших продуктів, однорідних з граничним продуктом.

5. Все це відбувається за посередництвом гри суб'єктивних оцінок або їх рівнодіючих, так що закон витрат виробництва проявляється не всупереч і не поряд, а в межах законів граничної користі і граничних пар [Там само, с.49].

Слід відмітити, що ситуація, яка стосується тотожності витрат і ціни, є суто теоретичною і можлива лише на певному періоді часу. Закон витрат та граничної корисності, безумовно, так чи інакше поєднуються між собою в плані формування економічного механізму визначення меж виробництва.

Власне трактування поняття вартості дав ще один представник австрійської школи Ф. Візер. Він ввів нове поняття граничного продукту та сформулював «закон витрат виробництва». У відповідності з даним законом гранична корисність граничного продукту зумовлює ціну продуктового блага, витраченого на його виготовлення і відповідну частину витрат виробництва [16].

Однак, у деяких випадках цю граничну корисність і, відповідно, альтернативні витрати певного ресурсу досить важко визначити, тому часто взагалі відмовляються від її обчислення з огляду на економію праці. За умов досконалої конкуренції на ринку факторів виробництва, яка автоматично передбачає найвигідніше використання ресурсів, доцільно спрощено вважати, що діючі на ринку ціни відображають їх граничну корисність. Поняття витрат, що утворюють вартість, також було визначено Е. Шмаленбахом [17].

Слід відмітити, що теорія граничної корисності стала критикуватись буквально одразу після її виникнення. Так, ще у 1925 р. Д. Вінер зазначав: «Теорія корисності є, перш за все, спробою пояснити утворення ціни з точки зору психології. В історії теорії цінності можна виявити деякі сліди визнання існування психологічних чинників, що визначають ціну. Але для нашого безпосереднього завдання досить почати з англійської класичної школи. Економісти-класики запозичили з повсякденної мови слово «корисність» і надали йому спеціальне значення здатності товару задовольняти бажання. Вони стверджували, що наявність корисності є фактором, що передує існуванню мінової цінності. Однак остаточними факторами, що визначають мінову цінність, економісти-класики вважали витрати виробництва, і досить невизначено вживали як психологічні (тягар праці, утримання), так і об'єктивні (грошові витрати, робочий час) поняття цінності» [18, с. 372].

На сучасні теорії вартості і ціни значно впливає неокласична теорія англійського економіста кінця XIX - початку XX ст. А. Маршалла. Ринкову ціну він розглядав як результат перетинання ціни попиту, обумовленої найбільшою граничною корисністю, і ціни пропозиції, обумовленої найбільшими граничними витратами. Його славнозвісні «леза ножиць» є образною характеристикою сутності вартості товару: «Ми могли б з однаковою підставою сперечатися про те, регулюється вартість корисністю чи витратами виробництва, як і про те, верхнє чи нижнє лезо ножиць розрізає клапоть паперу. Дійсно, коли одне лезо утримується в нерухомому стані, а різка паперу відбувається за допомогою іншого леза, ми можемо, як слід не подумавши, стверджувати, що ріже папір саме друге лезо, однак таке твердження не є зовсім точним і виправдати його можна лише простою популярністю, а не суворо науковим описом цього процесу» [19, с.54]. Далі автор наголошує, що принцип витрат виробництва і принцип «кінцевої корисності», без сумніву, є складовими частинами одного загального закону попиту і пропозиції. Сьогодні даний підхід підтримує переважна більшість економічних шкіл неокласичного напрямку. Безумовно, це цілком логічна

позиція, яка має багато фактичних підтверджень. Якщо виходити з трудової теорії вартості, то товари повинні продаватись за цінами, які покривають середні витрати по галузях та забезпечують, відповідно, середню норму прибутку. Однак, на реальних ринках дуже часто, особливо під час економічних криз, трапляються ситуації, коли збиток отримує переважна більшість учасників ринку. Це трапляється, в першу чергу, через обмеженість попиту і відповідно падіння цін. Але, в той же час, компанії, що мають фінансові резерви, проходять через цей період і залишаються на ринку. Якщо діяла тільки трудова теорія вартості, то середня ціна повинна була завжди бути більше за середні витрати.

Не можна залишити поза увагою позицію А. Маршалла відносно зміни питомих витрат виробництва при зростанні обсягів виробництва. При цьому були сформульовані наступні закони:

1. Закон спадної продуктивності;
2. Закон зростаючої продуктивності;
3. Закон постійної продуктивності.

Він, зокрема, писав: «У міру зростання населення, при тому, що кращі місця вже зайняті, природа дає в цілому все менше сировини на одиницю граничних витрат виробника, і це дещо знижує його заробіток. Але навіть в сільському господарстві поряд з законом спадної віддачі постійно діє і закон її зростання, і багато, спочатку виключені з обробки землі дають щедрі віддачу на дбайливий догляд, а тим часом розвиток шосейних і залізних доріг, а також зростання різних ринків і галузей забезпечує економію в виробництві, можливо, безмежну. Інакше кажучи, тенденції зростання і зниження віддачі, мабуть, добре врівноважують один одного, хоча часом то одна, то інша виявляється сильнішою» [Там само, с. 574].

Крім того, А. Маршаллом була запроваджена класифікація витрат на постійні, змінні, граничні та загальні витрати виробництва. Ця класифікація була одним з важливих досягнень вченого. З іншого боку, поділяючи витрати виробництва на постійні та змінні, А. Маршалл переконливо показав, що

протягом тривалого періоду постійні витрати стають змінними. На його погляд, основним мотивом, який змушує фірму залишити ринок, є те, що її витрати перевищують рівень ринкової ціни.

Підходи А.Маршалла до визначення поняття вартості значно вплинули на наукову спільноту. Зокрема, один з послідовників кембриджської школи Д.Хікс відправним пунктом свого дослідження проголошує ідеї Маршалла. Ці ідеї, на думку Д. Хікса, послужили основою розвитку сучасного мікроекономічного аналізу. У початкових рядках першого розділу своєї роботи «Вартість і капітал» Д. Хікс висловив своє ставлення до концепції вартості Маршалла наступним чином: «Книга III «Принципів» Маршалла досі залишається останнім словом науки в цій галузі [20]. Все ж Хікс чітко усвідомлював, що концепція Маршалла містила і ряд вразливих з теоретичної точки зору моментів. До їх числа відноситься, перш за все, поняття величини суб'єктивної корисності, яким оперував Маршалл. Зокрема, автор відмічав, що гранична норма заміщення продуктів зростає, оскільки сукупна вартість товарів, що випускаються, повинна бути максимізована; гранична норма заміщення факторів убиває, так як сукупна вартість факторів повинна бути мінімізована.

Д. Хікс зберігає суб'єктивістські акценти в характеристиці факторів, що впливають на формування ціни, але при розгляді проблеми корисності Д. Хікс використовує більш гнучке ординалістське трактування, запропоноване ще на початку століття відомим італійським економістом В. Парето. Він вважав, що питання вартості знайшли відповідь у роботі В. Паретто «Трактат із загальної соціології». В цій роботі автор аналізує вибір користувача через аналіз кривих байдужості: відповідно до теорії А. Маршалла, для визначення кількості товарів, які індивід купує за заданою ціною, слід знати поверхню корисності, теорія ж В. Паретто припускає тільки, що слід знати, його карту байдужості [Там само, с. 40]. Віддаючи належне теоретичному підходу В. Паретто, Д. Хікс зазначає, що для подальшого руху вперед необхідні нові підходи до аналізу теорії вартості. При цьому, в першу чергу, слід

відмовитися від кількісного виміру корисності, оскільки його неможливо вивести з аналізу карт байдужості. Він писав «Наступною жертвою (на цей раз більш серйозною) повинен стати принцип спадної граничної корисності. Якщо поняття граничної користі не має точного значення, то і поняття спадної граничної корисності, звичайно, його мати не може. Але чим нам замінити його?» [Там само, с. 55]. Розв'язання проблеми Д. Хікс бачив у методичних підходах, розроблених нашим співвітчизником математиком та економістом Є. Слущким і надрукованих ним у 1915 р. в одному італійському маловідомому журналі. У подальшому ця робота була перекладена на російську мову [21]. Він запропонував замінити цей принцип – принципом граничної норми заміщення.

Не можна не згадати теорію витрат, представлену ще у одного з послідовників А. Маршалла, американського неокласика Дж. К. Кларка. Він є автором відомого економічного закону спадної граничної продуктивності, яка полягає в тому, що коли хоча б один фактор виробництва залишається незмінним, то додаткове прирощення інших факторів буде приводити до зменшення зростання продукції. Дж. К. Кларк почав з критики австрійської школи: «Тут ми висуваємо досить важке звинувачення проти однієї сучасної теорії. Ми стверджуємо, що вчення про цінності так званої австрійської школи базується на цілком здоровому принципі – саме принципі граничної корисності, але метод застосування цього принципу потребує зміни. Граничні збільшення багатства в товарах, а не, як правило, товари в їх цілісності – ось що дає ту справжню міру корисності, з якою узгоджуються ринкові цінності [22, с. 136]. Далі Д. Кларк писав: «Цей закон діє також і в області виробництва, викликаючи зменшення продуктивності на одиницю одного агента виробництва при його зростанні, в той час як розміри іншого агента виробництва залишаються незмінними. Наприклад, праця при незмінності розмірів капіталу, дає на одиницю робочої сили все меншу кількість продукції в міру зростання числа одиниць праці» [Там само, с. 160]. Даний принцип дуже актуальний сьогодні для України внаслідок того, що

відбувається поступове скорочення як основних засобів, так і трудового потенціалу. Причому реальні темпи скорочення основних засобів перевищують темпи скорочення трудових ресурсів. Це призводить до деіндустриалізації. Зокрема індекс промислової продукції станом на грудень 2018 р. дорівнював лише 84% до рівня 2010 р., і ще був меншим до рівня 2007 р. коли він складав відповідно 125% порівняно з 2010 р.. Таким чином, у промисловості має місце системна криза виробництва.

В останні десятиліття популярність отримала теорія трансакційних витрат, пов'язаних з обігом (витрати на реалізацію товару, рекламу тощо). Засновником цієї теорії вважається Р. Коуз. Теорія трансакційних витрат є складовою частиною нового напрямку в сучасній економічній науці – неінституціоналізму. Базовою одиницею аналізу в теорії трансакційних витрат визнається акт економічної взаємодії, угода, трансакція. Категорія трансакції розуміється гранично широко і використовується для позначення обміну як товарами, так і юридичними зобов'язаннями, угод як короткострокового, так і довгострокового характеру, що вимагають як детального документального оформлення, так і передбачають просте взаєморозуміння сторін. Сам Р. Коуз дав їм наступне визначення «Щоби здійснити ринкову трансакцію, необхідно визначити, з ким бажано укласти угоду, сповістити тих, з ким бажують укласти угоду, про її умови, провести попередні переговори, підготувати контракт, зібрати відомості, щоби переконатися в тому, що умови контракту виконуються, і так далі» [23, с. 8]. Цікаву аналогію при визначенні сутності трансакційних витрат була запропонована К. Ерроу та підтримана О. Уільямсоном і Я. Корнаї: «трансакційні витрати в економічній системі подібні феномену тертя у фізичних об'єктах» [24].

У даному випадку необхідно відмітити, що рівень трансакційних витрат в значній мірі, з нашої точки зору, пов'язаний з рівнем легкості ведення бізнесу. Даний показник розраховується Світовим банком в якості індексу. Він враховує наступні позиції: початок бізнесу, робота з дозволами

на будівництво, отримання електропостачання, реєстрація майна, отримання кредиту, захист прав інвесторів, сплата податків, міжнародна торгівля, забезпечення контрактів, закриття підприємства. Нажаль, Україна посідає в ньому лише 71 місце з 189 країн за даними 2018 р. Таким чином, рівень трансакційних витрат в нашій економіці є значним.

Трансакційні витрати – центральна пояснювальна категорія всього неоінституціонального аналізу. Вона стала позначати будь-які види витрат, що супроводжують взаємодію економічних агентів незалежно від того, де вона протікає – на ринку або всередині організацій, оскільки ділове співробітництво в рамках ієрархічних структур (таких як фірми) також не вільне від тертя і втрат.

Дж. Бьюкенен у своїй праці «Теорія суспільного вибору» запропонував пов'язувати трансакційні витрати з витратами на дотримання законодавчих документів: «З точки зору індивіда законслухняність – це витрати, яких він зазнає як учасник суспільної правової угоди між ним самим та іншими членами суспільства» [25, с. 3].

Сьогодні проблема трансакційних витрат продовжує інтенсивно досліджуватись вітчизняними вченими [26, 27]. Зокрема, пропонується виділяти витрати на вхід і вихід системи, а також витрати на ієрархію (внутрішні витрати системи) [28]. Також пропонується ввести до складу трансакційних витрат послуги посередника, які надаються в процесі просування товару від виробника до споживача і організації ринкового обміну [29].

Дж. Стиглером було введено поняття інформаційних витрат. Його робота вийшла у 1961 р., коли поняття Інтернету ще не було в принципі. Але він виходив з інших міркувань: «Умови пропозиції і попиту, а значить, і розподіл запитуваних цін змінюються з часом. Крім пошуку немає іншого способу, за допомогою якого покупці або продавці можуть з'ясувати нову середню ціну на ринку, відповідну новим умовам. Продавці, навіть при бажанні, не можуть підтримувати досконалу кореляцію між цінами різних

періодів через витрати на пошук. Для покупців відповідно невиправдано вкладення в пошук коштів, потрібних для отримання досконалої кореляції цін. Чим більше нестабільність умов пропозиції та (або) попиту, тим більше розбіжність цін» [30]. З подібною точкою зору можна погодитись, за виключенням тези про невиправданість вкладання коштів у пошук інформації. Можливо така проблема була виправданою на початку 60-х, однак в епоху розвитку Інтернету та комп'ютерних мереж пошук та обробка інформації про ціни є однією з важливих складових сучасного життя багатьох компаній. Витрати на мережу Інтернет сьогодні в світі складають астрономічні кошти. Тільки електроенергії Інтернет сьогодні споживає приблизно 2% від її загальної величини. Що стосується світового ринку реклами, який у 2019 р. перевищить 600 млрд. дол., то половина його як мінімум була пов'язана з рекламою в Інтернеті. Ці витрати так чи інакше є інформаційними.

Слід підкреслити, що теорія вартості не є центральним елементом економічної теорії Д. Кейнса. У той же час їй присвячено окремий розділ у його відомій праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей» [31, с.19]. Автор наводить наступну формулу витрат підприємця:

$$A_1 + (G' - B') - G, \quad (1.3)$$

де:

A_1 – сума покупок даного підприємця в інших підприємців;

G – цінність капітального обладнання до кінця періоду;

G' – цінність, яку це обладнання могло мати в кінці періоду, якщо підприємець утримався від використання свого капітального обладнання і витратив оптимальну суму;

B' - витрати на його технічне обслуговування і покращання [Там само, с. 19].

У даному випадку цікавим є факт того, що Д. Кейнс використовує можливий очікуваний результат, а саме витрати від використання свого капітального обладнання. Це безумовно було новим підходом до трактування

витрат. Далі автор припускає, що $G-V$ представляє собою максимальну чисту цінність, яку можна було б зберегти від попереднього періоду, якби це майно не було використано для випуску продукції A . Надлишок цієї потенційної цінності майна $G-A_1$ є міра того, чим довелося так чи інакше пожертвувати для виробництва продукції A . Величину $(G' - V') - (G - A_1)$, які вимірюються, витратами використання при виробництві продукції A . Ці витрати використання D . Кейнс позначає символом U' (U - штрих). Це сума, яку підприємець виплачує власникам інших факторів виробництва і яка становить, з точки зору власників, їх дохід, називається факторіальними витратами, що відносяться до продукції A . Суму факторіальних витрат F і витрат використання U D . Кейнс називає первинними витратами виробництва продукції A .

Значну увагу поняттю вартість приділив в своїй роботі «Ризик, невизначеність та прибуток» Ф. Найт [32]. На його думку, здатність речей задовольняти свідомі потреби або їх властивість бути об'єктом потреби є корисністю в економічному сенсі, що еквівалентно «владі над цілеспрямованою поведінкою». Корисність даної кількості деякої речі є насправді психологічним фактором і визначається ставленням до споживання інших благ. А оскільки потреба співвіднесена з конфліктом, корисність співвіднесена з обмеженістю; інтенсивність потреби і норма пропозиції коштів задоволення цієї потреби жорстко пов'язані між собою: кожна з цих змінних змінюється. Таким чином, ми маємо доволі складну ситуацію, коли корисність визначається психологічними моментами. Якщо брати традиційний приклад з апельсинами та дитиною, то у однієї дитини гранична корисність може наступити на третьому апельсині, після чого дитина вимагатиме у батьків купити яблуко, а в іншій – на п'ятому і яблука вона не захоче. Безумовно, такі факти мають реальне підґрунтя. Однак, в даному випадку, як правило, працює принцип великих сукупностей, де психологічні фактори обмежуються і на перше місце виходять середні статичні показники.

На думку Ф. Найта, існує помилкове розуміння зменшення корисності.

Позиція по даному питанню автора наступна. Звичайні розмови про дітей, які з'їдають один апельсин за іншим, або інші «обідні» ілюстрації тут недоречні. Серйозна помилка, яка виникає при такому підході, полягає в тому, що створюється враження про нібито існуючі відмінності між корисністю різних порцій пропозиції блага. Такий підхід згубно впливає і на чіткий хід думок, як це стає зрозуміло, якщо на хвилину звернути увагу на контраст між зазначеною ситуацією, з одного боку, і відкладанням запасів на тривалий час, з іншого. Автор робить висновок, що корисність будь-якої окремо взятої одиниці блага в сенсі впливу на цілеспрямовану поведінку в точності збігається з корисністю будь-якої іншої одиниці.

Далі Ф. Найт формулює всеосяжний «закон вибору»: опинившись перед різними варіантами вчинку або способу дій, що допускають варіації кількісних характеристик, ми прагнемо комбінувати ці варіанти в такій пропорції, щоби фізично взаємопов'язані кількісні характеристики або ступінь участі в нашому виборі кожного з варіантів володіли однаковою корисністю для того, хто робить вибір. Далі він формулює фундаментальний закон цілеспрямованої поведінки в такий спосіб: при використанні обмежених ресурсів змагаються один з одним в областях застосування, що є єдиною формою раціональної діяльності, властивої цілеспрямованої поведінки, ми прагнемо розподілити ці ресурси між доступними нам альтернативними варіантами їх використання таким чином, щоби віддача від рівних обсягів ресурсів була еквівалентна у всіх цих областях.

Сьогодні, як відмічає Т. Артемова теорія вартості, починаючи з 40-50-х років ХХ століття, за думкою західних економістів, втратила актуальність. У вітчизняній практиці ця проблема також втратила свою актуальність разом з трудовою теорією Маркса, яка на протязі радянського періоду була домінуючою. Приємним виключенням можуть бути монографія самої Т. Артемової та низька робот А. Гриценка [³³, ³⁴].

В таблиці 1.1. наведено узагальнені підходи до трактування поняття

«вартість».

Таблиця 1.1

Трактування поняття «вартість» в економічній науці

Автор	Трактування поняття «вартість»
Аристотель, Ксенофонт	- поділ вартості на споживчу і мінову.
Уільям Петті	- вартість визначається кількість праці витраченою на виготовлення тивару
Франсуа Кене	- ототожнював поняття вартості та витрат виробництва.
Адам Сміт	- споживчу вартість як здатність задовольнити загальну потребу споживача. Вона не може визначати мінові пропорції та співвідношення обмінів товару. Відрізняв поняттям «вартість» та «багатство».
Т.Р. Мальтус	- вартість пропорційна витратам виробництва, які включають витрати живої й уречевленої праці та прибуток на авансований капітал.
Ж.-Б. Сей.	- виділяв наступні фактори формування витрат: праця, капітал та земля. Ставив знак рівності між вартістю та багатством.
Дж. С. Мілль	- ціною предмета ми будемо надалі розуміти його грошову вартість; під вартістю, чи мінвою вартістю, предмета - його загальну купівельну силу, владу, яку володіння даним предметом дає над продаваними товарами взагалі.
К. Маркс	- був прихильником поділу вартості товару на споживчу та мінову. Його позиція також полягала в тому, що тільки людська праця може виступати в якості єдиного фактору формування вартості товару. Обмін товарів між собою здійснюється у відповідності з законами вартості, тобто кількість витраченої праці.
Карл Менгер	- вважав, що не цінність і ціна залежать від витрат виробництва, а навпаки, завдяки існуванню цінності споживчих благ виникає оцінка факторів виробництва, яка і формує витрати виробництва.
Е. Бем-Баверк	- вважав цінністю матеріальне благо або комплекс матеріальних благ як визнана необхідна умова для благополуччя суб'єкта.
Ф. Візер	- гранична корисність граничного продукту зумовлює ціну продуктового блага, витраченого на його виготовлення і відповідну частину витрат виробництва.
А. Маршалл	- ринкова ціна є результатом перетинання ціни попиту, обумовленої найбільшою граничною корисністю, і ціни пропозиції, обумовленої найбільшими граничними витратами
Дж. К. Кларка	- граничні збільшення багатства в товарах ось що дає ту справжню міру корисності, з якою узгоджуються ринкові цінності
Д. Кейнс	- виділяв витрати використання, додаткові витрати, витрати ризику, витрати на сплату відсотків.

*Джерело: узагальнено автором

Таким чином, можемо констатувати, що розробка поняття «вартість» і похідного від неї поняття «витрати» є важливою проблемою економічної науки, починаючи ще з часів фізіократів та перших класиків. Різні економічні

школи дають різні трактування даним категоріям. В економічній науці на сьогоднішній день відсутня єдина точка зору відносно формування витрат, їх взаємозв'язку з цінами та прибутком.

1.2. Поняття та класифікація витрат

Будь-який аналіз витрат повинен будуватись на інформаційному забезпеченні та розумінні системи формування витрат на підприємстві. Але, необхідно на першому етапі визначитись з поняттям категорії «витрати» з точки зору економіки та бухгалтерського обліку на підприємстві.

Економічна енциклопедія під редакцією С. Мочерного дає наступне визначення поняття витрати: «Витрати – це виражені у грошовій формі витрати різних видів економічних ресурсів (праці, сировини, матеріалів, основних засобів, фінансових ресурсів) у процесі виробництва, обігу і розподілу продукції, товарів» [35, с. 203]. Великий тлумачний словник сучасної української мови під редакцією В. Буселя визначає витрати виробництва як повні витрати, безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції та обумовлені ним [36, с. 157]. Останнє визначення, з нашої точки зору, є не зовсім виправданим. Це пов'язано з тим, що має місце зв'язок «витрати – витрати», що створює логічну суперечність.

Слід відмітити, що сьогодні існує також розбіжність в розумінні поняття «витрати» з точки зору бухгалтерського та податкового обліку. Методичні засади формування витрат підприємства та їх відображення у фінансовій звітності визначені в П(С)БО 16 «Витрати», П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» та П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати». Відповідно до даних нормативних документів, витрати – це зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками) [37]. Даної точки зору дотримується Ю. Цал-Цалко, який

вважає, що витратами визнаються або зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводять до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [38, с. 14]. З уточненням про оцінку витрат можна, безумовно, погодитись.

Під економічними витратами Ф. Бутинець розуміє «затрати втрачених можливостей», тобто суму грошей, яку можна отримати при найбільш вигідному з усіх можливих альтернативних варіантів використання ресурсів [39, с. 11]. Виходячи з цього, економічні витрати будь-якого ресурсу, обраного для виробництва продукції дорівнюють його вартості при найкращому з усіх можливих варіантів використання. Однак це в теорії, бо на практиці дуже важко знайти оптимальне поєднання варіантів ресурсів, хоча б через обмеженість інформації.

З бухгалтерської точки зору, витрати – це тільки конкретні витрати ресурсів. У зарубіжній літературі «витрати» частіше іменуються як «затрати» виробництва й обігу. Таким чином, поняття «витрати» і «затрати» у цьому випадку розглядаються як абсолютно еквівалентні терміни [40, с. 55-75]. А.В. Череп наголошує, що під витратами варто розуміти явні (фактичні, розрахункові) витрати підприємства, а під затратами зменшення засобів підприємства або збільшення його боргових зобов'язань у процесі господарської діяльності [41]. Останнє визначення фактично співпадає з визначенням яке наводиться в бухгалтерських стандартах відносно поняття «витрати». Відтак, є можливість, з нашої точки зору, об'єднати ці дві категорії як тотожні.

Колектив авторів А. Турило, Ю. Кравчук дають таке визначення поняття витрат – це вартісне вираження абсолютної величини застосовано-спожитих ресурсів, необхідних для здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства і досягнення ним поставленої мети [42]. Однак, є питання відносно уточнюючого терміну «мета». Якщо витрати мали надзвичайний характер, то вони не були пов'язані з метою діяльності

підприємства. Із запропонованого визначення виходить що до витрат їх віднести не можна, хоча такі витрати завжди є в діяльності підприємства. Для їх обліку навіть передбачений рахунок 99 «Надзвичайні витрати».

Виробничі витрати, пов'язані з функціонуванням землі, як вважає О. Нагорнюк, можна визначити, як залишок від загальних витрат на виробництво за мінусом витрат на інші ресурсні за ринковою вартістю. При цьому, за ринковою вартістю витрати визначаються множенням банківської процентної ставки довгострокового кредиту на вартість землі за балансом, або на вартість землі за поточними ринковими цінами; витрати прирівнюються до чистої земельної ренти [43].

З нашої точки зору, поняття витрати можна трактувати як процес використання ресурсів підприємством у процесі здійснення своєї операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, який призводить до зменшення власного капіталу або збільшення зобов'язань. У даному випадку уточнюються види діяльності підприємств та факт того, що витрати – це процес використання ресурсів.

Відносно класифікації витрат існує багато підходів до розподілу витрат. Враховуючи те, що поділ витрат спрямований на вирішення найрізноманітніших завдань управління, в літературі зустрічаються різні групування видів витрат за ознаками їх класифікації. Так, Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл вважають, що виробничі витрати складаються з трьох частин, а саме: прямих матеріальних витрат, прямих витрат на оплату праці, загальновиробничих накладних витрат. На думку Ч.Т. Хорнгрена і Дж. Тостера, є три основних елемента витрат на виробництво: основні матеріали, прямі витрати праці та непрямі витрати [44].

Г. Фандель вважає, що фактори впливу слід виявляти та систематизувати залежно від того, впливають вони на процес виробництва чи пов'язані з іншою діяльністю підприємства, необхідною для виготовлення продукції. Тобто, згідно з теорією витрат, усі фактори пропонується поділяти на виробничі, які мають безпосередній зв'язок з виробництвом, та

позавиробничі, що пов'язані з іншими невиробничими сферами діяльності підприємства [45, с. 292]. Крім того, Г. Фандель також виділяє такий вид витрат, як «граничні, які характеризують динаміку їх функцій» [Там само, с. 299]. С.І. Дем'яненко називає ці витрати маржинальними: «це витрати, що виникають у зв'язку із змінами виробничих витрат, пов'язаними з приростом кожної додаткової одиниці продукції» [46, с. 15]. Маржинальні витрати є однією з поширених теоретичних положень в теорії вартості. Що важливо у визначенні Г. Фанделя, так це словосполучення «динаміка функції». Це є свідченням того, що автор вбачає окремі залежності, які можуть змінюватись. Саме в цьому полягає новаторська позиція автора.

Вважається, що будь-яка класифікація містить певну умовність та має більш науковий характер, а її практичне значення викликає сумнів. Необхідно змінити цю думку, оскільки для формування фінансових результатів господарської діяльності підприємств важливо розуміти економічну природу витрат, які за своїм характером різні, а для цього потрібно вміти правильно їх класифікувати. Тому, на наш погляд, класифікація витрат дає змогу достовірно визначити величину витрат, встановити їх зв'язок з обсягом виробництва, правильно й ефективно організувати аналіз і контроль витрачання ресурсів та призначена для інших цілей управління.

Існують різні погляди стосовно класифікації витрат та поняття основного терміну «класифікація». В економіко-математичному словнику подано таке визначення терміну: «Класифікація – це віднесення об'єктів, елементів визначеної множини до того чи іншого класу (підмножини, елементи якого характеризуються певною суттєвою ознакою або групою істотних ознак)» [47, с. 144]. Що стосується саме класифікації витрат, то різні автори по-різному розглядають цей термін.

П.С. Безруких трактує так: «Класифікація витрат – це зведення всієї різноманітності витрат підприємства в нечисельні й економічно обґрунтовані групи, які б вміщували окремі витрати між собою або однорідні за

визначеними ознаками» [48, с. 62]. На думку І.М. Грабової, класифікація витрат – це поділ їх на класи на основі певних загальних ознак об'єктів і закономірних зав'язків між ними. Причому, чим більше виділено ознак класифікації, тим вищий ступінь пізнання об'єкта [49, с. 134-135].

С. Р. Тріль вважає, що економічно обґрунтована класифікація витрат є важливою передумовою успішної організації бухгалтерського обліку діяльності підприємств, оскільки від цього залежить здатність своєчасно і чітко управляти прибутком, можливість оперативного аналізу і прогнозування, а в кінцевому підсумку – обґрунтованість управлінських рішень. Відмічено, що класифікація витрат забезпечить правильний облік, раціональну організацію калькулювання собівартості продукції лише за умови її теоретичного і методичного обґрунтування та придатності для практичного застосування на підприємствах цукрової промисловості [50].

Класифікація витрат виконує не лише формальну роль, а є також важливим інструментом для побудови системи управління витратами і створення відповідного механізму формування витрат та прийняття, на основі цього, оптимальних господарських рішень. Така класифікація необхідна для оцінки ступеня можливого впливу на ті чи інші витрати або ступеня впливу тих чи інших витрат на кінцеві результати діяльності підприємств. Як перший, так і другий з розглянутих поглядів відносно класифікації витрат може бути в цьому плані дуже важливим [51].

В економічній літературі відсутня єдина думка у питаннях щодо кількості класифікаційних ознак, обраних за основу для здійснення поділу витрат на виробництво. Така ситуація пояснюється різноманітністю внутрішньої структури витрат, що формують собівартість продукції. На думку Н. Ульяновко, важливо встановити не кількість ознак, а практичну і теоретичну значущість різних груп витрат, їх вплив на формування, облік і аналіз собівартості продукції [52].

Найбільш загальна класифікація виробничих ресурсів у певній мірі відповідає класифікації, прийнятій в сільському господарстві, згідно з якою

вони поділяються на матеріальні, нематеріальні, фінансові і трудові [53, с.24]. Відповідним чином, відбувається також і поділ витрат у процесі їх споживання у виробництві.

Обґрунтування діагностики процесу формування витрат виробництва, як системи, дає змогу визначити її завдання: оцінка особливостей процесу формування виробничих витрат підприємства, визначення ключових факторів впливу, виділення «вузьких місць»; підготовка та обґрунтування конкретних практичних заходів для підвищення ефективності діяльності. Під методами діагностики, на думку А. Скиданенко, доцільно розуміти способи та прийоми цільового оцінювання процесу формування витрат на виробництво з метою інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо функціонування підприємства загалом та його окремих сфер[54]. Центральним питанням діагностування складних систем є усвідомлення і встановлення симптомів чи ускладнень наявних можливостей. Відповідно, для виявлення причин виникнення проблем встановлюється її загальний вигляд, методи дослідження, критерії класифікації та способи викладення результатів.

Н. Бондаренко пропонує згрупувати найбільш поширені класифікаційні ознаки та розташувати їх згори донизу таким чином: від тих, за якими види витрат передають найбільш загальну інформацію, до тих, за якими вони передають найбільш конкретну інформацію [55]. Це, на її думку, дозволить обрати ту класифікаційну ознаку, яка необхідна конкретному підприємству, залежно від того, наскільки детально воно планує розкривати в обліку та звітності інформацію про витрати.

Безумовно, такий підхід є цілком виправданим. Він дозволяє здійснювати класифікацію в залежності від конкретних особливостей підприємства: його розмірів, спеціалізації, системи бухгалтерського обліку. Головне завдання в даному випадку – отримати оперативно ту інформацію, яка дасть можливість прийняти правильні рішення. Саме на це повинен бути спрямований управлінський облік, який, в свою чергу, повинен базуватись на

науково-обґрунтованій класифікації витрат.

Саме на даний аспект посилається У. Когут. Він вважає, що класифікація витрат є дуже важливою для розуміння того, як ними управляти. Найпоширенішою, на його думку, є класифікація витрат залежно від цілей управління за трьома напрямками.

1. Витрати для визначення собівартості продукції і отриманого прибутку, оцінки запасів: вхідні, спожиті; витрати на продукцію, витрати періоду; основні, накладні; прямі, непрямі; одноелементні, комплексні та ін.

2. Витрати для прийняття управлінських рішень і планування: постійні, змінні; продуктивні, непродуктивні; релевантні, нерелевантні (безповоротні); середні, граничні та ін.

3. Витрати для здійснення процесу контролювання і регулювання: регульовані, нерегульовані; постійні, змінні; нормовані, ненормовані; ті, що плануються, ті, що не плануються та [56].

Поглиблену класифікацію витрат наводить М. Чорна в підручнику «Управління витратами» [57]. Відмічаючи, що обґрунтована класифікація витрат має велике значення для планування, контролю, регулювання витрат, в управлінні діяльністю підприємства, автор пропонує наступну їх систематизацію.

1. За об'єктом формування:

а) сукупні витрати – включають всі витрати на операційну діяльність за певний період;

б) витрати на одиницю продукції – обчислюються як середні, якщо продукція виготовляється постійно або партіями. В одиничному виробництві витрати на виріб є індивідуальними.

2. За методикою обчислення витрат на одиницю продукції:

а) середні витрати – це середня величина витрат на одиницю продукції за певний період виробництва, тобто:

б) граничні (маржинальні) витрати характеризують приріст сукупних витрат внаслідок приросту обсягу виробництва на гранично малу величину

(одиницю приросту обсягу виробництва).

3. За економічним змістом витрати поділяють на однорідні елементи, що мають єдину економічну сутність і є первинними під час планування та обліку.

4. За способом обчислення на окремі різновиди продукції:

а) прямі витрати – безпосередньо пов'язані з виготовленням певного різновиду продукції і можуть бути обчислені на її одиницю у багатопродуктовому виробництві прямо.

б) непрямі витрати не можна безпосередньо обчислити для окремих різновидів продукції, бо вони пов'язані не з виготовленням конкретних виробів, а з процесом виробництва в цілому.

5. За можливістю впливу на величину витрат з боку центру відповідальності чи взагалі певного працівника:

а) регульовані витрати – піддаються контролю і впливу з боку відповідального за їх рівень.

б) нерегульовані витрати є за межею можливостей такого впливу.

6. За відношенням до обсягу виробництва витрати поділяють на змінні та постійні:

а) змінні витрати – це витрати, величина яких змінюється внаслідок зміни обсягу виробництва. У свою чергу, їх поділяють на пропорційні та непропорційні. Пропорційні витрати змінюються пропорційно до зміни обсягу виробництва. Непропорційні витрати, у свою чергу, поділяються на прогресивні та дегресивні. Дегресивні витрати зростають у темпах, менших, ніж обсяг виробництва (витрати на допоміжні матеріали, ремонт). Прогресивні витрати зростають у темпах, більших, ніж обсяг виробництва (додаткові рекламні та торгові витрати) [Там само, с. 25].

Подібна система класифікації, яка включає не тільки групи витрат за окремим елементом поділу, а й їх підгрупи, дає можливість охопити переважну більшість можливих ситуацій. Наприклад, з поділом витрат на постійні та змінні, які, в свою чергу, можуть класифікуватись на пропорційні

та непропорційні, прогресивні та дегресивні.

С. І. Дем'яненко відносить до постійних витрат амортизаційні відрахування, плату за землю, орендну плату, оплату праці постійних працівників, страхові платежі, накладні та інші витрати подібного характеру [58, с. 13]. Відносно змінних витрат автор зауважує, що вони мають можливість безпосереднього розподілу на конкретний вид продукції. В.Б. Моссаковський стверджував, що у сільському господарстві, на відміну від промисловості, всі витрати необхідно поділяти на три групи: постійні, умовно змінні та змінні. Але при цьому робиться зауваження, що необхідно враховувати фактори, які впливають на їх величину [59, с. 78]. В даному випадку, наша позиція полягає, що постійних витрат в певному сенсі в принципі не існує. Будь-яка зміна обсягів виробництва або рівня його інтенсивності так чи інакше впливатиме на структуру витрат. Відповідно, з однаковою впевненістю можна називати як постійні, так і змінні витрати умовними.

Для контролю діяльності окремих підрозділів та оцінки роботи їх керівників необхідно, на думку П. Атамаса, виділяти контрольовані та неконтрольовані витрати:

- контрольовані витрати – це витрати, які менеджер може безпосередньо контролювати або значно впливати на них;
- неконтрольовані витрати – це витрати, які менеджер не може контролювати або не може на них впливати [60]. В даному випадку подібна класифікація фактично збігається з витратами, які регулюються та не регулюються.

Так, Т. Квятко зосереджує свою увагу на понятті альтернативні витрати [61]. На її думку дана категорія дозволяє здійснити взаємозв'язок категорій «ефективність» та «конкурентоспроможність». На її думку, конкурентоспроможність є необхідною передумовою досягнення економічною системою загальної економічної рівноваги, як передумови переходу до її ефективного стану. Поняттям, яке об'єднує ці дві категорії є

альтернативна вартість та похідні від неї поняття (альтернативні або порівняльні витрати).

Окремі автори досліджують проблему класифікації трансакційних витрат. Зокрема, Л. Демеденко вважає доцільним розподілити їх за наступними видами:

- витрати коштів на пошук інформації;
- витрати часу на пошук інформації;
- втрати, пов'язані з неповнотою інформації;
- втрати, пов'язані з неточністю інформації [62].

Більш широку класифікацію витрат наводить Н. Гончаров. Він розподіляє трансакційні витрати на такі категорії: витрати пошуку інформації, витрати ведення переговорів, витрати вимірювання, витрати специфікації і захисту прав власності, витрати опортуністичної поведінки; явні (експліцитні) і неявні (імпліцитні); вимірні й невимірні; відображені й невідображені в бухгалтерському обліку; абсолютні та середні; перед контрактні, контрактні та після контрактні [63, с. 198].

Проведений аналіз класифікації витрат різними авторами засвідчив різні підходи та широке коло факторів класифікації. Разом з тим, з нашої точки зору, особливість сільського господарства призводить до виникнення ще одного виду витрат: витрат, пов'язаних з різною їх окупністю на землях різної родючості. Цей вид витрат напряму пов'язаний з проблемою ренти в сільському господарстві. Справа в тому, що на гірших за якістю землях землекористувачі вимушені нести додаткові витрати для одержання того ж рівня урожаю або доходу, який можуть отримувати інші землекористувачі на звичайних землях [64, 65, 66]. У даному випадку мова йде про різну окупність витрат на землях різної якості. Це призводить до необхідності понесення додаткових витрат для отримання прогнозованих показників рівня урожайності та прибутку. Нами пропонується назвати даний вид витрат витратами спадної віддачі на землях різної якості. Це витрати, які землекористувачі мають додатково понести порівняно з землекористувачами

на кращих землях для того, щоб отримати запланований рівень урожаю та скорегувати дію закону спадної віддачі при отриманні фінансових результатів.

Відносно аналізу фактичних даних по структурі витрат. За результатами О.В. Гриківської, структура зміни виробничої собівартості продукції рослинництва за 2006-2009 рр. свідчать про наявні проблеми у сільському господарстві [67]. Скорочення частки оплати праці, яка у 1990 р. була найвищою у структурі витрат, більше як у 3 рази порівняно з 2006 - 2009 рр. Таким чином, на думку О. Гриківської, одержані дані свідчать про значні викривлення у структурі собівартості сільськогосподарської продукції. Тенденція зростання рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва сформувалась за рахунок зниження витрат виробництва в розрахунку на одиницю продукції, що стало результатом дії не інтенсивних факторів, а деградованого зниження оплати праці у галузі, недотримання технології виробництва сільськогосподарської продукції внаслідок спрацьованості техніки, невідповідної технологічним вимогам матеріально-технічної бази, внесення органічних та мінеральних добрив із значними відхиленнями від їх потреби, жахливим виснаженням ґрунтів.

Цікавими є результати двадцятирічних досліджень у Швейцарії, які демонструють, що витрати на виробництво продукції рослинництва (насамперед озима пшениця й картопля) за органічними і традиційними технологіями були такими:

- витрати на підтримку родючості в органічному господарстві на 50% нижчі;
- витрати на боротьбу з хворобами в органічному господарстві на 97% нижчі;
- використання енергії в органічному господарстві на 50% нижчі [68].

Собівартість виробництва 1 ц органічної озимої пшениці, сої та гречки є значно нижчими за собівартість виробництва цих видів продукції за традиційною технологією [69]. В українських реаліях собівартість органічної продукції, як правило, є вища ніж в звичайних. Це обумовлено тим, що

відмова від внесення мінеральних добрив суттєво впливає на рівень отримуваних урожаїв. Крім того, необхідність відмови від гербіцидів та засобів захисту рослин суттєво збільшує ризики виробництва [70].

Вплив підприємств на елементи витрат, як вважає Е. Пахуча, є обмеженим. Однак і він можливий через незалежне управління показниками, до яких застосовуються встановлені нормативи відрахувань: витрати на оплату праці, структура і джерела її виплати; вартість основних виробничих засобів, що належать підприємству, їх структура і джерела формування. Основним і головним резервом зниження собівартості продукції підприємства, на думку автора, є скорочення матеріальних витрат [71].

В даному контексті А.В. Грінченко виділяє внутрішні та зовнішні фактори впливу на витрати. До внутрішніх факторів були віднесені: розмір підприємства, обсяг виробництва, структура виробництва, обсяг реалізації, частка змінних витрат, частка постійних витрат, спеціалізація підприємства, швидкість обігу товарів, ефективність використання фондів, ефективність використання ресурсів, ефективність використання капіталу, технологічний рівень виробництва, особливості продукції, стадія життєвого циклу підприємства та інші [72]. До зовнішніх факторів автор відносить наступні: рівень мінімальної заробітної плати, норми амортизаційних відрахувань, систему оподаткування та відрахування, територіальне розміщення, погодні умови та ін.

Зниження собівартості – одне з головних джерел нагромадження, забезпечення розширеного відтворення в галузі. Воно може відбуватися за умов: скорочення витрат на виробництво при незмінному виході продукції, збільшення виробництва продукції при незмінних витратах або скорочення витрат при одночасному зростанні обсягів виробництва. Найперспективніший напрям зниження собівартості продукції, з точки зору Т. Мокієнко, є підвищення урожайності сільськогосподарських культур, що ґрунтується на системі заходів з підвищення економічної родючості землі і всебічної інтенсифікації виробництва [73]. Факт того, що підвищення

урожайності повинно стати одним з головних факторів зниження собівартості, з нашої точки зору, є далеко не очевидним. Справа в тому, що дія закону спадної віддачі так чи інакше призводить не тільки до зменшення фінансового результату, а і до підвищення собівартості продукції.

Одним із найбільш ефективних методів виявлення резервів зниження собівартості продукції, як відмічає Т. Яровенко, є функціонально-вартісний аналіз (ФВА) [74]. Функціонально-вартісний аналіз – це комплексний системний аналіз діяльності підприємства, його складових (технічних і технологічних, маркетингових, фінансових, збутових підрозділів, управлінських функцій), а також оцінка ефективності використання витрат на реалізацію кожної з цих функцій з метою виявлення неефективних, нераціональних витрат, існуючих внутрішніх резервів і розробки програм підвищення ефективності діяльності.

С. Стецюк пропонує наступну загальну схему інтегрального оцінювання ефективності управління витратами підприємств:

1) визначення часткових показників ефективності за видами витрат у межах видів продукції як відношення фактичного обсягу витрат до їх планового рівня;

2) обчислення інтегральних показників ефективності за окремими видами продукції як середнього арифметичного часткових показників ефективності окремих видів витрат;

3) обчислення інтегральних показників ефективності за окремими сферами виробництва як середнього арифметичного інтегральних показників ефективності за окремими видами продукції;

4) обчислення інтегрального показника ефективності діяльності будь-якого підприємства як середнього арифметичного [75].

Зниження витрат виробництва, на думку Л. Цимбалюк, може досягатися в результаті застосування прогресивних методів організації праці. Прикладом цього є розроблена в Японії система організації виробництва «just-in-time» («точно-в-строк»), яка набула широкого застосування в усьому світі. Система

знижує витрати виробництва за рахунок своєчасного постачання ресурсів. Сутність її полягає в тому, що матеріальні ресурси постачаються споживачеві у визначене місце, у потрібний час і в необхідній кількості [76]. Сьогодні в Україні використання подібної системи організації виробництва, нажаль, можуть дозволити далеко не всі підприємства. Це обумовлено низькою дисципліною постачальників та частими випадками постачання продукції, яка не відповідає заявленим стандартам якості. В сільському господарстві, де підчас посівної та збиральної компанії фактор часу дуже проблемний, виробники перестраховуються і закупають як правило витратні матеріали наперед.

Слід відмітати, що існують різні підходи до класифікації трансакційних витрат. Зокрема, пропонується здійснювати їх поділ на такі групи:

- внутрішні, які охоплюють усі витрати, безпосередньо пов'язані з просуванням продукції і послуг на ринок власними силами;
- зовнішні, пов'язані з залученням послуг сторонніх організацій, що також сприяють просуванню продукції на ринок; втрачена вигода (втрата доходів), яка виникає у разі втрати сільськогосподарськими підприємствами частини виручки внаслідок відмінностей у визначенні якісних показників товарів і послуг, реалізація продукції у терміни і за цінами на шкоду власній вигоді, втрат у разі повної втрати або фізичного пошкодження продукції у процесі реалізації [77, с. 133].

Правильний підхід до побудови обліку витрат сільськогосподарських виробництв є запорукою ефективного управління компанією [78]. Однак, існують і окремі проблемні моменти відносно системи обліку витрат. Так, О. Галицький вважає необхідним ввести окремий рахунок «Трансакційні витрати (узагальнюючий)» [79]. Це повинно дозволити вести рахунки обліку окремих витрат накопичувально, не закриваючи протягом року, відображаючи у вигляді сальдо підсумки відповідних витрат. Закриття рахунків буде здійснюватися по закінченні звітного року. Для обліку трансакційних витрат у розрізі окремих типів рекомендується відкривати такі

рахунки: «Забезпечення доступу до прав власності», «Забезпечення доступу до ресурсів», «Інформаційне забезпечення», «Ведення переговорів та укладення договорів», «Оцінка і контроль якості ресурсів», «Забезпечення захисту ресурсів і прав власності», «Забезпечення охорони бізнесу» та ін. На рахунку «Трансакційні витрати (узагальнюючий)» у розрізі відповідних субрахунків типів відображаються суми витрат звітного періоду [Там само].

Для приведення системи обліку витрат найчастіше застосовують аналітичний або статистичний методи [80]. Сутність першого полягає в тому, що на основі аналізу показників минулих років виводяться структурні коефіцієнти приведення й величина кожного виду витрат в одиниці продукції, які потім індексуються відповідно цілям и вимогам планування. Даний метод не є оптимальним, однак достатнім у коротко- і середньостроковій перспективі. Перевагою його, як відмічають автори підручника, є простота і доступність застосування; недоліком є значний ступінь хибності, особливо у випадку тривалої індексації. Статистичний метод полягає у використанні складного математичного апарату для побудови моделей витрат, визначення порогів зміни постійних витрат.

Тривалий час витрати враховували так званим «котельним» методом, тобто в одному бухгалтерському реєстрі з початку звітного періоду враховували всі засоби, витрачені на виробництво, незалежно від ділянок їх споживання та цільового призначення, пізніше ці витрати поділялися пропорційно прийнятій базі. Недолік цього методу полягав у тому, що надаючи підсумкові витрати за той або інший період, він не відображав їх структуру, отже, не дозволяв визначити, які витрати можуть бути зменшені та на яких ділянках виробництва[81].

Серед американських компаній в другій половині 20-го століття розповсюдження набрав метод обліку витрат за системою «стандарт-кост». М.Г. Чумаченко дає наступне визначення даної системи: «... під системою стандарт-кост розуміють розробку норм – стандартів, складання стандартної калькуляції і облік фактичних витрат з виділенням відхилень від стандартів.

Система стандарт-кост розглядається як один із важливих інструментів контролю витрат» [82, с. 66].

У цей період розповсюдження набрав також метод обліку витрат за системою «директ-костинг». В основі даної системи лежить обчислення скороченої собівартості продукції й визначення маржинального доходу [83, с. 255]. За цим методом собівартість продукції визначається лише в межах виробничих витрат. Виручка від реалізації після виключення з неї собівартості в межах виробничих витрат складає маржинальний дохід. Постійні витрати не включаються в оцінку готової продукції та незавершеного виробництва. Головними перевагами даного методу є простота, мінімум розрахункових операцій, висока точність отриманих результатів, можливість цілеспрямованого управління як змінними витратами, так і маржинальним операційним прибутком [84, с. 263].

Суть «директ-костингу» полягає в тому, що в основу собівартості закладаються тільки умовно-змінні витрати. Непрямі витрати виключаються із собівартості, оскільки, на думку прихильників цього методу, вони зумовлені не стільки безпосередньо процесом виробництва, скільки перебігом часу. Це твердження впродовж тривалого часу не мало широкого розповсюдження. Слід відмітити, що окремі вчені вважають засновником системи директ-костинг німецького вченого Шмаленбаха. Ним було введено термін «облік часткових витрат» та «облік граничних витрат» [85].

Однак, на думку І. Охріменко, різниця між методиками вимірювання витрат та визначення собівартості на вітчизняних підприємствах та закордоном лежить більш за все в площі управління ніж безпосередньо прийомів обліку та калькуляції [86, с. 100]. Як відмічає автор, на закордонних підприємствах ця ділянка економічної роботи не має достатньо чітких меж та належить до сфери управлінського обліку.

Л. Захарченко зазначає, що собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг), повинна складатися з виробничої собівартості продукції, робіт або послуг, які були реалізовані протягом звітного періоду, нерозподілених

постійних загальновиробничих витрат і понаднормативних виробничих витрат. Витрати діяльності – це витрати, які не включаються до собівартості продукції, робіт та послуг і розглядаються як витрати того звітного періоду, в якому вони були здійснені. До витрат діяльності відносяться адміністративні витрати та витрати на збут [87]. Така система створює різні комбінації варіантів та відображає витрати в обліку, а відповідно може впливати на реальні результати їх величини.

Б. Юровський виділяє види собівартості залежно від повноти витрат, включених до калькуляції продукції:

- 1) технологічна собівартість;
- 2) виробнича собівартість;
- 3) повна собівартість готової продукції;
- 4) повна собівартість реалізації готової продукції [88, с. 14].

Таким чином, у даному випадку ми маємо ситуацію коли в бухгалтерському обліку поняття «витрати» замінюються категорією «собівартість». З нашої точки зору, ставить знак рівності між ними в повній мірі неможливо, як і між бухгалтерським та економічним прибутком.

Сьогодні в методичних питаннях визначення собівартості продукції сільськогосподарські підприємства повинні керуватись Законом про бухгалтерський облік [89], П(С)БО 16, Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій № 291 [90]. Водночас порядок бухгалтерського обліку в сільському господарстві регламентовано П(С)БО 30 «Біологічні активи» та методичними рекомендаціями № 1315 «Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів» [91], а також методичними рекомендаціями Міністерства аграрної політики № 132 «Про затвердження Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств» [92]. Як відмічається останні рекомендацію мають суперечності з існуючими стандартами, що

вносить невизначеність у діяльність аграрних підприємств.

Необхідно також враховувати, що витрати на одиницю продукції обчислюються як середні за певний період, якщо продукція виготовляється постійно або серіями. В одиничному виробництві витрати на виріб формуються як індивідуальні [93]. При цьому елементні витрати однорідні за складом, мають єдиний економічний зміст і є первинними. До них належать матеріальні витрати, оплата праці, відрахування на соціальні потреби, амортизаційні відрахування, інші витрати.

Різноманітні за складом комплексні витрати охоплюють декілька елементів витрат. Їх групують за економічним призначенням при калькулюванні та організації внутрішнього економічного управління. Прямі витрати безпосередньо пов'язані з виготовленням певного різновиду продукції і можуть бути віднесені на її одиницю прямо. Якщо виготовляється один різновид продукції, усі витрати – прямі. До прямих витрат належать прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці та інші прямі витрати [Там само].

Перспективним є варіант відображення в собівартості продукції витрат добрив, що дозволяють компенсувати винос NPK, принаймні тією частиною урожаю, що формується за рахунок економічної родючості ґрунту, підтримувати баланс гумусу [94]. Для цього, як вважає О. Крамарьов, потрібна нормативно-відтворювальна собівартість як підстава для розрахунку мінімальної та еквівалентної ціни. Тому стає необхідним відображення в собівартості продукції витрати добрив, що дозволяють компенсувати винос NPK, принаймні тією частиною урожаю, що формується за рахунок економічної родючості ґрунту. Для цього потрібна нормативно-відтворювальна собівартість як підстава для розрахунку мінімальної та еквівалентної ціни реалізації сільгосппродукції.

Таким чином, сучасні підходи до поняття та класифікації витрат відрізняються значною різноманітністю. Головним фактором у даному випадку є необхідність пристосування потреб класифікації витрат до

конкретних підприємств та галузей діяльності. Крім того, необхідно також враховувати сучасні вимоги бухгалтерської звітності, які в значній мірі визначають облік витрат на підприємствах.

1.3. Теоретичні аспекти управління витратами на сільськогосподарських підприємствах

Проблема ефективного управління витратами фактично знаходиться в основі як загальної ефективності діяльності підприємств, так і одним з визначальних факторів, який формує рівень їх конкурентоспроможності [95]. Історія формування теоретичних підходів до управління витратами тісно перетинається з історією розвитку загальної науки про управління. Засновником класичної школи «наукового менеджменту» вважається Фредерік Тейлор [96]. Головна ідея Тейлора полягала в тому, що управління має стати системою, заснованою на певних наукових принципах, повинно здійснюватися спеціально розробленими методами і заходами, тобто що необхідно проектувати, нормувати, стандартизувати не тільки техніку виробництва, але і працю, її організацію, систему оплати праці. Слід відмітити, що саме в цей період почалось формування підходів відносно управління витратами.

Інтерес до витрат почав виявлятися одночасно з розвитком промисловості та виникненням науки управління виробництвом, тобто на початку XIX ст. Промислова революція, розподіл праці, виникнення й зростання багатопрофільних підприємств стимулювали розробку нових методів організації та управління виробництвом [97]. Виникнення теорії управління витратами, як правило, пов'язується з іменами Джона Матера Фелса та Еміля Гарке. В своїй роботі «Виробничі рахунки: принципи і практика їх ведення», яка була видана ще у 1887 році автори зробили спробу створити більш мобільну систему обліку витрат. Це дало б можливість підвищити інформативність даних про витрати і повинно було сприяти

посиленню контролю за їх використанням [98]. В основі цієї системи був розподіл витрат на фіксовані (постійні витрати) і змінні. Була зафіксована позиція, що зміна фіксованих витрат безпосередньо не залежить від обсягу виробленої продукції, а змінні витрати збільшуються або зменшуються прямо пропорційно росту або зниженню обсягу виробництва. Це дозволило висунути припущення, що збільшити обсяг виробництва можна при витраті менших ресурсів, ніж вважалося раніше, оскільки умовно-постійні витрати збільшуються нерівномірно.

Наступним етапом еволюції теорії управління витратами стала класифікація Джона Маннома. У 1891 р. він запровадив поняття умовно-постійних або накладних витрат. Тобто витрат, які не можуть бути безпосередньо віднесені на одиницю продукції, на витрати, пов'язані із закупівлею сировини; реалізацію готових виробів; процес виробництва. Таким чином, виявлення накладних витрат, пов'язаних із покупкою сировини і реалізацією готової продукції, дозволило надалі виключити їх із нормування і зосередитися тільки на витратах, пов'язаних із виробництвом, отже, достовірніше визначати результат виробництва, не спотворений ніякими невиробничими накладними витратами [77].

На початку ХХ ст. А.Г. Черч у роботі «Адекватний розподіл виробничих витрат» розвинув ідею, висловлену Дж. М. Фелс і Е. Гарко, поділивши накладні витрати на витрати, пов'язані з виробництвом і загальногосподарські витрати. Пізніше, в 1936 р. Джонатаном Гаррісоном запропонована концепція «direct-costing», де розглядалося питання про ступінь включення постійних витрат до собівартості. Система управління витратами «direct-costing» вперше почала застосовуватися в 30-і рр. ХХ ст. в Німеччині, і вже в 1953 р. була рекомендована для застосування в США [99]. Серед сучасних економістів необхідно відмітити позицію Ф. Друкера, який вважає, що аналіз динаміки зміни витрат лежить в основі ефективного управління бізнесом: необхідно бачити взаємозв'язок і взаємодію між ресурсами і результатами, зусиллями і досягненнями, доходи та витрати [100].

Відносно самого терміну «управління витратами» існують різні точки зору. Позиція І. Давидова полягає в тому, що управління витратами – це динамічний процес, який включає управлінські дії, мета яких полягає у досягненні високого економічного результату діяльності підприємства. Воно зводиться не лише до зниження затрат, а поширюється на всі елементи управління [101].

З точки зору І. Свиноуса, систему управління витратами слід розуміти як сукупність прийомів і способів, інструментів і важелів впливу на формування витрат, спрямовану на досягнення їх максимальної ефективності на підприємстві у процесі відтворення, за постійного контролю їх рівня та стимулювання зниження [102].

Ю. Великий наголошує на методичних аспектах управління: «Управління витратами – це цілий набір методик, процесів і конкретних процедур з управління ресурсами організації. У системі управління підприємством важливе місце приділяється питанням управління витратами на виробництво. Процес управління витратами на виробництво – це багатопрофільний процес, який охоплює всі аспекти господарської діяльності, починаючи з постачання й закінчуючи реалізацією готової продукції [103, с. 14].

А. Череп розглядає сутність процесу управління витратами та функції управління витратами, де на її думку сутність процесу управління складається з таких трьох функцій:

- Менеджмент, як функція;
- Менеджмент, як процес управління;
- Менеджмент, як специфічний орган (апарат) управління [37. с.

351].

Сьогодні вважається, що визначальною метою управлінського обліку є надання інформації для калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг), планування, контролю, оцінки та безперервного вдосконалення діяльності підприємства, прийняття управлінських рішень [104, с. 135]. Саме

інформація, сформована за допомогою управлінського обліку, повинна надавати можливість менеджерам визначати перспективи подальшого розвитку підприємства, вирішувати проблеми й оцінювати успішність діяльності. На це свого часу також звертав увагу академік М. Г. Чумаченко, який зазначав, що в даний час ще немає чіткої системи управління процесом зниження собівартості [105]. У даному випадку, з нашої точки зору, в значній мірі працює принцип ціноутворення в залежності від рівня покриття витрат. Це затратний метод є пережитком минулих часів, коли ціна повинна була покривати рівень витрат.

Гюнтер Фандель, формулюючи мету управління витратами, зазначає, що будь-яке підприємство, здійснюючи виробництво, цікавиться, в першу чергу, тим, які існують кількісні співвідношення між продукцією, що виробляється, та факторами виробництва і як ці взаємозв'язки описати [41]. Далі зазначається, що виявлені дані співвідношення є предметом теорії виробництва, а отже і головною метою управління витратами. На підставі даного підходу були побудовані різні економетричні моделі, які описують залежності між факторами виробництва та результатом, отриманим при цьому. Фактично економічна наука після того, як стала можливим обробка інформації на комп'ютері, принципово змінила методіку побудови досліджень.

Подібної точки зору дотримується М. Чорна. З її точки зору сутність управління витратами полягає, по-перше, не у точному визначенні величини собівартості продукції, а у виявленні того, яким чином вона сформувалась, і, по-друге, процес управління витратами має бути спрямований на формування собівартості у попередньому та поточному режимах та оперативному втручанні у діяльність підприємства у разі виявлення відхилень від бажаного стану [53].

Як відмічає О. Славута, основні принципи управління витратами, що обумовлені практикою, зводяться до наступного:

- системний підхід до управління витратами (оцінка ефективності

за слабкою ланкою);

- єдність методів, що застосовуються на різних рівнях управління витратами;
- управління витратами на всіх стадіях життєвого циклу виробу – від створення до утилізації;
- органічне поєднання зниження витрат з високою якістю продукції;
- недопущення зайвих витрат;
- широке впровадження ефективних методів зниження витрат (нормативний метод обліку затрат, оперативний аналіз);
- удосконалювання інформаційного забезпечення про рівень витрат [106].

У даному випадку окремі позиції, задекларовані автором, носять загальний характер. Наприклад, недопущення зайвих витрат. Ця позиція є зрозумілою і не потребує окремого пояснення. Крім того, позиція широкого впровадження методів зниження витрат також має бути конкретизована.

Р. Фроленко наводить дещо інші принципи управління витратами, а саме:

- застосування системного підходу до управління витратами;
- взаємозв'язок окремих елементів підсистем із завданнями системи в цілому;
- відповідність системи обліку завданням управління витратами;
- аналіз і виявлення альтернативних шляхів досягнення мети;
- повнота і аналітичність інформації щодо рівня витрат;
- застосування ефективних методів зниження витрат;
- стимулювання та мотивація працівників до зниження витрат;
- оцінка та контроль результатів діяльності підрозділів;
- забезпечення та реалізація останніх досягнень економіки, математики та практики для подальшого удосконалення [107, с. 22].

Крім принципів управління виділяють також їх різні аспекти. Так, Т. Остапенко виділяє наступні, найбільш вживані, з її точки зору, аспекти трактування поняття «управління витратами»:

1. Направленість на витрати як об'єкт управління.
2. Управління витратами – це управлінські дії із зниження витрат, або контроль їх рівня.
3. Управління витратами – це система управління процесами формування витрат в межах якої реалізуються функції управління.
4. Мета управління витратами – досягнення підприємством високого економічного результату [108].

Автори відомого підручника з управлінського обліку витрат Р. Гаррисон та Е. Норин вважають, що система управління витратами повинна здійснюватися, виходячи з стратегічних та тактичних цілей. Метою управління витратами на стратегічному рівні є створення конкурентної переваги за витратами. Відмічається, що поява стратегічного управління витратами є результатом злиття трьох напрямів стратегічного менеджменту:

- аналіз ланцюжка створення цінності;
- стратегічне позиціонування;
- аналіз і управління чинниками, що визначають витрати [109].

До даної системи відноситься система управління витратами життєвого циклу («life-cycle costing») являє собою динамічний підхід до управління і надає інформацію для оцінки прибутковості продукції в довгостроковій перспективі. Система «life-cycle costing» актуальна для застосування на підприємствах з нетривалою виробничою стадією. Основною ідеєю даного підходу є врахування всіх фактичних витрат протягом усього життєвого циклу виробництва при особливій увазі на стадіях розробки та просування [110].

Таким чином, з точки зору І. Лепетана, процес стратегічного управління витратами є комплексом взаємопов'язаних дій, спрямованих на максимізацію ефективності використання фінансових ресурсів та виконання

функцій, покладених на менеджмент підприємства інвесторами [111]. У даному випадку мова йде скоріше про максимізацію фінансового результату. Це може дещо обмежувати реальні події на багатьох підприємствах. Мова йде про те, що фінансовий результат – це важко прогнозований показник. Відтак, на практиці, як правило, прогножуються спочатку обсяги виробництва, або в рослинництві рівень урожайності. На даному етапі залишаються невідомими ні кінцева ціна продукції ні рівень її собівартості, який, в свою чергу, буде обумовлений кінцевими обсягами отримуваної продукції.

Система управління витратами «direct-costing» орієнтована, на думку С. Сулуєва, спрямована на вирішення тактичних управлінських функцій. Вона може бути ефективною при впровадженні на підприємствах з середньо, крупносерійним і масовим виробництвом при відсутності значних загальногосподарських витрат [112]. В рамках даної системи відбувається розподіл витрат на змінні і постійні, які повністю покладаються на фінансовий результат, при цьому відсутній умовний розподіл постійних витрат на відміну від системи «absorption-costing». В сучасних умовах управління витратами означає створення єдиної, раціональної, чітко та безперебійно функціонуючої системи з певними цільовими установками та взаємопов'язаними елементами [113, с. 216-221]. Визначення собівартості продукції без включення частки постійних витрат, дає можливість більш оперативно контролювати лише змінні витрати, оскільки постійні витрати покриваються за рахунок маржинального доходу, хоча це до деякої міри викривляє собівартість окремих видів продукції і визначення її рентабельності. При виборі методу управління, обліку витрат і калькуляції собівартості продукції необхідно враховувати всі специфічні умови господарювання [114].

До таких окремих елементів «директ-костингу» слід віднести:

- систему калькулювання;
- теорію і практику економічного аналізу;

- техніко-економічне та виробниче планування;
- систему нормативного обліку.

Роль і значення управління витратами в сучасних умовах господарювання зумовлені місцем виробничих витрат та увагою до них працівників апарату управління підприємством, що пояснюється багатьма причинами, серед яких є:

1. Необхідність раціонального використання обмежених ресурсів;
2. Забезпечення зростання прибутків за рахунок економії ресурсів;
3. Планування ресурсів на одиницю продукції та аналіз фактичних витрат з метою виявлення відхилень і їх причини;
4. Зіставлення доходів і витрат для визначення ефективності виробництва;
5. Вирішення питань розширення асортименту продукції, використання потужностей підприємства, освоєння нових технологій [115].

У даному випадку дані позиції носять дуже загальний характер. Вони стосуються побажань відносно підвищення ефективності. Слід мати на увазі також, що їх послідовність не є обов'язковою чи логічною. Врахування всіх цих факторів, на думку Н. Рижикової, дає можливість забезпечити оптимальний рівень витрат, створити належні умови для росту конкурентоздатності продукції, а також з'явитися підґрунтям для довгострокового економічного зростання підприємств та організацій.

Основні принципи управління витратами, що обумовлені практикою, з точки зору авторів підручника, зводяться до наступного:

- системний підхід до управління витратами;
- єдність методів, застосованих на різних рівнях управління витратами;
- управління витратами на всіх стадіях життєвого циклу виробу – від створення до утилізації;
- органічне поєднання зниження витрат з високою якістю

продукції (робіт, послуг);

- недопущення зайвих витрат;
- широке впровадження ефективних методів зниження витрат;
- удосконалення інформаційного забезпечення про рівень витрат;
- підвищення зацікавленості виробничих підрозділів підприємства

у зниженні витрат [84].

Механізм створення системи управління поточними витратами підприємства, з точки зору Є. Бойко, повинен включати сфери горизонтального та вертикального управління та організаційно-економічні процедури, що здійснюються в три етапи:

1) аналіз існуючих інформаційних потоків щодо здійснення поточних витрат і аналіз витрат попередніх періодів;

2) формування інформаційної та нормативної бази управління поточними витратами та механізму контролінгу за споживанням ресурсів підприємства;

3) створення механізму аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо витрат і управління фінансуванням поточних витрат [116, с. 139].

Вітчизняна практика, як відмічає Т.Карпова, визначає управління витратами на виробництво продукції як планомірний процес формування витрат на виробництво всієї продукції і собівартості окремих виробів, контроль за виконанням завдань по зниженню собівартості продукції, виявлення резервів її зниження [117, с. 54].

Управління витратами на виробництво являє собою багатоцільову систему, в якій мають брати участь всі виробничі ланки і служби підприємства. Найбільш повна первинна інформація про витрати перебуває на найнижчому рівні управління. У міру просування до більш високого рівня управління вона скорочується. [118, с. 26]

У системі управління витратами М. Герщак виділяє наступні аспекти:

- функціональний;

- організаційний;
- мотиваційний [119, с. 27-30].

Така різноплановість аспектів управління витратами дає можливість, з одного боку, охопити максимум можливих ситуацій, а з іншого, – неможливість їх конкретизувати. Таким чином, виникає неоднозначна ситуація.

Функціональний аспект, як відмічає автор, є первинним. Його сутність характеризують функціональні підсистеми.

Організаційний аспект системи управління витратами пов'язаний із визначенням місць формування витрат і центрів відповідальності за їх дотримання.

Мотиваційний аспект системи управління витратами полягає у спонуканні працівників до дотримання встановленого ними плану витрат і пошуку шляхів до їх зменшення [Там само].

У процесі управління витратами прийнято також виділяти центри відповідальності. Розрізняють три основні види таких центрів: «центри витрат», «центри доходів», «центри прибутку» [120]. При такому розподілі відповідальність за результати управління витратами покладаються лише на «центри відповідальності». Проте, у багатьох випадках зниження витрат не є запорукою підвищення прибутковості діяльності, а інколи навіть перешкоджає цьому. Крім того, навіть за ефективного функціонування «центрів витрат» результативність діяльності може бути знижена через недосконалість процесів виробництва та реалізації. Саме тому ключовим поняттям в управлінні витратами має бути не їх зниження, а оптимізація.

З точки зору В. Волошина, основна мета управління витратами за центрами відповідальності полягає в підвищенні ефективності управління підрозділами організації на основі узагальнення даних про витрати й результати діяльності по кожному центру відповідальності для того, щоби виявити причини відхилень та їх винуватців [121]. Виходячи з сутності управління за центрами відповідальності і його функцій, можуть бути

сформульовані основні вимоги до виділення в організації центрів відповідальності:

- центри відповідальності створюються на основі виробничої й організаційної структур організації;
- на чолі кожного центра відповідальності перебуває відповідальна особа – менеджер;
- у кожному центрі відповідальності визначається показник обсягу діяльності й база розподілу витрат;
- визначається сфера повноважень і відповідальності менеджера кожного центру відповідальності. Менеджер відповідає тільки за ті показники, які він може контролювати.

При функціонуванні системи управління витратами за центрами відповідальності нормативні витрати на фактично випущену продукцію за певний період відслідковуються до центрів відповідальності і їх менеджерів, відповідальних за ті або інші операції. На центри відповідальності також розподіляються фактичні витрати за той же період. Далі відбувається порівняння фактичних і нормативних витрат й обчислюються відхилення. [Там само];

Окремою проблемою є також управління трансакційними витратами. Саме на цій проблемі наголошує С. Тимофіїв. Він вважає, що на формування передумов реалізації управління трансакційними витратами аграрних підприємств найбільше впливають три сегменти інституційної інфраструктури:

- 1) сегмент державного контролю, ключовими організаціями якого у зазначеному контексті виступають державні органи стандартизації та Державна служба статистики України;
- 2) сегмент правового забезпечення;
- 3) сегмент державного економічного регулювання, зокрема Міністерство аграрної політики та продовольства і мережа управлінь агропромислового розвитку [122].

Окремі аспекти управління витратами пов'язані з формуванням цін на продукцію. Так, І. Охріменко відмічає, що у відповідності до закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» мінімальна ціна закупівлі продукції «встановлюється на рівні, що унеможливило середньостатистичну збитковість» (стаття 4.2.1), і на витратній основі: «середньостатистичною збитковістю вважається від'ємна різниця між середньостатистичними витратами та середньостатистичними доходами» (стаття 4.4.). Цим же законом встановлено граничний розмір заставної ціни (бюджетної позики) на рівні 80% мінімальної ціни (стаття 12.2.2). По суті, це означає, що основою заставної ціни є витрати [123].

Узагальнення різних поглядів відносно управління витратами дає можливість виділити різні аспекти даного процесу (рис 1.1).

Рис. 1.1. Система управління витратами на підприємстві

Дана система включає три великих блока. Перший з них об'єднує центри відповідальності з точки зору формування доходів, витрат та прибутку. На підприємстві ці елементи, як правило, пов'язані з роботою аналітичних служб та структурних підрозділів, наприклад, відділом закупівлі

або відділом реалізації. Управління витратами, з точки зору рівнів управління, можуть бути класифіковані як управління на рівні підприємства, структурного підрозділу та виробничих підрозділів. З точки зору методів управління необхідно видаляти стратегічне управління, управління через технологічний процес, організацію системи обліку та створення мотивації персоналу для збереження витрат.

Таким чином, проведений нами аналіз засвідчив суттєву розбіжність в тлумаченні поняття «управління витратами». Це дає нам можливість висловити власне бачення даного визначення. З нашої точки зору, управління витратами – це процес прийняття рішень відносно оптимального вибору обмежених ресурсів, який спрямований на оптимізацію рівня ефективності їх використання.

Висновки до розділу I.

1. Проблема вартості товару, його похідних понять є однією з центральних проблем економічної науки. Вона бере свій початок у роботах перших фізіократів та класиків. Однак, не зважаючи на це, і сьогодні відсутня єдина думка відносно чіткого трактування поняття вартості. При аналізі категорій вартості, витрат та собівартості залишаються дискусійними значна кількість теоретичних і практичних проблем: формування витрат, визначення ціни товару, його собівартості, впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на ці процеси. Зокрема, це стосується впливу інтенсивності виробництва на структуру витрат, прояву закону спадної віддачі в сільському господарстві, підходах до поділу витрат на постійні та змінні та інших проблем. Всі вони потребують подальших розробок та досліджень.

2. Поняття витрат на мікрорівні також має широке коло визначень. Воно напряму пов'язане зі стандартами бухгалтерського обліку та методичними підходами до калькулювання продукції на підприємствах різних галузей. З нашої точки зору, поняття «витрати» можна трактувати як

процес використання ресурсів підприємством у процесі здійснення своєї операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, який призводить до зменшення власного капіталу або збільшення зобов'язань.

3. Економічно виправдана класифікація витрат дає змогу чітко визначити величину витрат, оперативно отримати необхідну інформацію для прийняття управлінських рішень, провести розрахунок собівартості окремих видів продукції, організувати контроль використання ресурсів та оцінити вплив обсягів виробництва на структуру витрат. Класифікація витрат дає також можливість організувати систему управління в цілому на підприємстві. Найбільш поширеними ознаками класифікації витрат є їх поділ на постійні та змінні, прямі та непрямі.

4. Особливість сільського господарства призводить до виникнення ще одного виду витрат, витрат, пов'язаних з різною їх окупністю на землях різної родючості. Цей вид витрат виникає в процесі формування результатів виробництва на різних за якістю землях. На землях гіршої якості землекористувачі вимушені нести додаткові витрати для одержання того ж рівня урожаю або доходу, який можуть одержувати інші землекористувачі на звичайних землях. Пропонується окремо виділити даний вид витрат, як витрати спадної віддачі, що виникають на землях різної якості. Ці витрати землекористувачі мають додатково понести для того, щоби одержати запланований рівень урожаю та скорегувати дію закону спадної віддачі при одержанні фінансових результатів.

5. Визначення величини витрат на виробництво здійснюється організацією системи їх обліку. У вітчизняній практиці найбільшого поширення набула система обліку з розподілом витрат на прямі та розподільчі. У світовій практиці більшого поширення набули системи обліку «директ-костинг» через обчислення собівартості продукції за скороченою номенклатурою статей. Розповсюджена також та система обліку «стандарт-кост» в основі якої лежить складання стандартної калькуляції і облік фактичних витрат з виділенням відхилень від стандартів.

6. Управління витратами в сучасних умовах розглядається як сукупність прийомів і способів, інструментів і важелів впливу. Процес їх формування спрямований на досягнення максимальної ефективності. При цьому різні автори виділяють велику кількість підходів та методів, що в реальності означає наявність значних розбіжностей відносно вибору оптимальних управлінських рішень. З нашої точки зору, «управління витратами» – це процес прийняття рішень відносно оптимального вибору обмежених ресурсів спрямований на оптимізацію рівня ефективності їх використання.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора:
[124, 125, 126].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВИТРАТ ТА ОЦІНКА РІВНЯ ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

2.1. Стан та тенденції розвитку галузі рослинництва

Сільське господарство України на протязі останніх років є однією з небагатьох галузей, яка продовжує стабільно зростати та нарощувати експорт. Так, за даними Державної служби статистики України, експорт агропродовольчої продукції у січні-березні 2017 р. склав 4,6 млрд. дол. США. Це на 1,3 млрд. дол. США – майже на 40% – перевищило відповідний показник I кварталу 2016 р. [127]. У всіх категоріях господарств у 2014 р. виробництво валової продукції перевищило показники 2000 р. в 1,9 раза, а до трансформаційного 1990 р. – на 5,7%, у тому числі, продукції рослинництва, відповідно, у 2,2 рази і на 45,4% більше [128].

Незважаючи на значні успіхи досягнуті в сільському господарстві, Україна за роки незалежності не відновила обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у порівнянні з 1990 р.. І. Дерід відмічає, що ситуація з рослинництвом є набагато кращою, ніж із тваринництвом. Україна входить до країн найбільших експортерів продовольства. Така позиція досягається переважно за рахунок вирощування зернових та технічних культур (особливо олійних) [129].

У розвинених країнах з ринковою економікою, зокрема у США, головною метою аграрної політики держави вважається, перш за все, забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки, і тільки, по-друге, активна участь у зовнішньоекономічній діяльності. В Україні, незважаючи на перехідний період в перебудові аграрної політики, головним стратегічним завданням повинно залишатися забезпечення продовольчої безпеки країни, а

саме, забезпечення населення життєво необхідними продуктами харчування з власних джерел і доступність їх всім громадянам країни в обсягах і асортименті, що максимально задовольняють необхідні і корисні потреби [130].

Рослинництво – це важлива частина агропромислового комплексу, галузь, яка є основою сільськогосподарського виробництва. Рівень розвитку рослинництва свідчить про раціональне використання землі і продуктивного потенціалу сільськогосподарських рослин. В Україні вирощується близько 400 видів рослин, які мають відповідне господарське значення [131]. Розвиток рослинництва відбувається на основі тісного зв'язку з другим важливим комплексом галузей – тваринництвом, яке перетворює рослинницьку продукцію, включаючи побічну і відходи, в надзвичайно цінні продукти харчування та сировину. Інтенсивний розвиток рослинництва передбачає значне збільшення внесення органічних добрив, які сприяють підвищенню родючості землі та урожайності сільськогосподарських культур.

У результаті аграрних перетворень сформовано різні організаційно-правові виробничі структури ринкового спрямування, реорганізовано 12420 колгоспів, радгоспів і міжгосподарських підприємств із загальною площею сільськогосподарських угідь 38,22 млн. га і середнім розміром 3077 га у 49 тис. сільськогосподарських підприємств ринкового типу (разом із фермерськими господарствами), середнім розміром 459,5 га, з яких 8,2 тис. сільськогосподарських підприємств (без фермерських господарств), розміром 2105,9 гектара і 40,8 тис. фермерських господарств, середнім розміром 109,2 гектарів. Розширено землекористування господарств населення з 2,67 млн. га у 1990 р. до 15,8 млн. га у 2013 р., середнім розміром 0,9 гектара [5].

В той же час, як зазначає В. Нелеп, свої потенційні можливості розвитку сільського господарства Україна використовує незадовільно. Проте, на його думку, переконливо свідчить порівняння індексів сільськогосподарського виробництва України і світу за 1990-2012 рр. Якщо у світі виробництво продукції сільського господарства за зазначений період

збільшилося на 68%, то в Україні скоротилося на 21%. При цьому виробництво рослинницької продукції у світі зросло на 77%, а в Україні – на 21%. При цьому, у світі спостерігається збільшення виробництва практично в усіх галузях, а в Україні існує значна диференціація у розвитку окремих галузей: зростання виробництва продукції олійних культур – у 3-25 разів (сої, ріпаку, соняшнику) і зерна на 17% [132].

Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року передбачає:

- гарантування продовольчої безпеки держави;
- досягнення рівня споживання продовольства до науково обґрунтованих норм;
- забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів на зовнішньому і внутрішньому ринках [133].

Аналіз стану розвитку галузі рослинництва та динаміки зміни обсягів виробництва в цілому в сільському господарстві представлений в таблиці 2.1. Слід відмітити, що аналіз динаміки валової продукції здійснено у постійних цінах 2010 р. Це дозволяє в значній мірі нівелювати вплив інфляційних процесів. Перший висновок, який стосується наведених даних, полягає в тому, що загальна вартість валової продукції з 1990 по 2000 рр. постійно знижувалась. За цей час вона зменшилась з 282774,4 млн. грн. до 151022,2 млн. грн. При цьому, в сільськогосподарських підприємствах це зменшення було ще більшим (з 199161,3 млн. грн. до 57997,7 млн. грн.). Ще більш стрімкими темпами зменшувалась вартість валової продукції тваринництва: з 81223,3 млн. грн. до 12206,7 млн. грн. У той же час, з 2001 р. тенденція змінилась. За цей час загальна вартість валової продукції зросла з 166426,5 млн. грн. до 249038,4 млн. грн. У сільськогосподарських підприємствах це збільшення дорівнювало відповідно з 69570,6 млн. грн. до 140475,2 млн. грн. Що стосується валової продукції рослинництва, то її зростання відбулось майже у два рази: з 56057 млн. грн. у 2001 р. до 108630,1 млн. грн. у 2017 р.

Таблиця 2.1

**Динаміка зміни валової продукції в Україні
(у постійних цінах 2010 року, млн. грн.)**

Роки	Валова продукція		Продукція рослинництва		Продукція тваринництва	
	усі категорії господарств	сільського господарства	усі категорії господарств	сільського господарства	усі категорії господарств	сільського господарства
1990	282774,2	199161,3	145502	117938	137272,2	81223,3
1991	245447,9	164347	121184,9	94071	124263	70276
1992	225075,7	137788,3	121352,8	84235,2	103722,9	53553,1
1993	228452	136473,3	133978,1	91350,4	94473,9	45122,9
1994	190757,6	107784,8	103596,6	68945,1	87161	38839,7
1995	183890,3	99448,6	106329,6	67549,1	77560,7	31899,5
1996	166420,8	79437,3	96810,1	54819,5	69610,7	24617,8
1997	163425,4	77891,4	102454,3	60712,2	60971,1	17179,2
1998	147736,8	64895,8	85068,7	47440,9	62668,1	17454,9
1999	137543	59092,8	76513,6	43431,9	61029,4	15660,9
2000	151022,2	57997,7	92838,9	45791	58183,3	12206,7
2001	166426,5	69570,6	104281,7	56057	62144,8	13513,6
2002	168423,7	67867	102766,5	52738,5	65657,2	15128,5
2003	149896,9	50524,6	88251,3	37069,6	61645,6	13455
2004	179426,5	71991	117471	57644,4	61955,5	14346,6
2005	179605,8	72764,7	114479,9	55677	65125,9	17087,7
2006	184095,8	78793	116597,7	59071,8	67498,1	19721,2
2007	172129,7	74432,9	105979,5	53076,7	66150,2	21356,2
2008	201564	101451,2	136277,1	78993,1	65286,9	22458,1
2009	197935,9	96273,6	129908,3	71275,2	68027,6	24998,4
2010	194886,5	94089	124554,1	66812,7	70332,4	27276,3
2011	225381,8	117110,9	157561,9	89572,9	67819,9	27538
2012	216589,8	110071,7	145843,6	80462,6	70746,2	29609,1
2013	246109,4	133683,1	172131,2	101297	73978,2	32386,1
2014	251427,2	139058,4	177707,9	105529,5	73719,3	33528,9
2015	239467,3	131918,6	168439	99584,7	71028,3	32333,9
2016	254640,5	145119	185052,1	113392,6	69588,4	31726,4
2017	249038,4	140475,2	179500,5	108630,1	70284,28	33947,25

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України за 2010 - 2017 рр.

Ще більш стрімкими темпами за вказаний період зростала валова продукція тваринництва у сільськогосподарських підприємствах. На рисунках 2.1. та 2.2. наведені графіки зміни валової продукції сільського

господарства по категоріях виробників та галузях рослинництва та тваринництва, відповідно.

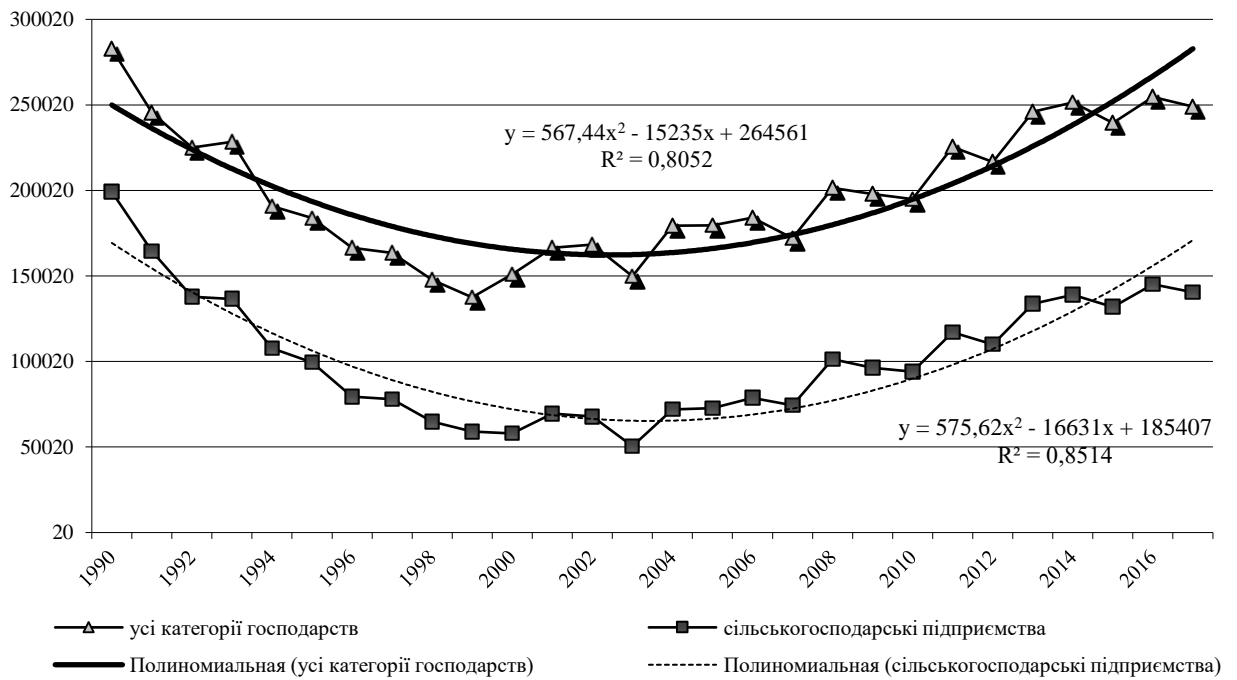

Рис 2.1. Динаміка валової продукції сільського господарства України у 1990-2017 рр. (в постійних цінах 2010 р. млн. грн)

Рис 2.2. Динаміка валової продукції рослинництва та тваринництва в сільськогосподарських підприємствах України у 1990-2016 рр. (в постійних цінах 2010 р. млн. грн)

Проведене вирівнювання даних динамічних рядів за параболою другого порядку адекватно відображає зміну фактичних тенденцій динамічного ряду. Слід також відмітити одну важливу особливість в аналізованих даних. Вона стосується співвідношення між собою валової продукції рослинництва та тваринництва в сільськогосподарських підприємствах (рис. 2.3.)..

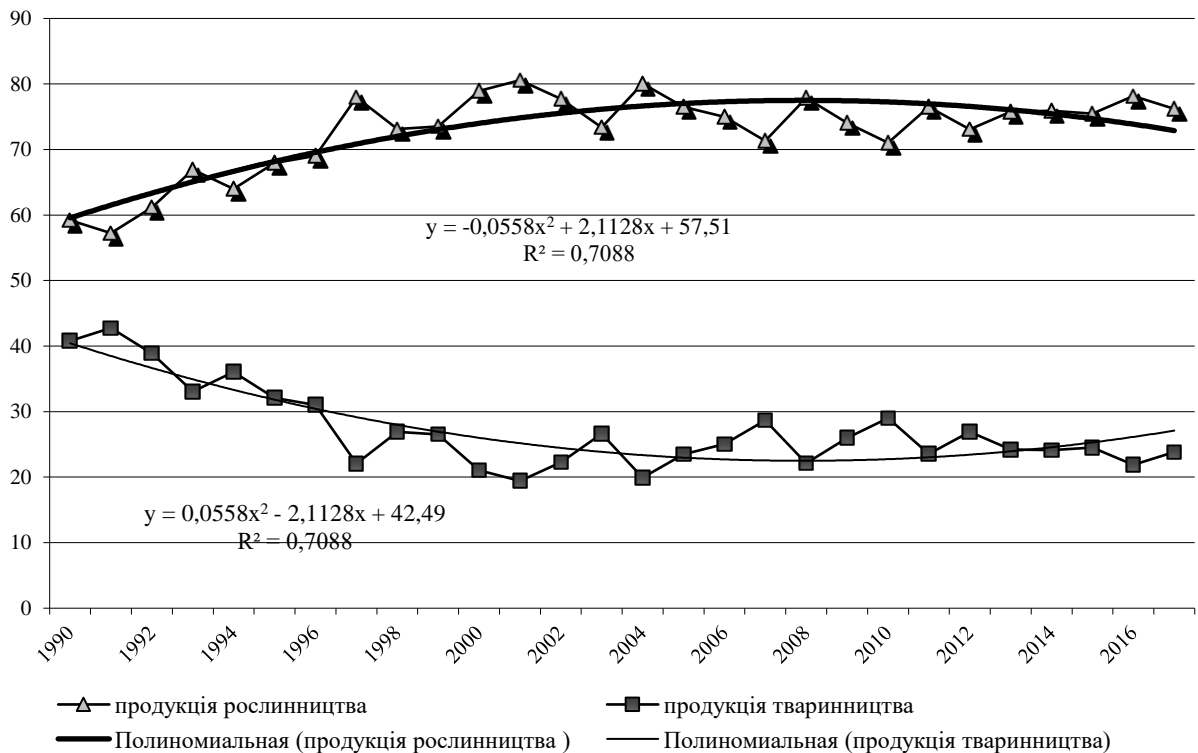

Рис 2.3. Динаміка структури валової продукції (%) в сільськогосподарських підприємствах України у 1990-2017 рр. (в порівняних цінах 2010 р. млн. грн)

Справа в тому, що у 1990 р. питома вага валової продукції рослинництва дорівнювала 59,2%, а тваринництва – 40,8%. Потім це співвідношення почало стрімко змінюватись на користь галузі рослинництва. У 2004 р. питома вага рослинництва вже дорівнювала 80,1%. В 2011-2017 рр. питома вага тваринництва дорівнювала майже 25%. У 2017 р. вона вже скоротилась до 23,8%. У свою чергу, подібна структура виробництва породжує системну проблему, пов'язану, з одного боку, з не оптимальною структурою землекористування, а з іншого, з рівнем зайнятості та екологічного використання сільськогосподарських земель. Галузь

тваринництва дозволяє, як збільшити рівень зайнятості сільського населення, так і дає можливість використання органічних добрив при виробництві продукції рослинництва. Однак, як буде показано далі, сьогодні дія цих позитивних факторів на практиці є мінімальною.

Одним з даних факторів є структура посівних площ. У 2010 р. була опублікована постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 11 лютого 2010 р. № 164 [134]. Даним нормативним документом для зони Лісостепу передбачувалась структура посівних площ з питомою вагою зернових та зернобобових 25 – 95%, ріпаку 3-5%, соняшнику 5-9%, кормових культур 10-75%. Фактична структура посівних площ у сільськогосподарських підприємствах України та Харківської області наведена в таблиці 2.2. По Україні дані наведені за період 1990, 2012-2017 рр., а по Харківській області лише за 2012-2017 рр. Даних за 1990 рік знайти не вдалось.

Таблиця 2.2

Склад та структура посівних площ сільськогосподарських підприємств України та Харківської області у 1990, 2012-2017 рр.

Роки	Зернові та зернобобові культури	Цукрові буряки	Олійні культури	Соняшник	Льон-довгунець	Соя	Ріпак
Україна							
1990	72,4	8,2	9,4	8,2	0,9	0,5	0,5
2012	46,5	1,7	26,1	17,7	0	5,7	2,3
2013	46,7	0,9	26,4	16,9	0	5,2	4
2014	43	1,2	28,1	17,3	0	6,9	3,4
2015	43,3	0,9	28,1	16,9	0,0	8,1	2,7
2016	41,5	1,1	28,9	19,8	0,0	6,9	1,8
2017	40,5	1,1	29,4	19,1	0,0	7,0	3,0
Харківська обл.							
2012	48,8	1,3	25,1	20,5		3,7	0,6
2013	51,0	0,5	24,4	20,8		2,3	0,9
2014	46,9	1,2	26,2	22,2		2,5	1,0
2015	50,6	0,9	24,5	21,0		2,1	0,9
2016	41,8	1,4	28,7	25,1		2,7	0,4
2017	40,9	1,3	29,0	24,3		3,4	1,1

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України за 2010- 2017 рр.

Отримані статистичні дані свідчать про значні розбіжності з встановленою нормативною структурою. В першу чергу, це стосується питомої ваги соняшнику, яка у 2017 р. в Україні фактично дорівнювала 19,1%, а в Харківській області – 24,3%. Це значно порушує оптимальну структуру сівобігу. При цьому, необхідно мати на увазі, що соняшник є одним з найгірших попередників для інших культур. Зернові, посіяні по соняшнику, можуть дати урожайність на 20-25% меншу ніж, наприклад, якщо в якості попередників виступала соя або кормові культури. Крім того, соняшник негативно впливає на можливість ґрунту зберігати вологу. Відтак, збільшення питомої ваги соняшнику з 9,4% до 28,9% в Україні становить реальну загрозу збереження якості ґрунтів. Слід також відмітити суттєве скорочення питомої ваги зернових та зернобобових, а також цукрових буряків. По першій групі культур питома вага зменшилась з 72,4% у 1990 р. до 40,5% у 2017 р. Площі посівів цукрового буряку скоротились з 8,2% до 1,1%. Фактично зник з сівобігу льон-довгунець. У той же час в сільськогосподарських підприємствах України питома вага сої збільшилась з 0,5% у 1990 р. до 7,0% у 2017 р.

Таким чином, відмічені тенденції, в переважній більшості, носять негативний характер. В основі сучасного механізму формування структури посівних площ лежить економічний принцип, який відтісняє на другий план проблему збереження якості ґрунтів, оптимальної структури землекористування, соціальні чинники. Безумовно, сучасні аграрні технології дозволяють в значній мірі мінімізувати негативні наслідки, однак повністю їх усунути неможливо.

Урожайність сільськогосподарських культур є одним з основних показників ефективності галузі рослинництва. Більше того, урожайність є підтвердженням рівня розвинутої аграрних технологій та інноваційності галузі. Крім того, урожайність сільськогосподарських культур, як натуральний показник, дає можливість простежити ефективність використання земельних угідь у динаміці протягом значного часу.

Урожайність знаходиться під впливом таких факторів, як родючість ґрунтів, агротехнічні заходи, якість насіннєвого матеріалу, форми господарювання. Одне з центральних місць у системі заходів з формування рівня урожайності належить застосуванню мінеральних і органічних добрив [135, с. 40-41].

Оскільки урожайність є натуральним показником і позбавлена впливу інфляційного фактору, стає можливим аналіз даних за значні періоди часу. Те ж стосується і показника валових зборів сільськогосподарських культур. По динаміці валових зборів є унікальна інформація по Україні, яка охоплює період більше ніж за сімдесят років (1945-2017 рр.).

Динаміка валових зборів зернових та зернобобових культур та цукрових буряків представлена на рисунку 2.4.

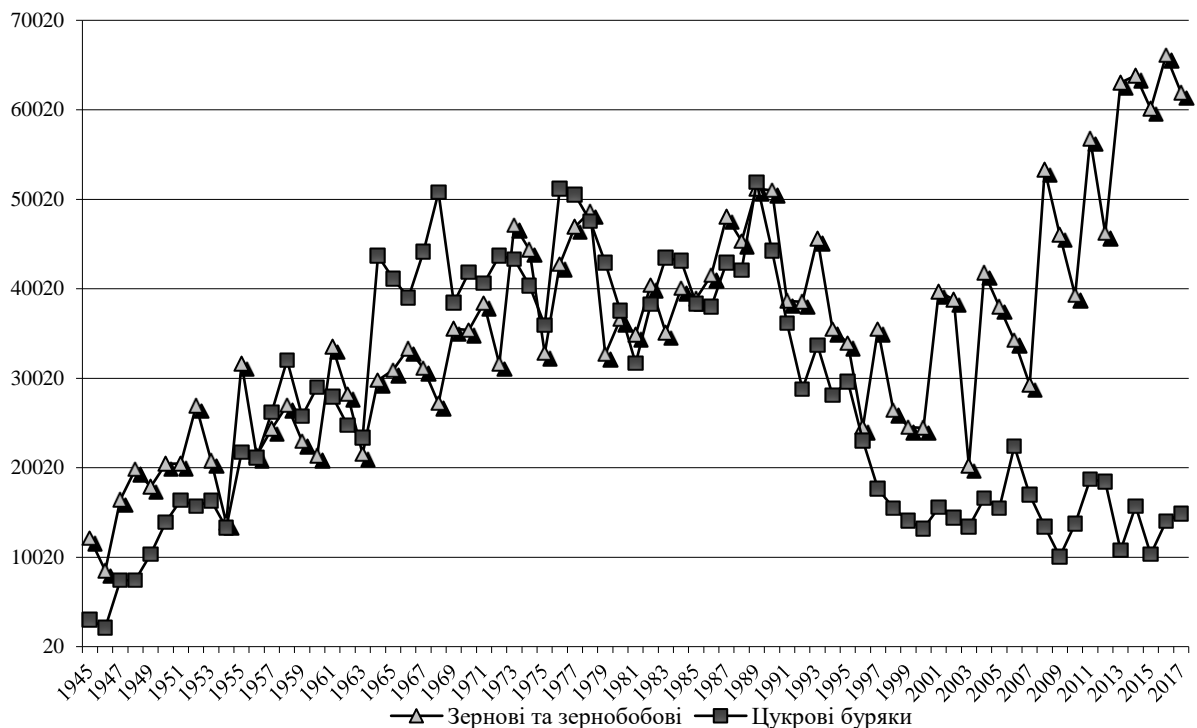

Рис 2.4. Динаміка валових зернових та зернобобових культур та цукрового буряка в Україні у 1945-2017 рр. млн. т

Впродовж аналізованого періоду нами виділено наступні підперіоди:

- по зернових та зернобобових: 1945-1963 рр., 1964-1990 рр., 1991-2007 рр., 2008-2017 рр.;
- по цукрових буряках: 1945-1963 рр., 1964-1990 рр., 1991-2000 рр.,

2001-2017 рр.;

- по соняшнику: 1945-1963 рр., 1964-1994 рр., 1995-2017 рр.

Таблиця 2.3

Середній валовий збір окремих сільськогосподарських культур в Україні по підперіодах у 1945-2017 рр.

Зернові та зернобобові		Цукрові буряки		Соняшник	
підперіоди	середній валовий збір, тис. т	підперіоди	середній валовий збір, тис. т	підперіоди	середній валовий збір, тис. т
1945-1963	21543,2	1945-1963	17798,4	1945-1963	1076,5
1964-1990	38961,3	1964-1990	42254,8	1964-1994	2421,5
1991-2007	33525,7	1991-2000	23991,3	1995-2017	5990,7
2008-2017	55659,3	2001-2016	15003,9		

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України за 2000- 2017 рр.

В таблиці 2.3. наведені середні валові збори по вказаних підперіодах. Вони фактично передуються: або закінчення періоду спаду, або початок нового підперіоду зростання. Слід відмітити, що по соняшнику нами було виділено три підперіоди, а не чотири як по двох інших культурах. Це пов'язано з тим, що починаючи з 1995 р., намітилась чітка тенденція до зростання валових зборів даної культури (рис. 2.5.).

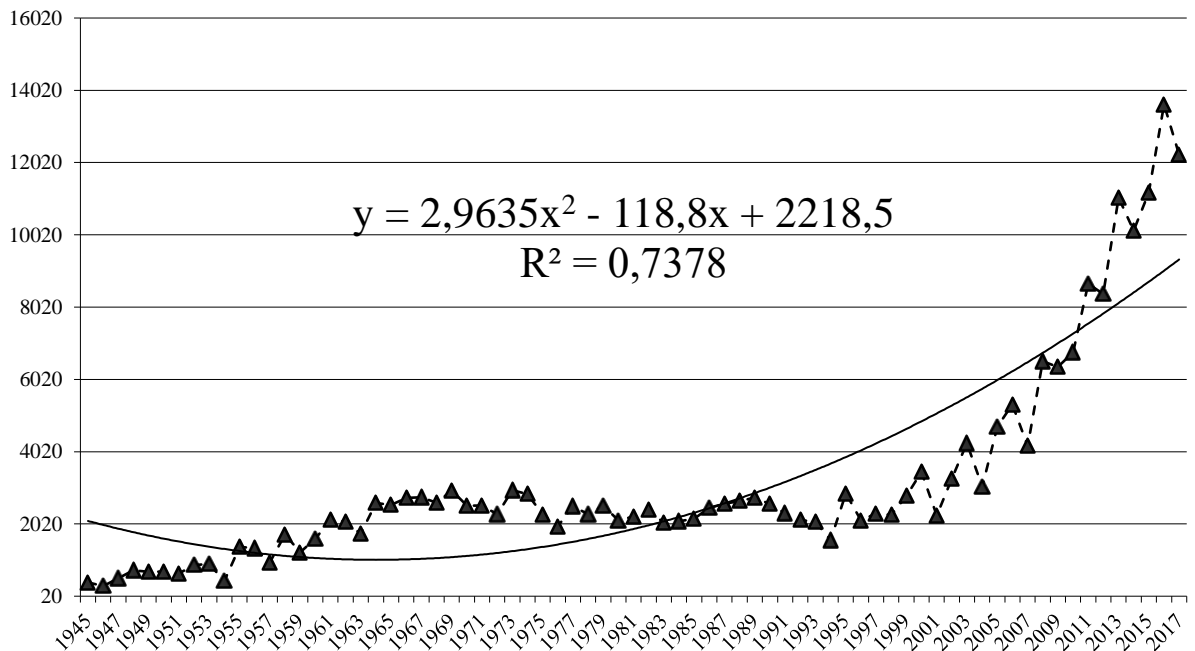

Рис. 2.5. Динаміка валових зборів соняшнику в Україні у 1945-2017рр.

млн. т

Саме по соняшнику рівень виробництва значно перевищив рівень найбільш успішного періоду радянських часів. У 2017 р. було зібрано 12,2 млн. т соняшнику проти 2,7 млн. т. у 1990 р. Що стосується зернових культур, то в даному випадку останні вісім років виявились періодами з найбільшими валовими зборами за всю історію України.

Особливо слід виділити останні п'ять років (2013-2017 рр.), коли валові збори вийшли на рівень 60 і більше млн. т. У 2016 р. вони вже перевищили 66 млн. т, а за даними 2018 р. досягли величини майже 69 млн. т. При цьому, слід мати на увазі, що цей рекордний урожай був зібраний в умовах економічної та фінансової кризи, коли рівень підтримки сільськогосподарських товаровиробників через державні інститути, фінансові установи був мінімальний.

Стосовно валових зборів цукрового буряку, то ситуація була зовсім іншою, ніж по соняшнику. Найбільший валовий збір був у 1989 р. – майже 52 млн. т. Однак, на протязі останніх двох десятиліть він стрімко зменшувався, скоротившись до рівня 10 млн. т у 2009 р. Хоча у 2017 р. було зібрано вже 14,9 млн. т, однак проблема конкурентоспроможності цукрової галузі до цього часу не вирішена. У даному випадку ми маємо прямий взаємозв'язок «сільськогосподарський виробник – цукровий завод», який формує кінцевий результат щодо ціни та собівартості цукру. З 1990 по 2016 рр. кількість працюючих цукрових заводів скоротилась з 192 до 45 [136]. Конкурентоспроможність багатьох з них залишається низькою через застаріле обладнання та технологію. Без комплексного вирішення проблем даного ланцюга відродження галузі виробництва цукрового буряку в сільському господарстві не відбудеться.

Одним з центральних факторів, який визначає рівень урожайності, а відповідно і валових зборів, є кількість внесених добрив. Вважається, що на мінеральні добрива за різними оцінками, припадає 30–50% приросту урожайності [137]. Фізіологічна потреба внесення добрив для реалізації генетичного потенціалу сільськогосподарських культур коливається в різних

природно-кліматичних зонах від 200 до 250 кг д. р. на 1 га. Низький рівень внесення мінеральних й органічних добрив не тільки не дає змоги реалізувати генетичний потенціал сільгоспкультур, а й призводить до виснаження ґрунту та зниження його родючості [138, с. 9].

Однак, як свідчать дані рисунку 2.6, незважаючи на позитивну динаміку внесення мінеральних добрив їх кількість є далекою від оптимальної. У 2017 р. в середньому на 1 га посівної площі було внесено 110 кг мінеральних добрив. Безумовно, це непоганий показник, якщо порівнювати його з рівнем 2000 року (13 кг).

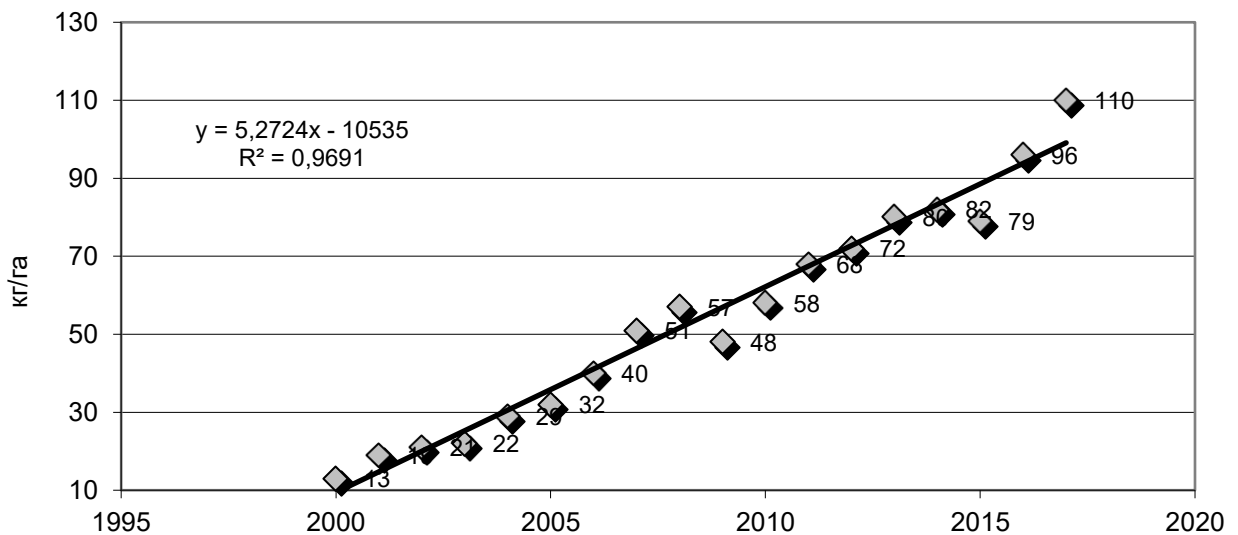

Рис. 2.6. Динаміка внесених мінеральних добрив в Україні (поживна речовина) у 2000-2017 рр, кг/га

Джерело: розраховано за даними щорічника «Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2017 році».

Однак, слід окремо підкреслити, що у 1990 р. в Україні на 1 га посівної площі було внесено 141 кг мінеральних добрив. Ще більше мінеральних добрив вноситься в країнах Європейського Союзу (250 кг/га). Таким чином, було досягнення зростання урожайності при меншому рівні витрат мінеральних добрив, що може свідчити про підвищення ефективності їх використання та значне зростання генетичного потенціалу культур. У той же час, зростання валових зборів, яке, як буде далі показано, в значній мірі було обумовлено, з одного боку, появою нових сортів сільськогосподарських

культур із значно більшою урожайністю, а з іншого, – підвищенням ефективності використання мінеральних добрив. Але, в будь-якому випадку, це свідчить про значні резерви для зростання урожайності в нашій державі. Крім того, значний резерв також пов'язаний зі збільшенням рівня внесення органічних добрив (рис. 2.7).

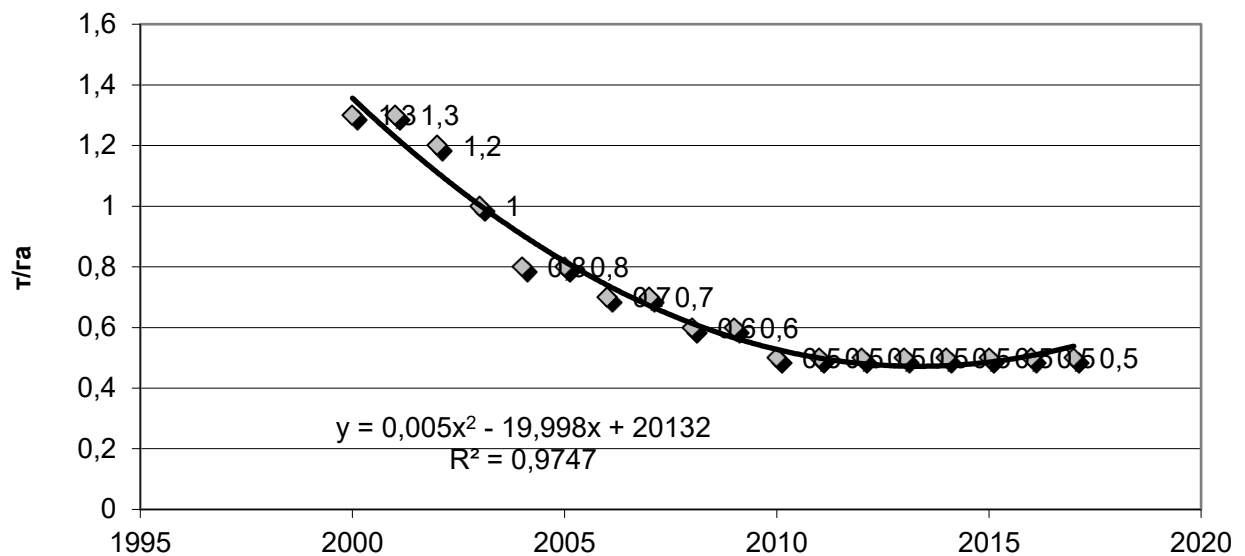

Рис. 2.7. Динаміка внесених органічних добрив на гектар посівної площі в Україні у 2000-2017 рр. (т/га)

Джерело: розраховано за даними щорічника «Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2015 році».

Починаючи з 2010 р., кількість внесених мінеральних добрив стабільно тримається на рівні 0,5 т/га проти 1,3 т/га у 2000 році і 8,6 т/га у 1990 році. Фактично, даний вид добрив перестав відігравати значну роль у формуванні урожайності культур та збереженні родючості ґрунтів. Це є серйозною проблемою, враховуючи той факт, що мінеральні добрива не можуть вирішити всі проблеми збереження якості культур. Це стосується, наприклад, мікрофлори ґрунтів. Тільки науково-обґрунтована структура землекористування та використання, в тому числі і мінеральних добрив, може забезпечити стабільне збереження природної родючості українських земель.

Таким чином, ми маємо ситуацію, коли з одного боку, присутні позитивні тенденції в розвитку галузі рослинництва, пов'язані зі збільшенням

валових зборів та урожайності культур, а з іншого, присутні негативні фактори які пов'язані з порушенням структури посівних площ, недовнесенням мінеральних та органічних добрив. Це викликає низку питань, пов'язаних з формуванням державної аграрної політики, зокрема з питань підтримки виробників з боку держави. Це дасть можливість підвищити окупність рівня витрат а відтак і інтегрованість самого виробництва.

2.2. Основні тенденції та особливості формування рівня витрат на підприємствах регіону

Рівень витрат підприємства є одним з важливих елементів, який характеризує рівень спроможності підприємства вести виробництво і одночасно виступає ознакою його конкурентоспроможності. Рівень витрат у значній мірі характеризує також спроможність підприємства вести виробництво на сучасному рівні технологічних вимог. Справа в тому, що сучасні технології вимагають значних інвестицій, як в основні, так і в оборотні активи. Все це ставить багато питань щодо аналізу складу та структури витрат підприємства та оцінки рівня їх ефективності.

За даними О. Сосновської, оцінка структури витрат при виробництві сільськогосподарської продукції в цілому свідчить, що найбільшу частку мають: витрати на нафтопродукти (в межах від 15,2% до 19,8%); витрати на мінеральні добрива (від 6,5% до 19,5%); витрати на оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями (від 11,2% до 23,1%) [139]. Близько 70% у структурі витрат на виробництво основних видів сільськогосподарської продукції, за даними О. Смулка, займають матеріальні витрати. Високі темпи їх зростання протягом останніх років (у 4,2 рази на 1 га пшениці), на думку О. Смулка, свідчать про значущість технологічних інновацій, пов'язаних з використанням матеріальних оборотних засобів. Придбання нової сільськогосподарської техніки, переважно зарубіжного

виробництва, забезпечує удосконалення технологій виробництва продукції рослинництва [140].

В сільському господарстві на фінансові результати значно впливає погодні чинник. Зокрема, несприятливі погодні умови, навіть за високого рівня інтенсифікації рослинництва на 70-80%, зумовлюють варіабельність урожайності сільськогосподарських культур [141, с. 93].

В цих умовах успішне управління підприємством може здійснюватись тільки у випадку отримання інформації, необхідної для аналізу ситуацій, прийняття рішень і контролю за їх виконанням. Все це свідчить, на думку Т. Мокієнко, що склалась об'єктивна необхідність удосконалення систем і методів стратегічного управління підприємством, зокрема, управління витратами та їх інформаційного забезпечення. Вплив чинників зовнішнього середовища на діяльність підприємства зумовлює також формування особливостей поточного управління на рівні виробництва, за видами продукції та за центрами відповідальності [69].

В таблиці 2.4 представлено аналіз даних складу та структури витрат на виробництво продукції рослинництва за елементами.

Таблиця 2.4

Склад та структура витрат за елементами на виробництво продукції рослинництва в Україні у 2014-2017 рр.

Статті витрат	2015		2016		2017	
	млн.грн	у % до підсумку	млн.грн	у % до підсумку	млн.грн	у % до підсумку
Витрати – усього	156293		195107,7	100	269076,8	100
у тому числі						
оплата праці	7963,1	5,1	9972,4	5,1	13246,7	4,9
відрахування на соціальні заходи	2772	1,8	2234,7	1,1	2848,0	1,1
матеріальні витрати, які увійшли до собівартості продукції	109486	70	132745,2	68	141904,2	52,7
амортизація	7527,9	4,8	10245,7	5,3	14046,7	5,2
інші витрати, включаючи плату за оренду	28544	18,3	39909,7	20,5	97031,2	36,1

Джерело [142]

Наведені в таблиці дані свідчать про те, що впродовж аналізованого періоду суттєво зросли витрати на виробництво в галузі рослинництва. Так, у 2017 р. їх загальна величина зросла з 115437,8 млн. грн. у 2015 р. до 269076,8 млн. грн. у 2017 р., або майже на 72,2%. Це, безумовно, пов'язано, в першу чергу, з впливом інфляційних процесів. Серед елементів витрат найбільш швидкими темпами впродовж аналізованого періоду зростали інші витрати, включаючи плату за оренду (на 143%) та витрати на амортизацію (більше ніж на 86%). У той же час матеріальні витрати зросли лише на 6%. Всі ці зміни вплинули на структуру витрат. Зокрема, питома вага витрат на відрахування на соціальні заходи зменшилась з 1,8% у 2015 р. до 1,1% у 2017 р., витрати на оплату праці з 5,1% до 4,9%, відповідно. У той же час питома вага інших витрат зросла з 18,3% до 36,1%. Таким чином, головною тенденцією в зміні витрат є зростання їх загальної величини. В той же час зміна структури витрат, хоч і мала місце, була не суттєвою.

Нами також було проаналізовано склад та структуру витрат у сільськогосподарських підприємствах Харківської області (табл. 2.5.). У даному випадку структура витрат була взята у відповідності з даними Ф-50 сг., що дозволило більш детально проаналізувати їх структуру. В цілому структура витрат виявилась подібною до даних попередньої таблиці, що цілком очікувано. Так, загальна величина витрат по підприємствах області зросла більше ніж у 1,5 рази (з 9191,6 млн. грн. у 2015 р. до 14565,1 млн. грн. у 2017 р.). Окремо слід відмітити, що серед складових матеріальних витрат найбільшу питому вагу займають витрати на насіння, мінеральні добрива, нафтопродукти та оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями. Серед даних статей головним трендом стало зменшення питомої ваги витрат на оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями (з 18,0% у 2015 р. до 8,3% у 2017 р.). В цілому питома вага матеріальних витрат у структурі витрат суттєво скоротилась. Окремо слід звернути увагу на суттєве зростання інших витрат та незначне зростання витрат на амортизацію.

Таблиця 2.5

**Склад та структура витрат за елементами на виробництво продукції
рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Харківської
області в 2015-2017 рр.**

Статті витрат	2015		2016		2017	
	млн.грн	у % до підсумку	млн.грн	млн.грн	у % до підсумку	млн.грн
Витрати на оплату праці	469,3	5,1	585,0	4,7	688,3	4,7
Відрахування на соціальні заходи	169,9	1,8	140,2	1,1	153,3	1,1
Матеріальні витрати	6385,8	69,5	8505,8	68,8	7921,9	54,4
у тому числі						
витрати на насіння	1024,2	11,1	1446,2	11,7	1680,6	11,5
інша продукція сільського господарства	41,4	0,5	99,6	0,8	73,5	0,5
мінеральні добрива	1633,5	17,8	2354,8	19,0	2600,4	17,9
нафтопродукти	1125,4	12,2	1272,3	10,3	1468,6	10,1
електроенергія	62,1	0,7	77,2	0,6	62,4	0,4
паливо	31,3	0,3	87,6	0,7	51,1	0,4
запасні частини	814,6	8,9	941,1	7,6	952,3	6,5
оплата послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями	1653,2	18,0	2226,9	18,0	1205,9	8,3
Амортизація основних засобів	551,6	6,0	775,1	6,3	1000,9	6,9
Інші витрати	1615,1	17,6	2361,5	19,1	3594,9	24,7
Всього витрат	9191,6	100,0	12367,7	100,0	14565,1	100,0

Джерело [143]

Підсумовуючи, можна сказати що головною тенденцією стало зростання інших витрат, в основному через зростання витрат на оренду. Серед складових матеріальних витрат особливу увагу необхідно звернути на зменшення питомої ваги витрат на оплату послуг і робіт, що виконаних сторонніми організаціями.

Окремою проблемою є вплив концентрації на структуру витрат. Ця проблема буде нами досліджена окремо, а в даному випадку зазначимо, що концентрація в сьгоднішніх умовах є одним з напрямів розвитку сільського господарства [144]. Така ж тенденція притаманна й іншим країнам. Так, основними виробниками товарної продукції сільського господарства в США

є великі ферми, фермерські кооперативні об'єднання і корпорації, середній розмір яких – 400 га землі (в Канаді не менше 500 га); 28% таких підприємств виробляють 90% товарної продукції сільського господарства. В країнах Європейського Союзу більш раціональним виявився тип фермерських господарств зернового напрямку з площею 100 га. В той же час аграрна політика провідних країн світу поряд із стимулюванням концентрації виробництва сприяє розвитку сімейних ферм, не допускаючи надмірної концентрації земель [145]. Т. Гагалюк, робить висновок, що великі підприємства в сучасних умовах ведення агробізнесу здатні нівелювати ряд факторів, які ще недавно вважалися конкурентними перевагами традиційних сімейних ферм [146]. Далі автор наводить три фактора, які обумовлюють цей процес. Це по-перше, розвинута система мотивації праці, яка може не поступатись системі мотивацій в сімейних фермах, по-друге, сучасні технології нівелюють перевагу фермера як експерта через погодні умови і особливості ґрунтів в своєму регіоні, по-третє, в сьогоденні умовах малі фермери втрачають приписувану їм гнучкість у можливості займатися будь-чим ще крім сільського господарства.

Одним з аспектів, який визначає взаємозв'язок між концентрацією виробництва і площею сільськогосподарських угідь, є її вплив на структуру витрат. Аналіз проводився за 2014, 2016 рр. (табл. 2.6).

На жаль, дані за 2017 рік використати не вдалось через суттєву зміну ф. 50-сг.

У даному випадку було вирішено розглянути проблему в цілому по підприємствах. В якості критерію концентрації виробництва була визначена площа сільськогосподарських угідь. В таблиці 2.7. наведені дані по структурі витрат за елементами з класифікацією підприємств за посівною площею пшениці: до 100 га, 100,1-500 га, 500,1-1000 га та більше 1000 га. Даний розподіл підприємств обумовлюється необхідністю дослідження залежності між розмірами підприємств та їх спеціалізацією, з одного боку, та впливом

даних факторів на структуру витрат через, так званий, ефект масштабу, який напряду пов'язаний зі структурою витрат у ланці «прямі-змінні».

Таблиця 2.6

Залежність структури витрат галузі рослинництва від площі сільськогосподарських земель в підприємствах Харківської області у 2014, 2016 рр.

Статті витрат	2014			2016		
	до 1000 га	1000,1-3000 га	більш 3000 га	до 1000 га	1000,1-3000 га	більш 3000 га
Витрати на оплату праці	8,4	6,0	6,2	6,2	4,3	4,8
Відрахування на соціальні заходи	3,1	2,3	2,3	1,4	1,0	1,2
Матеріальні витрати	66,9	65,4	68,4	70,1	68,1	69,0
витрати на насіння	11,4	12,6	12,2	12,0	12,4	11,2
у тому числі						
інша продукція сільського господарства	2,1	0,3	0,6	1,2	0,6	0,9
мінеральні добрива	12,6	12,7	15,3	17,5	19,8	18,8
нафтопродукти	13,6	16,6	13,9	9,9	11,3	9,6
електроенергія	2,4	0,7	0,5	2,2	0,5	0,4
паливо	3,9	0,1	0,4	3,8	0,2	0,5
запасні частини	4,6	6,6	7,5	5,9	7,4	8,0
оплата послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями	16,2	15,8	18,1	17,6	15,9	19,6
Амортизація основних засобів	6,9	6,8	6,9	6,3	6,5	6,1
Інші витрати	14,7	19,6	16,2	16,1	20,2	18,9
Всього витрат	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано автором за даними ф. 50-сг за 2014, 2016 рр.

Всі підприємства були поділені на три групи з площею сільськогосподарських угідь до 1000 га, 1000,1-3000 га та більше 3000 га. Аналіз наведених даних дозволяє стверджувати, що зі збільшенням розміру підприємства відбувається зменшення питомої ваги витрат на оплату праці, електроенергію, паливо. Так, у 2014 р. у підприємств з площею до 1000 га питома вага витрат на заробітну плату дорівнювала 8,4%, а у підприємств з площею більше 3000 га – 6,2%. У 2016 р. ці показники дорівнювали

відповідно 6,2% та 4,8%. У той же час зростає питома вага таких статей, як мінеральні добрива та оплата послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями.

Таблиця 2.7

Структура витрат при виробництві пшениці в залежності від розмірів посівних площ в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Показники	Посівна площа				По області
	до 100	100,1-500	500,1-1000	більше 1000	
Кількість підприємств	63	206	122	80	471
Виробнича собівартість - усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Прямі матеріальні витрати, у тому числі:	71,0	69,2	67,4	67,4	67,8
насіння та посадковий матеріал	10,3	9,0	8,6	7,6	8,2
мінеральні добрива	21,6	25,8	27,3	27,0	26,8
нафтопродукти	14,0	11,6	10,5	8,1	9,5
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	12,0	7,6	7,1	9,6	8,5
решта матеріальних витрат	13,1	15,3	13,9	15,2	14,8
Прямі витрати на оплату праці	5,1	4,3	4,4	4,5	4,4
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати у тому числі:	23,9	26,5	28,2	28,1	27,8
амортизація необоротних активів	5,1	6,4	6,9	5,7	6,2
відрахування на соціальні заходи	1,2	1,0	1,0	1,2	1,1
решта ін. прямих та загальновиробничих витрат	17,6	19,1	20,2	21,2	20,5

Джерело: розраховано автором за даними ф. 50-сг за 2016 рр.

Дані статі свідчать про більш інтенсивне ведення виробництва підприємствами з більшою площею земель. Відносно зменшення питомої ваги витрат на паливо, то це суттєва конкурентна перевага великих підприємств в сьогоденних умовах. Тим більше, що у великих підприємств,

як правило, більша питома вага витрат на мінеральні добрива. Це повинно позитивно впливати на урожайність культур.

На наступному етапі аналізу нами було здійснено оцінку складу та структури витрат за елементами по окремих культурах. У якості таких культур було обрано пшеницю, кукурудзу на зерно та соняшник. У 2016 р. площа цих культур в Харківській області дорівнювала 461,2 тис. га, 276,5 тис. га та 486,6 тис. га, відповідно. При загальній площі ріллі у 2016 р. 1851,1 тис. га питома вага даних культур у площі ріллі складає 66,1%, або майже 2/3 площі. Таким чином, саме ці три культури є головними для Харківської області.

Загальна динаміка зміни собівартості обраних культур представлена на рисунку 2.8. Як можна побачити собівартість 1 ц пшениці за цей період зросла з 51,99 грн/ц до 221,4 грн/ц, кукурудзи на зерно з 56,0 грн/ц до 197,54 грн/ц, соняшнику з 97,2 грн/ц до 448,3 грн/ц.

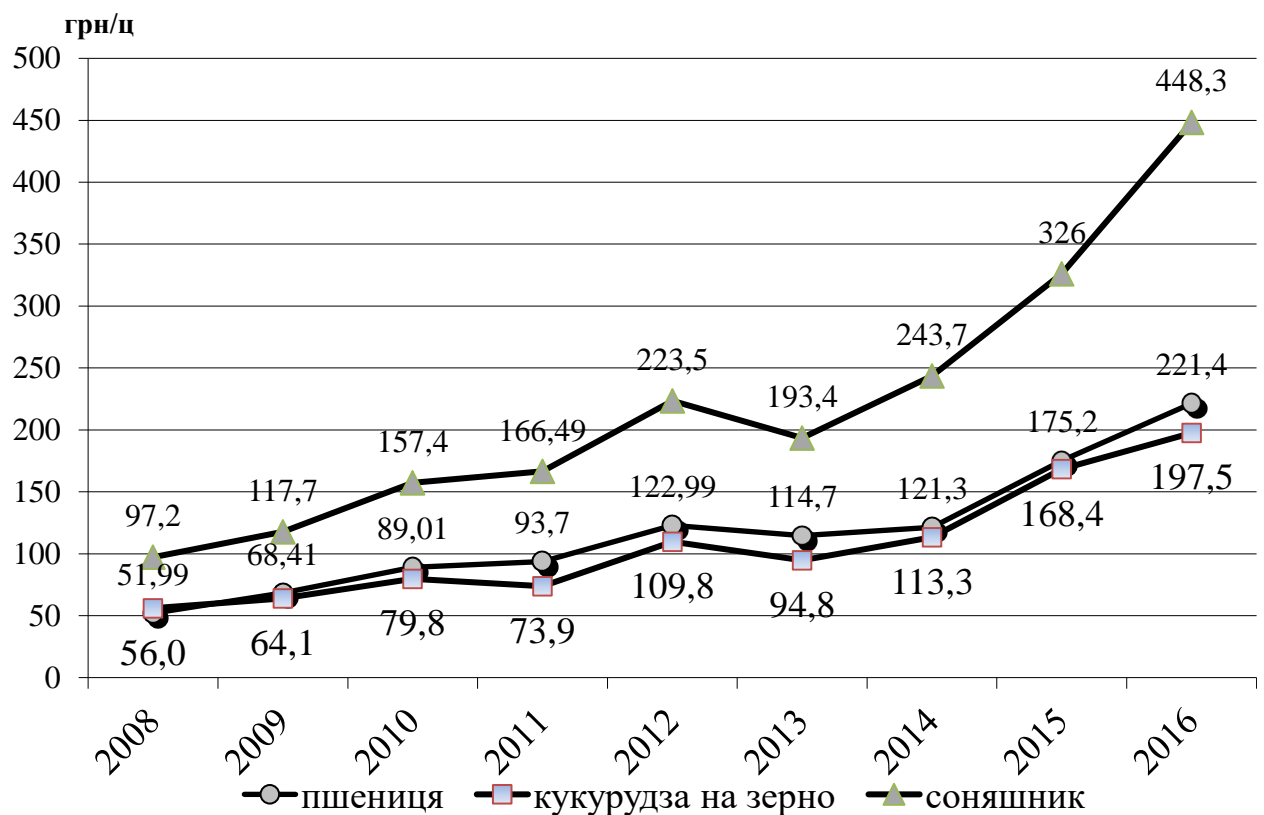

Рис. 2.8. Динаміка собівартості 1 ц пшениці, кукурудзи на зерно та соняшнику в Харківській області у 2008-2016 рр., грн/ц

Таким чином, по всіх культурах відмічалось суттєве зростання собівартості 1 ц продукції. Найбільшим воно було по соняшнику (у 4,61 рази), а найменшим – по кукурудзі на зерно (3,52 рази).

Відносно структури витрат, то проведені Я. Костецьким на прикладі Полтавської області дослідження свідчать про те, що з 2006 по 2011 рр. у структурі витрат сільськогосподарського підприємства відбулися суттєві зміни. Зокрема, збільшилась частка матеріальних витрат (з 68,5% у 2006 р. до 70,3% у 2011 р.), мінеральних добрив (з 14,9% у 2006 р. до 21,2% у 2011 р.). За цей час зменшились витрати на оплату праці на 1,1%, нафтопродуктів (3,0%), оплату послуг (2,7%), амортизацію основних засобів (2,4%) і деякі інші витрати [103].

Поглиблене дослідження було здійснено аналіз складу та структури витрат по обраних культурах.

Відносно отриманих результатів, то необхідно, в першу чергу, відмітити, що головним їх елементом є матеріальні витрати. Серед матеріальних витрат найбільша питома вага припадала на витрати мінеральних добрив (26,8% до величини всіх витрат). Значна частка також припадала на решту матеріальних витрат (14,8%) та нафтопродукти (9,5%). Що стосується зміни структури витрат в залежності від величини посівних площ, то загальний тренд стосується зменшення питомої ваги матеріальних витрат водночас зі зростанням їх величини. Так, питома вага матеріальних витрат у підприємствах з посівною площею пшениці до 100 га дорівнювала 71,0%, а у підприємствах з посівною площею більше 1000 га – 67,4%. При цьому суттєво збільшилась питома вага витрат на мінеральні добрива. У виділених групах підприємств вона зросла з 21,6% до 27,0%.

Для того, щоби бути впевненим в не випадковості розбіжностей між даними групами було вирішено використати методику аналізу порівняння зміни середніх за t-критерієм Стьюдента. Цей метод дозволяє встановити надійність розбіжностей між середніми величинами в групах. Це, в свою чергу, дає можливість чітко констатувати, чи випадково чи ні, розбіжності

між показниками, виходячи з їх класифікації за обраним критерієм. У якості критерію може виступати групуючі показники, в даному випадку площу землекористування. У нашому випадку для порівняння було обрано показник питомої ваги мінеральних добрив в першій та останній групі.

На рисунку 2.9 наведено діаграми розмаху між середніми значеннями та рівнем стандартного відхилення в обраних групах. Навіть візуальний аналіз дає можливість стверджувати, що середні величини та їх стандартні відхилення в обраних групах суттєво відрізняються. Більш детальний статистичний аналіз дозволив встановити, що за t-критерій Стьюдента розбіжність між обраними групами дорівнювала 3,41, що з рівнем вірогідності (p) 0,00088 свідчить про не випадковість розбіжностей між середніми величинами в даних групах та майже повну відсутність імовірності помилки.

Рис. 2.9. Діаграма розмаху величини питомої ваги витрат на мінеральні добрива в структурі всіх витрат в залежності від посівної площі при виробництві пшениці у підприємствах Харківської області у 2016 р.
Джерело: розроблено автором

Аналіз даних таблиці показує також зростання питомої ваги інших прямих загальнопромислових витрат з 17,6% у групі з розміром посівних

площ до 100 га до 21,2% у підприємств з розміром посівних площ понад 1000 га. Необхідно також звернути увагу, що в першій групі питома вага витрат на амортизацію була найменшою. Це може опосередковано свідчити про невисокий рівень технічного забезпечення невеликих сільськогосподарських підприємств.

Було проаналізовано також склад та структуру витрат по вирощуванню пшениці в залежності від рівня інтенсивності виробництва. В якості критерію рівня інтенсивності обрано величину витрат на 1 га посівної площі (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

**Структура витрат при виробництві пшениці в залежності від
рівня інтенсивності на сільськогосподарських підприємствах
Харківської області у 2016 році**

Показники	Витрати на 1 га, грн				По області
	до 7000	7000,1-10000	10000,1-13000	більш 13000	
Кількість підприємств	103	180	130	58	471
Виробнича собівартість - усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Прямі матеріальні витрати, у тому числі:	69,5	66,4	67,4	70,8	67,8
насіння та посадковий матеріал	11,6	8,2	8,1	6,2	8,2
мінеральні добрива	25,7	25,9	27,3	28,1	26,8
нафтопродукти	12,6	10,2	8,4	9,0	9,5
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	9,3	7,3	7,6	13,0	8,5
решта матеріальних витрат	10,4	14,8	15,9	14,6	14,8
Прямі витрати на оплату праці	4,6	4,8	3,9	4,9	4,4
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати у тому числі:	25,9	28,8	28,7	24,3	27,8
амортизація необоротних активів	5,5	6,6	6,6	4,5	6,2
відрахування на соціальні заходи	1,1	1,1	1,2	1,1	1,1
решта ін. прямих та загальновиробничих витрат	19,2	21,0	21,0	18,8	20,5

Джерело: розраховано автором за даними ф. 50-сг за 2016 рр.

При аналізі даних таблиці необхідно звернути увагу на зменшення питомої ваги рівня витрат на насіння в структурі витрат. В групі з рівнем витрат до 7000 грн/га її величина дорівнювала 11,6%, а в групі з рівнем витрат понад 13000 грн/га – тільки 6,2%. Факт того, що дана розбіжність мала не випадковий характер було також перевірено за допомогою порівняння зміни середніх за t-критерієм Стьюдента.

На рисунку 2.10 наведено діаграму розмаху середніх величин питомої ваги витрат на насіння в групі з величиною витрат до 7000 грн/га та понад 13000 грн/га. З вірогідністю 0,000007 розбіжності в середніх величинах по обраним групам були не випадкові.

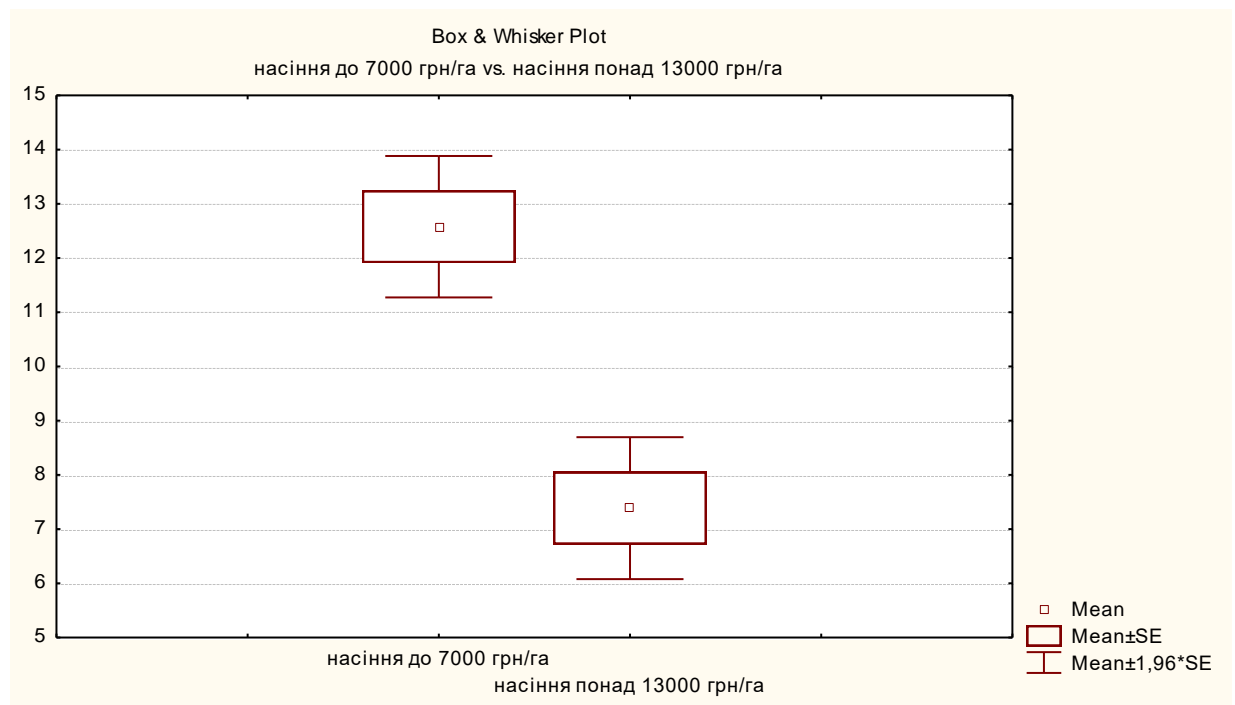

Рис. 2.10. Діаграма розмаху величини питомої ваги витрат на насіння в структурі всіх витрат в залежності від величини витрат на 1 га посівної площі при виробництві пшениці у підприємствах Харківської області у 2016 р.

Джерело: розроблено автором

Слід також відмітити, що серед матеріальних витрат зі зростанням рівня інтенсивності виробництва відбувається збільшення питомої ваги витрат на мінеральні добрива та решти матеріальних витрат. Якщо в першій групі питома вага даних статей дорівнювала відповідно 25,7% та 10,4%, то в останній групі вже 28,1% та 14,6%, відповідно. Дана зміна може свідчити,

про фактори, які обумовлюють більш високу урожайність культур. У даному випадку важлива як абсолютна, так і відносна величина цих статей витрат. Зокрема, зростання питомої ваги статті «Мінеральні добрива» є доволі зрозумілим, тоді як за замінами статті «Решта матеріальних витрат» може приховуватись дуже багато чинників. Подібний аналіз було також здійснено і по кукурудзі на зерно (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Структура витрат при виробництві кукурудзи на зерно в залежності від розмірів посівних площ в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Показники	Посівна площа				По області
	до 100	100,1-400	400,1-700	більш 700	
Кількість підприємств	93	176	81	35	385
Виробнича собівартість - усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Прямі матеріальні витрати, у тому числі:	69,6	69,4	70,6	67,6	69,1
насіння та посадковий матеріал	19,2	15,3	13,2	14,3	14,4
мінеральні добрива	15,8	17,6	19,2	18,0	18,2
нафтопродукти	12,3	12,5	12,7	10,1	11,7
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	10,1	12,1	9,3	7,6	9,6
решта матеріальних витрат	12,4	11,8	16,1	17,6	15,3
Прямі витрати на оплату праці	4,6	4,7	3,6	4,0	4,1
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати у тому числі:	25,8	25,9	25,8	28,4	26,8
амортизація необоротних активів	7,2	6,2	6,1	6,8	6,4
відрахування на соціальні заходи	1,2	1,0	0,9	1,1	1,0
решта ін. прямих та загальновиробничих витрат	17,4	18,7	18,9	20,5	19,4

Джерело: розраховано автором за даними ф. 50-сг за 2016 рр.

Розглянемо також зміну складу та структури витрат в залежності від величини посівних площ даної культури. При цьому підприємства були поділені на наступні групи: до 100 га, 100,1-400 га, 400,1-700 га та більш 700

га. Загальна чисельність підприємств, які були включені в досліджувану сукупність, дорівнювала 385. Найбільш чисельною виявилась група з посівними площами 100,1-400 га (176 підприємств), а найменшою – група з посівною площею більше 700 га (35 підприємств).

У даному випадку якщо порівнювати структури витрат кукурудзи на зерно та пшениці, то необхідно звернути увагу на більшу питому вагу витрат на насіння по першій культурі та меншу питому вагу витрат на мінеральні добрива. Даний факт, з нашої точки зору, може бути пов'язаний з тим, що по кукурудзі на зерно використовуються майже виключно сорти та гібриди закордонної селекції. Це відповідним чином позначається на рівні витрат.

Таблиця 2.10

Структура витрат при виробництві кукурудзи на зерно в залежності від рівня інтенсивності виробництва в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

Показники	Витрати на 1 га, грн				По області
	до 8000	8000,1-12000	12000,1-16000	понад 16000	
Кількість підприємств	96	116	105	68	385
Виробнича собівартість - усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Прямі матеріальні витрати, у тому числі:	70,8	68,0	68,8	70,4	69,1
насіння та посадковий матеріал	14,2	16,7	13,6	13,1	14,4
мінеральні добрива	14,8	17,5	18,6	19,3	18,2
нафтопродукти	15,0	11,1	10,7	12,9	11,7
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	9,4	7,6	9,1	12,5	9,6
решта матеріальних витрат	17,4	15,0	16,9	12,5	15,3
Прямі витрати на оплату праці	5,2	4,2	4,0	3,8	4,1
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати у тому числі:	24,0	27,8	27,2	25,7	26,8
амортизація необоротних активів	5,7	5,8	7,2	6,2	6,4
відрахування на соціальні заходи	1,2	0,9	0,9	1,1	1,0
решта ін. прямих та загальновиробничих витрат	17,1	21,1	19,1	18,4	19,4

Джерело: розраховано автором за даними ф. 50-сг за 2016 рр.

Що стосується зміни структури витрат по групах. Знову-таки, як і по пшениці, достатньо чітко простежується зростання рівня витрат на мінеральні добрива разом із зростанням розміру посівних площ. У підприємств з величиною посівних площ до 100 га питома вага витрат на мінеральні добрива дорівнювала 12,8%, а у підприємств з посівною площею понад 700 га – 21,4%. Подібна тенденція відмічалась і по інших матеріальних витратах, а також по прямих загальнопромислових витратах. Коливання питомої ваги витрат по інших статтях не було суттєвим. Дослідження структури витрат також було продовжено на підставі аналізу даних про їх взаємозв'язок з рівнем інтенсивності виробництва (табл. 2.10.).

Даний аналіз здійснювався по наступних групах підприємств за рівнем витрат: до 8000 грн/га, 8000,1-12000 грн/га, 12000,1-16000 грн/га та більш 16000 грн/га. Чисельність підприємств по групах варіювала від 68 до 116, що давало можливість отримати надійні статистичні результати.

Одержані дані дозволили відмітити кілька тенденцій. Перша з них стосується поступового зростання рівня витрат на мінеральні добрива водночас зі зростанням рівня витрат на одиницю земельної площі. Якщо в групі з рівнем витрат до 8000 грн. питома вага витрат на мінеральні добрива дорівнювала 14,8%, в групі з рівнем витрат 12000,1-16000 грн. – 18,6%, з рівнем витрат понад 16000 грн. – 19,3%. Не випадковість даних розбіжностей нами була також перевірена за допомогою t-критерію Стьюдента. На рисунку 2.11 наведено діаграму розмаху середніх величин питомої ваги витрат на мінеральні добрива в групі з величиною витрат до 8000 грн/га та понад 16000 грн/га. З вірогідністю 0,000655 розбіжності в середніх величинах по обраних групах були не випадкові. Окремо необхідно звернути увагу на суттєве зменшення решти матеріальних витрат. Їх питома вага скоротилась від 17,4% в першій групі до 12,5% – в останній. Така ж ситуація мала місце і по витратах на заробітну плату.

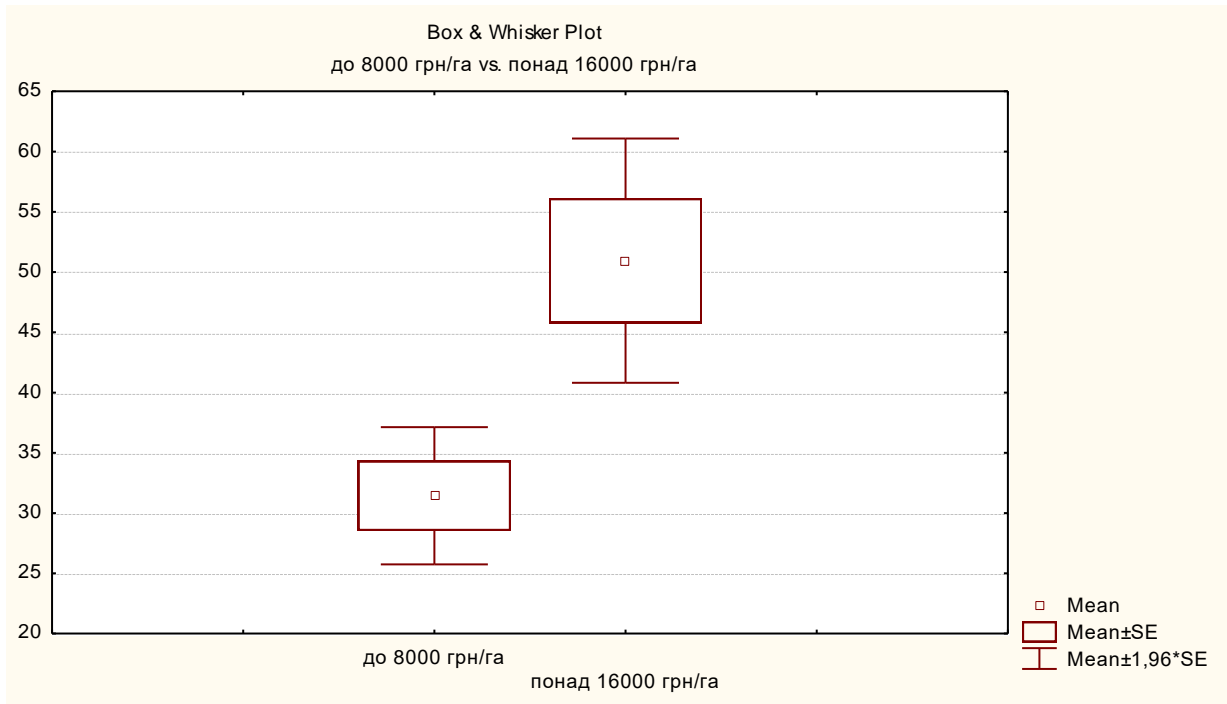

Рис. 2.11. Діаграма розмаху величини питомої ваги витрат на мінеральні добрива в структурі всіх витрат в залежності від величини витрат на 1 га посівної площі при виробництві кукурудзи на зерно на підприємствах Харківської області у 2016 р.

Джерело: розроблено автором

В групі з рівнем витрат до 8000 грн/га її питома вага дорівнювала 5,2%, з рівнем витрат 12000,1-16000 грн/га – 4,0%, з рівнем витрат понад 16000 – 3,8%. Зміна інших статей чітких тенденцій не виявила. Таким чином, інтенсифікація виробництва кукурудзи на зерно, в першу чергу, була пов'язана з зростанням витрат на мінеральні добрива як в абсолютному вираженні, так і у відносному.

У той же час зменшення питомої ваги витрат на заробітну плату є свідченням, з одного боку, відсутності стимулюючих програм для персоналу, а з іншого, це, можливо, пов'язано зі зменшенням затрат праці в абсолютному вираженні. Непрямим свідченням цього є дещо більша питома вага витрат на амортизацію в останніх двох групах, що може бути пов'язано з використанням більш нових основних засобів.

Нарешті, третьою головною культурою для регіону є соняшник. У даному випадку ми залишаємо той же підхід для аналізу структури витрат.

Загальна чисельність підприємств, яка займалась виробництвом даної культури в Харківській області, дорівнювала 510. В таблиці 2.11 наведена структура витрат в залежності від розміру посівних площ.

Таблиця 2.11

Структура витрат при виробництві соняшнику в залежності від розмірів посівних площ на сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

Показники	Посівна площа				По області
	до 100	100,1-500	500,1-1000	понад 1000	
Кількість підприємств	71	232	118	89	510
Виробнича собівартість - усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Прямі матеріальні витрати, у тому числі:	73,1	70,3	71,5	66,6	68,7
насіння та посадковий матеріал	15,5	15,4	15,5	14,1	14,7
мінеральні добрива	21,2	19,0	17,9	16,8	17,6
нафтопродукти	14,0	11,1	10,4	9,8	10,3
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	9,5	8,6	11,9	9,4	9,8
решта матеріальних витрат	12,9	16,2	15,7	16,6	16,2
Прямі витрати на оплату праці	5,0	3,8	3,5	4,0	3,9
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати у тому числі:	22,0	25,9	25,0	29,4	27,4
амортизація необоротних активів	5,0	6,1	6,0	6,6	6,3
відрахування на соціальні заходи	1,2	0,9	0,8	1,1	1,0
решта ін. прямих та загальновиробничих витрат	15,8	18,9	18,2	21,7	20,1

Джерело: розраховано автором за даними ф. 50-сг за 2016 рр.

По соняшнику ми маємо ситуацію, яка дещо відрізняється від двох попередніх культур. У даному випадку, в першу чергу, необхідно звернути увагу на зменшення питомої ваги витрат на мінеральні добрива та нафтопродукти водночас зі зростанням розміру посівних площ. В групі підприємств з величиною посівних площ до 100 га питома вага витрат на мінеральні добрива дорівнювала 21,2%, а на нафтопродукти – 14,0. В групі з

розміром посівних площ понад 1000 га питома вага даних статей вже дорівнювала 16,8% та 9,8% відповідно. Таким чином, ми маємо дещо іншу ситуацію, в першу чергу, по мінеральним добривам. Вона може бути пов'язана з тим, що підприємства, які мають значні площі посіву соняшнику фактично в меншій мірі дотримуються технологій його виробництва пов'язаних зі збереженням балансу поживних речовин, ніж підприємства, де площі посіву соняшнику є меншими. Крім того, необхідно також звернути увагу на суттєве зростання питомої ваги решти інших прямих та загальновиробничих витрат з 15,8% у групі підприємств з розміром посівних

Таблиця 2.12

Структура витрат при виробництві соняшнику в залежності від рівня інтенсивності в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Показники	Витрати на 1 га, грн				По області
	до 9000	9000,1-13000	13000,1-17000	більш 17000	
Кількість підприємств	71	232	118	89	510
Виробнича собівартість - усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Прямі матеріальні витрати, у тому числі:	67,3	64,8	69,6	76,2	68,7
насіння та посадковий матеріал	16,9	15,1	13,4	14,2	14,7
мінеральні добрива	12,8	17,5	16,9	21,4	17,6
нафтопродукти	12,5	9,1	10,0	11,5	10,3
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	7,4	7,4	12,7	12,9	9,8
решта матеріальних витрат	17,6	15,7	16,6	16,2	16,2
Прямі витрати на оплату праці	5,6	3,8	4,3	2,6	3,9
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати у тому числі:	27,1	31,4	26,2	21,3	27,4
амортизація необоротних активів	5,7	7,8	5,6	4,6	6,3
відрахування на соціальні заходи	1,2	1,0	1,2	0,6	1,0
решта ін. прямих та загальновиробничих витрат	20,2	22,7	19,3	16,1	20,1

Джерело: розраховано автором за даними ф. 50-сг за 2016 рр.

площ до 100 га до 21,7% у підприємствах з розміром посівних площ понад 1000 га. По соняшнику також було здійснено аналіз залежності структури витрат від рівня інтенсивності виробництв (табл. 2.12.).

У даному випадку всі підприємства були поділені на групи за рівнем витрат: до 9000 грн/га (71 підприємство), 9000,1-13000 грн/га (232 підприємства), 13000,1-17000 грн/га (118 підприємств) та понад 17000 грн/га (89 підприємств).

Аналіз результатів, наведених в таблиці 2.12, нами проведено з урахуванням тенденції, яка чітко простежується: зростання питомої ваги витрат на мінеральні добрива водночас зі зростанням рівня загальної величин витрат. У даному випадку, якщо у підприємств, де рівень витрат на 1 га був до 9000 грн/га її загальна величина витрат дорівнювала 12,8%, а у підприємств з рівнем витрат понад 17000 грн/га – 21,4%. У даному випадку перевірка за допомогою порівняння середніх за методом t-критерію Стьюдента з вірогідністю майже 100% встановила, що розбіжності в середніх величинах по обраних групах були не випадковими.

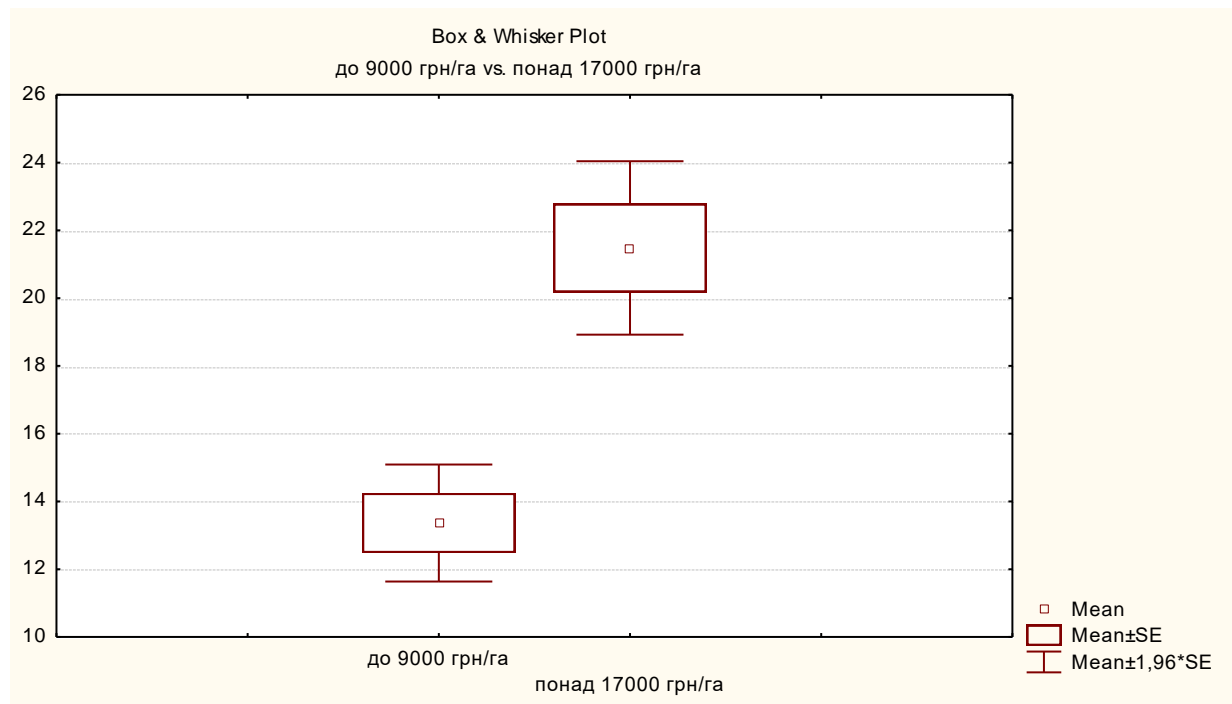

Рис. 2.12. Діаграма розмаху величини питомої ваги витрат на мінеральні добрива в структурі всіх витрат в залежності від величини витрат на 1 га посівної площі соняшнику на підприємствах Харківської області у 2016 р.

Джерело: розроблено автором

При аналізі структури витрат необхідно також звернути увагу на суттєве зростання витрат на оплату послуг і робіт сторонніх організацій в останніх двох групах порівняно з першими двома групами, відповідно, з 7,4% до 12,7% та 12,9%.

Чітко виділяється також тенденція до зниження питомої ваги витрат на оплату праці. В групі з рівнем витрат до 9000 грн/га її питома вага дорівнювала 5,6%, а в групі з рівнем витрат понад 17000 грн/га – 2,6%. Це, безумовно, є свідченням економії виробників продукції саме на заробітній платі працівників.

2.3. Оцінка ефективності витрат при виробництві продукції рослинництва

Проблема ефективності завжди перебувала в центрі уваги економічної науки. В сучасних умовах лише ефективне виробництво може стати запорукою подальшого розвитку підприємства. Даний тезис стосується всіх галузей та підприємств. Але при цьому необхідно мати на увазі конкретні особливості, які впливають на формування відповідного рівня ефективності в кожній з них. Зокрема це стосується галузі рослинництва. При цьому слід підкреслити, що сьогодні відсутній єдиний критерій оцінки рівня ефективності діяльності аграрних підприємств. Так, М. Попова наголошує, що економічна наука і практика не мають єдиного погляду на природу узагальнюючого показника економічної ефективності виробництва, його визначення, оскільки жодна з запропонованих методик не дає можливості скласти об'єктивну картину щодо динаміки економічної ефективності виробництва в економіці країни в цілому, окремих галузях та конкретних господарствах [147].

Разом з тим, як підкреслювалось, прийнято виділяти економічну соціальну та екологічну ефективність. Кожна з них потребує окремого

детального аналізу. Так, А. Рожков, І. Севідова аналізуючи технологічну та економічну ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств протягом 1990-2012 рр. встановили, що її не можна вважати ефективною [148]. Технологічну ефективність рослинництва вони вважають низькою, оскільки протягом аналізованого періоду зросло лише виробництво соняшнику, картоплі та овочів.

Після стислого висвітлення окремих поглядів щодо ситуації з рівнем ефективності в сільському господарстві перейдемо до розгляду фактичних даних. Почнемо з аналізу рівня урожайності сільськогосподарських культур. Нами було поставлено завдання проаналізувати дані за більш тривалий період. У даному випадку проблема полягала також в наявності відповідних даних. Нами отримано такі дані по зернових та зернобобових культурах, цукровому буряку, соняшнику. Найбільш тривалий період динамічного ряду урожайності був саме по зернових та зернобобових культурах. По Україні це 1950-2017 рр., по Харківській області – 1951 -2017 рр. (рис. 2.13., 2.14). Аналіз здійснювався як по Україні, так і по Харківській області.

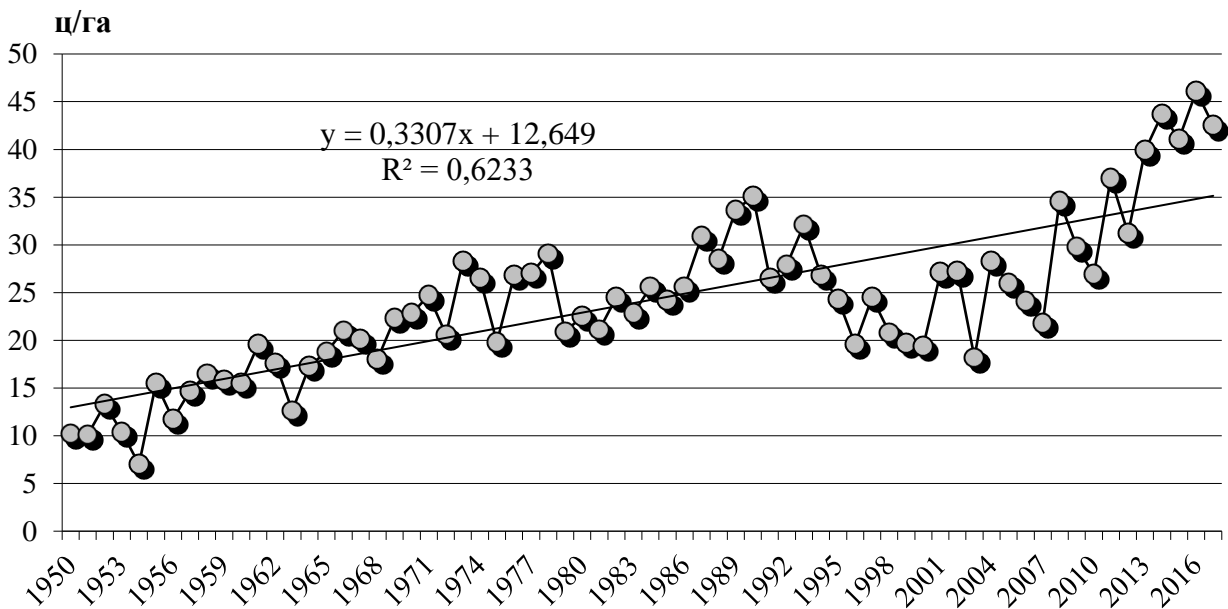

Рис. 2.13. Динаміка урожайності зернових і зернобобових в Україні у 1950-2017 рр.

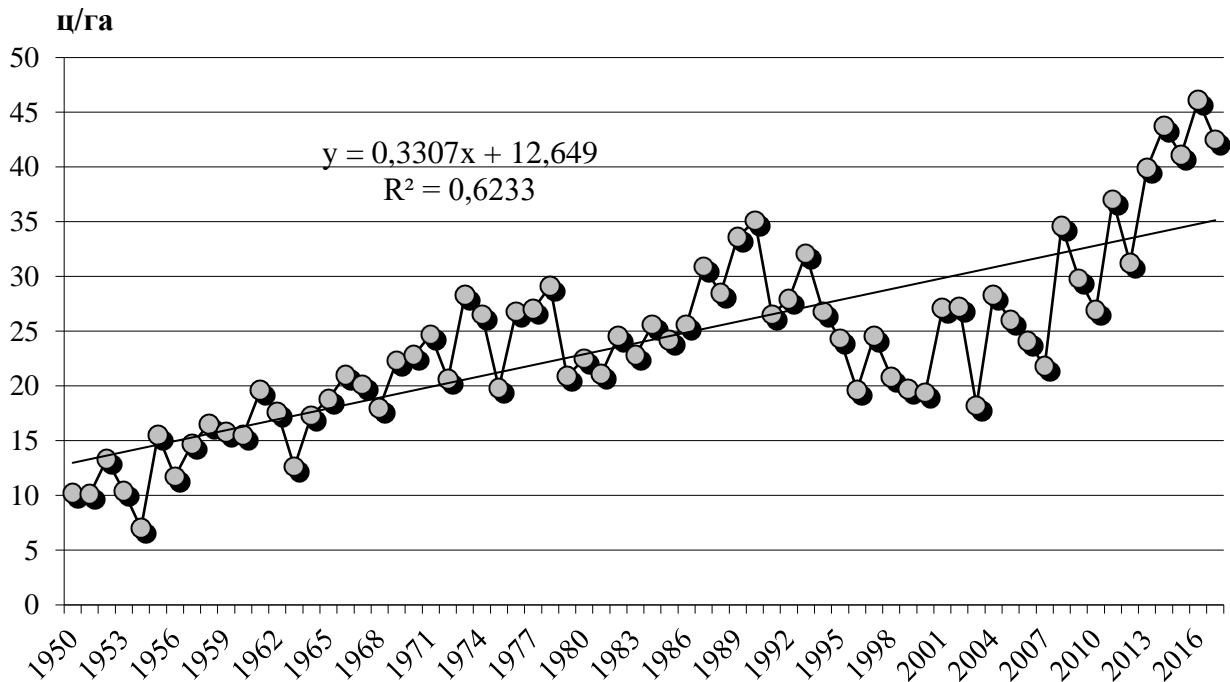

Рис. 2.14. Динаміка урожайності зернових і зернобобових в Україні у 1950-2017 рр.

Аналізуючи наведені дані необхідно відмітити чітку тенденцію до зростання рівня урожайності. У 1950 р. вона дорівнювала в Україні 10,2 ц/га, в Харківській області у 1951 р. – 10,5 ц/га. Потім почався період зростання урожайності до 1978 р. (за виключенням 1954 та 1963 рр.). З 1979 по 1986 рр. мав місце період зниження рівня урожайності. Це обумовлено падінням загальної ефективності радянської економіки в ті роки. Прийняття у 1982 р. продовольчої програми дещо виправило ситуацію. Саме тому у 1987 – 1994 рр. рівень урожайності був вищим ніж у попередньому періоді. У той же час загальне погіршення економічних умов в нашій державі негативно вплинуло і на аграрний сектор. Даний період охоплює 1995 -2007 рр. Це, в свою чергу, позначилось на зниженні рівня урожайності. В Україні за вказаний період вона дорівнювала в середньому 23,4 ц/га, а в Харківській області 24 ц/га. Нарешті, починаючи з 2008 р., розпочався період зростання урожайності. У 2016 р. в Україні вона досягла найвищого рівня за весь аналізований період – 46,1 ц/га. В Харківській області найвищий рівень урожайності був у 2015 р. – 44,9 ц/га. В таблиці 2.13 наведені дані урожайності зернових та зернобобових культур по зазначених періодах.

Таблиця 2.13

Урожайність зернових та зернобобових культур в Україні та Харківській області по окремих періодах за 1950-2017 рр, ц/га.

Періоди	Україна	Харківська область
1950-1978	18,4	19,2
1979-1986	23,4	22,1
1987-1994	30,2	31,4
1995-2007	23,4	24,0
2008-2017	37,3	35,9

Джерело: розрахунки автора

Необхідно відмітити також певну періодичність років, коли урожайність різко зменшувалась порівняно з попередніми роками. Впродовж даного періоду такими роками були: 1954, 1963, 1968, 1972, 1975, 1991, 2003 та 2010. Ці роки пов'язані безпосередньо з впливом природних чинників. Вони більш відомі як несприятливі роки пов'язані, як правило, з посухами, або з іншими негативними природними факторами. Для того, щоби визначитись, які періоди найбільш чітко проявляються в даних динамічних рядах, було проведено спектральний аналіз (рис. 2.15, 2.16). Однак, попередньо необхідно, щоби динамічний ряд був наближений до стаціонарного. З цією метою з фактичних даних було вилучено тренд. Результати спектрального аналізу дозволили встановити, що найбільш чітко проявляються цикли (частоти) тривалістю 22 роки. Однак, враховуючи те, що даний цикл пропорційний кількості спостережень (1/3 довжини динамічного ряду) необхідно звернути більшу увагу на цикли іншої тривалості. В даному випадку виділяється наявність циклу тривалістю приблизно 3 та 13 років. Перший з них може бути пов'язаний з випадковими коливаннями урожайності, а другий з коливаннями соціального та природного характеру.

Слід відмітити, що інші автори також приходили до висновку про нестабільний рівень зміни ефективності виробництва зернових культур. Зокрема, подібний висновок робить Г. М. Христенко [149]. Він відмічає, що ефективність зернового господарства має мінливий характер. Це, з його точки зору, дає підстави оцінювати її як нестабільну й незбалансовану, що, в остаточному підсумку, позначається на прибутковості галузі та цінній конкурентоспроможності продукції.

Було здійснено також аналіз динаміки зміни урожайності цукрового буряка та соняшнику. Однак, у даному випадку в якості об'єкту аналізу було обрано лише Харківську область. Це обумовлювалось відсутністю даних за тривалий період часу по Україні. Динамічні ряди урожайності обраних культур охоплюють період 1975-2017 рр. (рис. 2.17, 2.18).

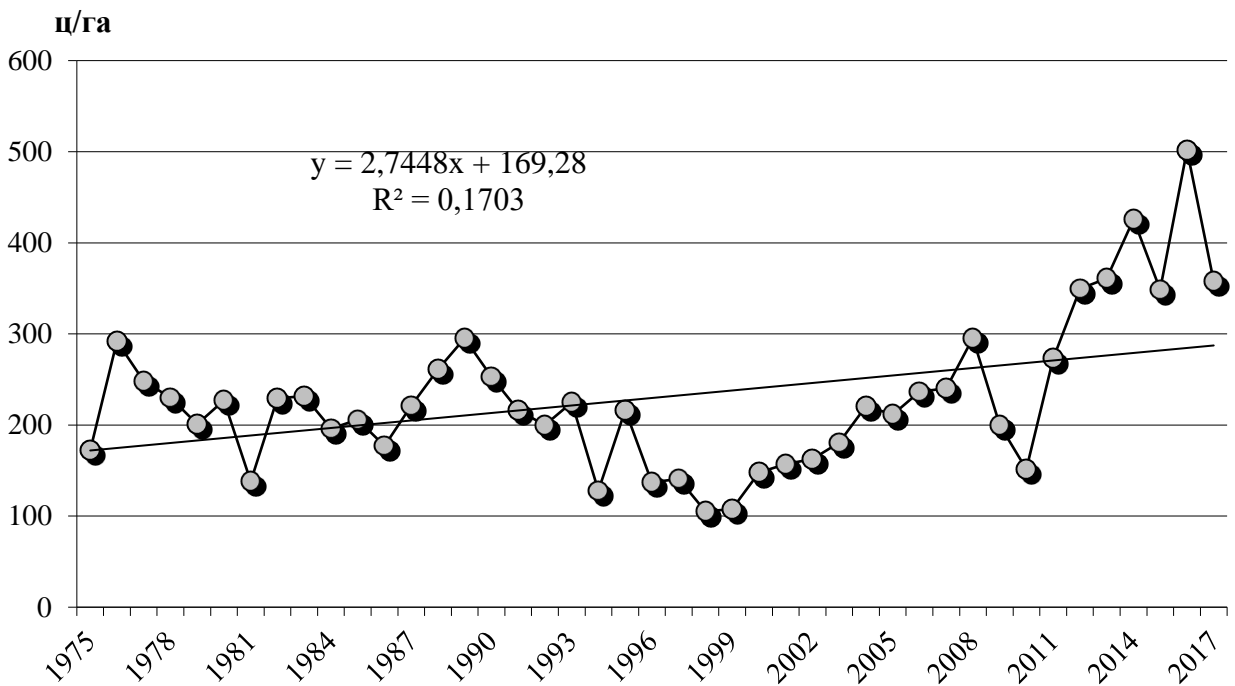

Рис. 2.17. Динаміка урожайності цукрових буряків у Харківській області у 1975-2017 рр.

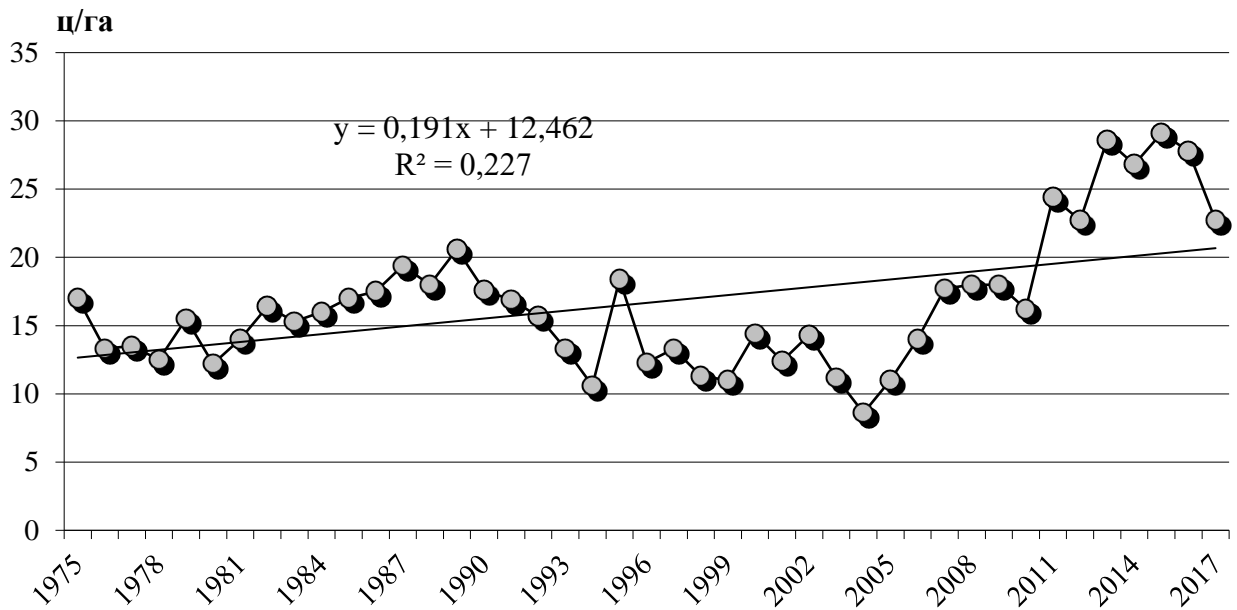

Рис. 2.18. Динаміка урожайності соняшнику в Харківській області у 1975-2017 рр.

Аналізуючи наведені дані, весь період дослідження нами поділено на кілька підперіодів. По цукровому буряку – це 1975-1993 рр., коли середня урожайність дорівнювала 222 ц/га, другий півперіод – це 1994-2007 рр., середня урожайність становила 170,9 ц/га. Цей період характеризується затяжною сталою кризою у розвитку цукрової галузі. Нарешті, третій півперіод охоплює 2008-2016 рр. Середня урожайність в цей час дорівнювала 323 ц/га. При цьому, у 2016 р. вона була найвищою за весь час – 501,8ц/га. Необхідно також відмітити, що несприятливими роками для виробників цукрового буряку були 1981 р. (урожайність 138 ц/га), 1986 р. (177 ц/га), 1994 р. (128 ц/га) та 2010р. (151,3 ц/га). Фактично ці роки формують статистичні викиди, які в свою чергу, напряду пов'язані з формуванням ризику для виробників.

Динаміка урожайності соняшнику характеризується наступними періодами:

- 1975 -1989 рр. – період зростання урожайності (середня величина 15,9 ц/га);
- 1990-2004 рр.– період зниження урожайності (середня величина 13,4 ц/га);

- 2005-2017 рр. – період зростання урожайності (середня величина 21,3 ц/га).

Таким чином, по соняшнику можна виділити три періоди зміни тенденції формування урожайності. Всі виділені періоди по кожній з аналізованих культур характеризувались певними особливостями. Але й мають об'єктивні ризики при виробництві. Тенденцію до підвищення рівня урожайності культур в сільському господарстві за рахунок інтенсифікації відмічає, зокрема, О. В. Захарченко [150].

Наступний етап дослідження був пов'язаний з аналізом впливу окремих факторів на формування рівня урожайності. В даному випадку аналіз зроблено по трьох найбільш поширених в Харківській області культурах: пшениці, кукурудзі на зерно та соняшнику.

В таблиці 2.14. наведено групування сільськогосподарських підприємств Харківської області за рівнем урожайності пшениці. Загальна чисельність підприємств дорівнювала 479. У якості показників, які пов'язані з рівнем урожайності або обумовлюють її, були обрані наступні:

Таблиця 2.14

Вплив рівня урожайності пшениці на економічні результати її виробництва в Харківській області у 2016 р.

Групи	Урожайність, ц/га	Витрати на 1 га, всього грн	Витрати мінеральних добрив на 1 га, грн	Амортизація на 1 га, грн	Посівна площа га	Питома вага посівної площі в площі ріллі, %	Прибуток на 1 га, грн	Рентабельність, %
до 30	25,7	6339,8	1354,7	374,2	295,9	23,6	676,8	9,6
30,1-40	36,1	8520,4	2107,2	553,4	552,4	29,7	1510,2	15,2
40,1-50	45,0	10096,2	2809,0	601,5	853,0	31,6	2965,8	25,2
50,1-60	55,0	10821,1	2936,2	667,5	704,1	29,7	5565,2	46,4
більш 60	71,8	13385,5	3727,0	865,2	439,7	25,1	7156,9	43,0
По області	45,0	9815,6	2628,1	604,8	634,9	29,7	3139,7	27,5

Джерело: розраховано автором за даними ф. 50-сг за 2016 рр.

1) витрати на 1 га, всього грн.;

- 2) витрати мінеральних добрив на 1 га, грн.;
- 3) амортизація на 1 га, грн.;
- 4) посівна площа га;
- 5) питома вага посівної площі в площі ріллі, %;
- 6) прибуток на 1 га, грн. ;
- 7) рентабельність, %.

Ці показники характеризують різні аспекти виробництва пшениці: рівень інтенсивності виробництва, концентрацію виробництва, його розміри та ефективність. Таким чином, ми маємо комплексне охоплення результатів діяльності підприємств при виробництві пшениці.

Перший висновок, який можна зробити з наведених даних, стосується взаємозалежності між урожайністю та рівнем витрат. Така залежність носить майже прямий характер. Так, у групі з рівнем урожайності до 30 ц/га їх величина дорівнювала 6339,8 грн/га, в групі з рівнем урожайності 40,1-50 ц/га – 10096,2 грн/га, в групі з рівнем урожайності понад 60 ц/га – 13385,5 грн/га (рис 2.19.).

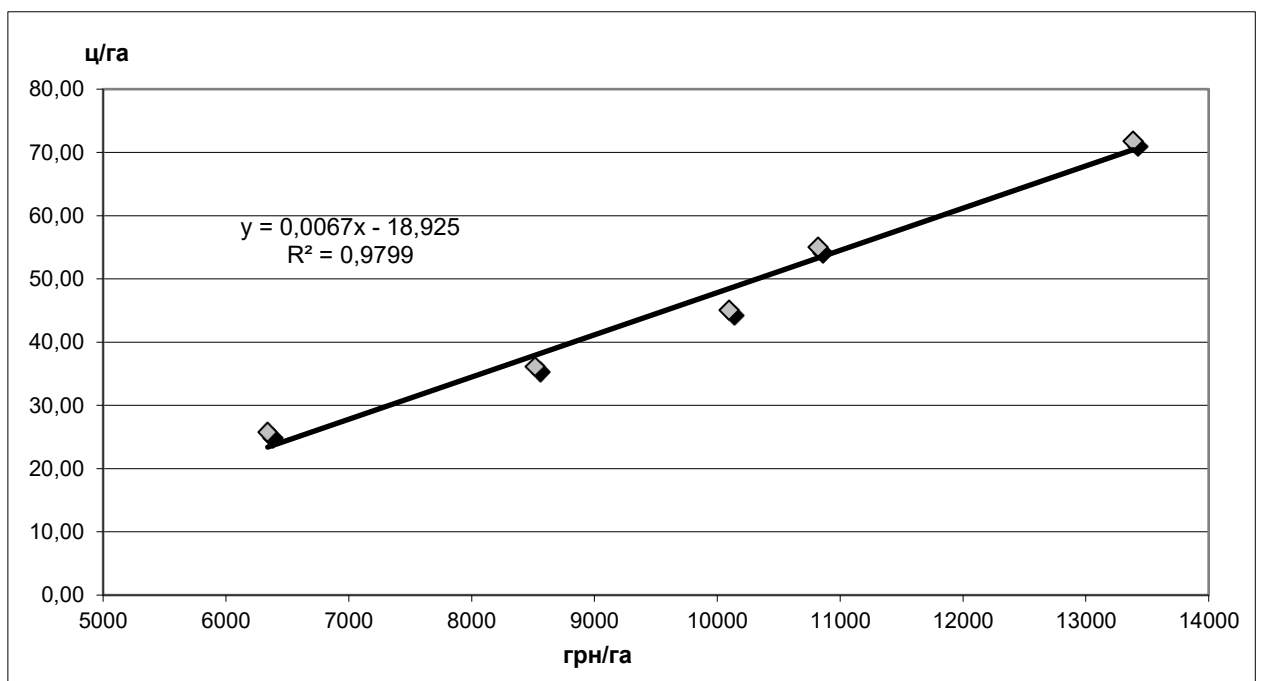

Рис. 2. 19. Вплив рівня витрат на 1 га посівної площі пшениці на урожайність на сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

Свідченням статистичної значущості розбіжностей між групами за рівнем витрат та урожайності є результати порівняння середніх за методом t-критерія Стьюдента (рис 2.20). З вірогідністю майже 100% встановлено, що розбіжність в середніх величинах по обраним групам була не випадковою. В даному випадку порівняння здійснювалось по групах з рівнем урожайності до 30 ц/га та понад 60 ц/га. Однак це граничні групи. Для того, щоби ще раз перевірити надійність розбіжностей між групами, було вирішено перевірити надійність розбіжності в величині витрат між сусідніми групами. Для цього здійснено порівняння розбіжностей між групами з рівнем урожайності 40,1-50 ц/га та 50,1-60 ц/га (рис. 2.21). У даному випадку розбіжності, як і можна було очікувати, були меншими, однак їх різниця все ж таки була не випадковою. Візуально це чітко видно. Вірогідність іншого висновку становить лише 0,000047.

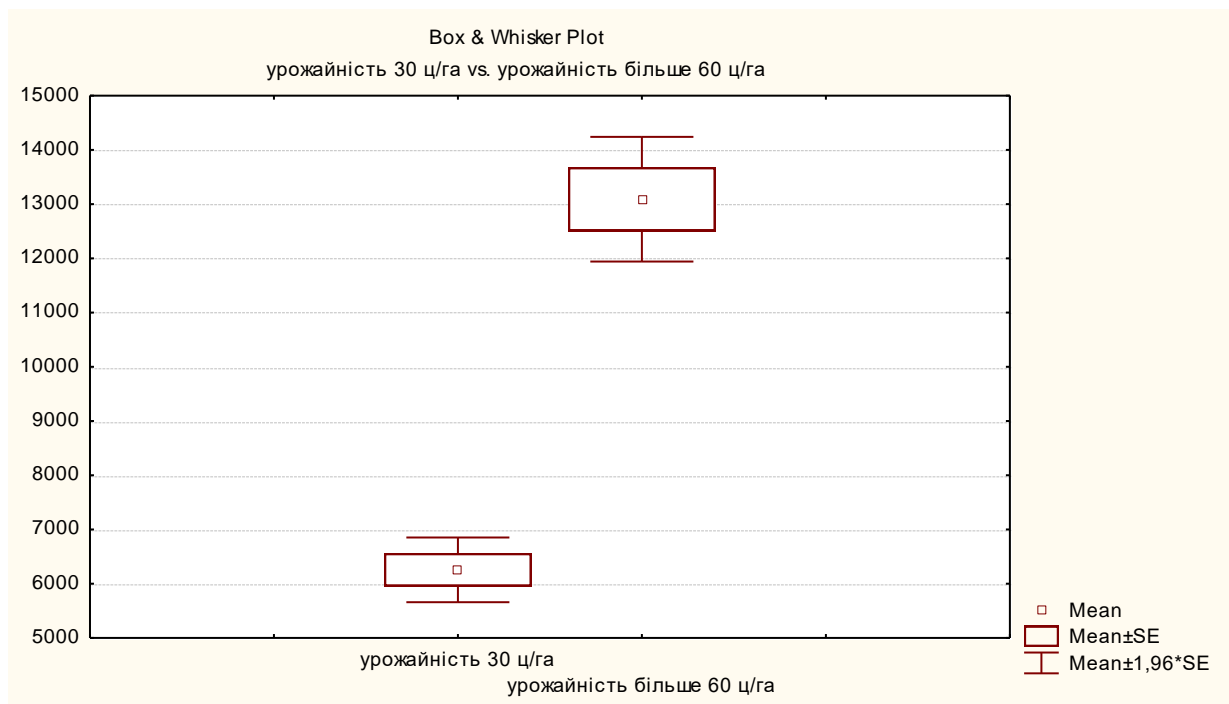

Рис. 2.20. Діаграма розмаху величини витрат в залежності від рівня урожайності пшениці на сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016р. (групи з рівнем урожайності до 30 ц/га та понад 60 ц/га).

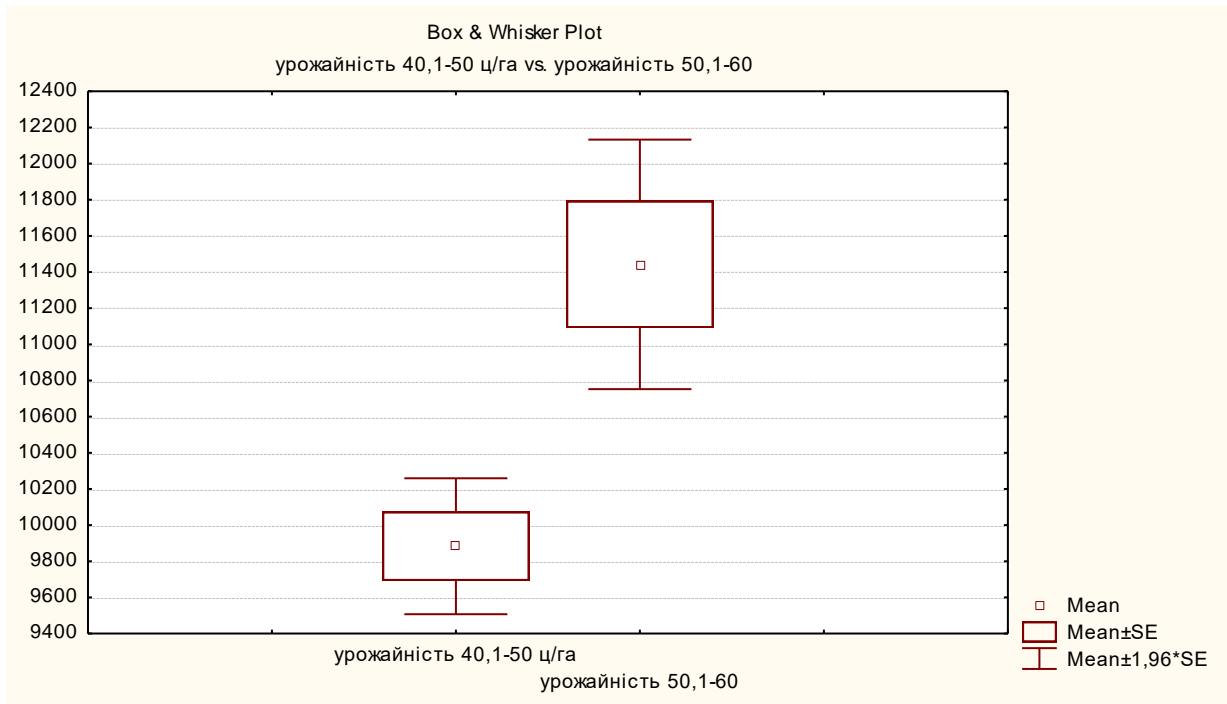

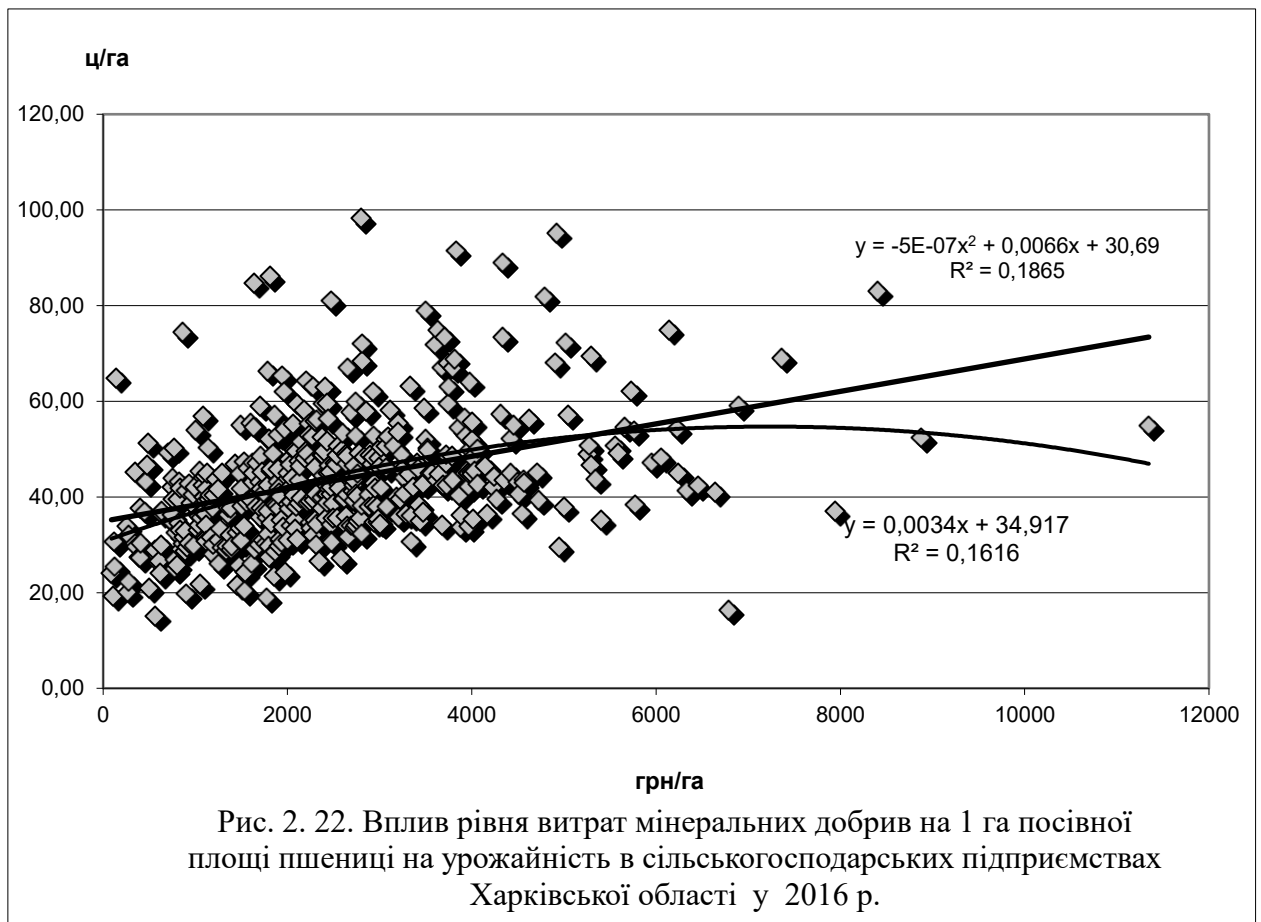
Рис. 2.21. Діаграма розмаху величини витрат в залежності від рівня урожайності пшениці на сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р. (групи з рівнем урожайності 40,1-50 ц/га та 50,1- 60 ц/га).

Необхідно відмітити також, що згруповані дані дають можливість констатувати наявність фазових переходів між рівнем витрат та урожайністю. Такі переходи мають місце, з нашої точки зору, при рівні урожайності до 30 ц/га, 30,1-40 ц/га, 40,1-60 ц/га та більше 60 ц/га. Середня урожайність по виділених групах дорівнювала відповідно 25,7 ц/га, 36,1 ц/га, 47,5 ц/га та 71,8 ц/га. У виділених групах рівень витрат дорівнював: 6339,8 грн/га, 8520,4 грн/га, 10277 грн/га, та 13385,5 грн/га. Фактично це межі, які дають можливість при середньому рівні господарювання отримати даний рівень урожайності.

Подібна залежність мала місце і по рівню витрат мінеральних добрив та амортизацією, хоча дослідження інших авторів свідчать про поліноміальний характер залежності урожайності від обсягу внесення азотних, фосфорних і калійних добрив. Так, О. М. Лушнікова стверджує, що кожний додатково внесений 1 кг д. р. мінеральних добрив на 1 га сприяв підвищенню урожайності пшениці на 0,99 ц/га, темп уповільнення приросту

урожаю становив 0,0044 ц/га [151]. Було вирішено перевірити характер даної залежності на фактичних даних всіх підприємств (рис. 2.22). В даному випадку були виключені підприємства, які мали нульові витрати мінеральних добрив. Таких виявилось 16.

Результати оцінки наведених даних дають підстави для висновку про поліноміальний характер залежності між урожайністю та рівнем витрат мінеральних добрив. Однак, надійність даної залежності мінімальним чином відрізняється від лінійної залежності. Свідченням цього є значення коефіцієнтів детермінації за рівнями тренду лінійного та поліноміального (відповідно 0,162 та 0,186). При цьому, одержані дані свідчать про початкове підвищення урожайності пшениці на 0,066 ц/га, з подальшим уповільненням його приросту на 0,0000005 ц/га. Остання величина є настільки незначною, що фактично підтверджує мінімальну відмінність лінійної залежності. Що стосується розміру посівних площ та урожайності, то в даному випадку ми

маємо ситуацію, подібну до закону нормального розподілу. Тобто, найбільша величина посівних площ була у підприємств з середнім рівнем урожайності, а найменша – з високим та низьким.

Відносно фактору концентрації виробництва, який був виражений показником «питома вага посівної площі пшениці в площі ріллі», то в даному випадку ми також маємо ситуацію, подібну до величини попереднього показника. Найбільша питома вага посівних площ припадала на середню групу за рівнем урожайності (40,1-50 ц/га), а найменшою вона була в першій та останній групі.

Важливою є залежність між величиною урожайності та величиною прибутку і рентабельності. Вона також була досить чіткою. В групі з рівнем урожайності до 30 ц/га прибуток на 1 га дорівнював 676,8 грн/га, а рентабельності – 9,6%. У групі з рівнем урожайності 30,1-40 ц/га ці показники дорівнювали, відповідно, 2965,8 грн/га та 25,2%, а в групі з урожайністю понад 60 ц/га – 7156,9 грн/га та 43,0% відповідно.

Таким чином, саме рівень урожайності є головним фактором, який визначає рівень прибутку та рентабельності виробництва. При цьому важливим елементом є відповідність даного рівня урожайності рівню витрат. Саме це дозволяє одержати позитивний фінансовий результат для підприємства. Це можливо при дотриманні відповідної технології виробництва та оптимальному управлінні технологічними процесами.

Нами було здійснено також аналіз рівня урожайності та витрат по окремих підприємствах Харківської області. Це ТОВ «Агротехнік» Лозівського району, ПСП «Бурлуцьке» Великобурлуцького району, СТОВ АФ ім. Т.Г. Шевченка Вовчанського району, АФ «Надія» та ТОВ АГ «Гракове» Чугуєвського району, ТОВ «Мелихівське» Нововодолазького району, СТОВ «Гусарівське» Балаклійського району, ФГ Строгого ОФ Зміївського району, ТОВ «Чарівний Лан» Ізюмського району, ПСП «Нове Життя» Валківського району.

В даному випадку величина витрат в даній групі підприємств коливалась від 6094,5 грн/га у СТОВ «Гусарівське» до 15666,7 грн/га в АФ «Надія». При цьому, в АФ «Надія» була і найвища урожайність – 83 ц/га. Найнижчий рівень урожайності був у ТОВ «Агротехнік» 28,5 ц/га при рівні витрат 6851,5 грн/га. За рівнем рентабельності особливо виділяються: СТОВ «Гусарівське», де урожайність дорівнювала 108,9%, та ТОВ «Чарівний Лан», які мали рівень витрат майже на тому ж рівні, а величина рентабельності дорівнювала 21,1% при рівні урожайності 30,0 ц/га. За критерієм прибутковості, в першу чергу, необхідно звернути увагу на АФ «Надія» з величиною прибутку 10106,9 грн/га. Найнижчою урожайність була у ТОВ

Таблиця 2.15.

Рівень урожайності та витрат по пшениці в окремих сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

Групи	Урожайність ц/га	Витрати на 1 га, всього грн	Витрати мінеральних добрив на 1 га, грн	Амортизація на 1 га, грн	Посівна площа га	Питома вага посівної площі в площі ріллі, %	Прибуток на 1 га, грн	Рентабельність, %
СТОВ АФ ім. Т.Г. Шевченка	72,0	13510,1	2810,3	718,3	900,0	27,2	8895,8	68,7
ПСП Бурлуцьке"	49,2	10396,7	2779,5	247,0	1316,0	36,4	4295,3	35,5
АФ "Надія"	83,0	15666,7	5406	1588,9	180,0	8,1	10106,9	65,3
ТОВ "Агротехнік"	28,5	6851,5	1868,4	388,4	871,0	34,6	2325,0	34,7
ТОВ "Мелихівське"	47,9	7796,3	2015,6	42,0	1717,0	42,1	6851,6	76,3
СТОВ Гусарівське"	40,0	6094,5	1923,0	808,9	1751,0	30,7	6959,9	108,9
ТОВ АГ "Гракове"	45,1	11011,0	4711,0	1247,7	300,0	15,3	290,9	2,3
ФГ Строгого ОФ	48,5	10118,5	3787,3	1547,7	1500,0	32,1	5698,3	49,0
ТОВ "Чарівний Лан"	30,0	6588,4	2314,2	0,0	1230,0	28,8	1392,0	21,1
ПСП "Нове Життя"	42,4	11198,2	3727,7	193,2	570,0	16,8	3465,6	25,0

Джерело: розраховано за даними ф. 50-сг за 2016 рр.

«Чарівний Лан». Це є свідченням значного впливу суб'єктивного фактору на кінцеві результати господарювання.

Також було здійснено аналіз взаємозалежності урожайності у взаємозв'язку з окремими показниками по кукурудзі на зерно (табл. 2.15.). У даному випадку виділено вісім груп, а загальна кількість підприємств становила 385. Головні висновки, які можна зробити з даних таблиці, подібні до висновків, які стосувались урожайності пшениці. Перший з них стосується факту тісної залежності між рівнем урожайності та рівнем витрат, так і величини мінеральних добрив. Не було жодної групи, де цей показник змінив тенденцію. Подібна ситуація відмічається також по величині витрат на амортизацію.

Таблиця 2.16.

Вплив рівня урожайності кукурудзи на зерно на економічні результати її виробництва в Харківській області у 2016 р.

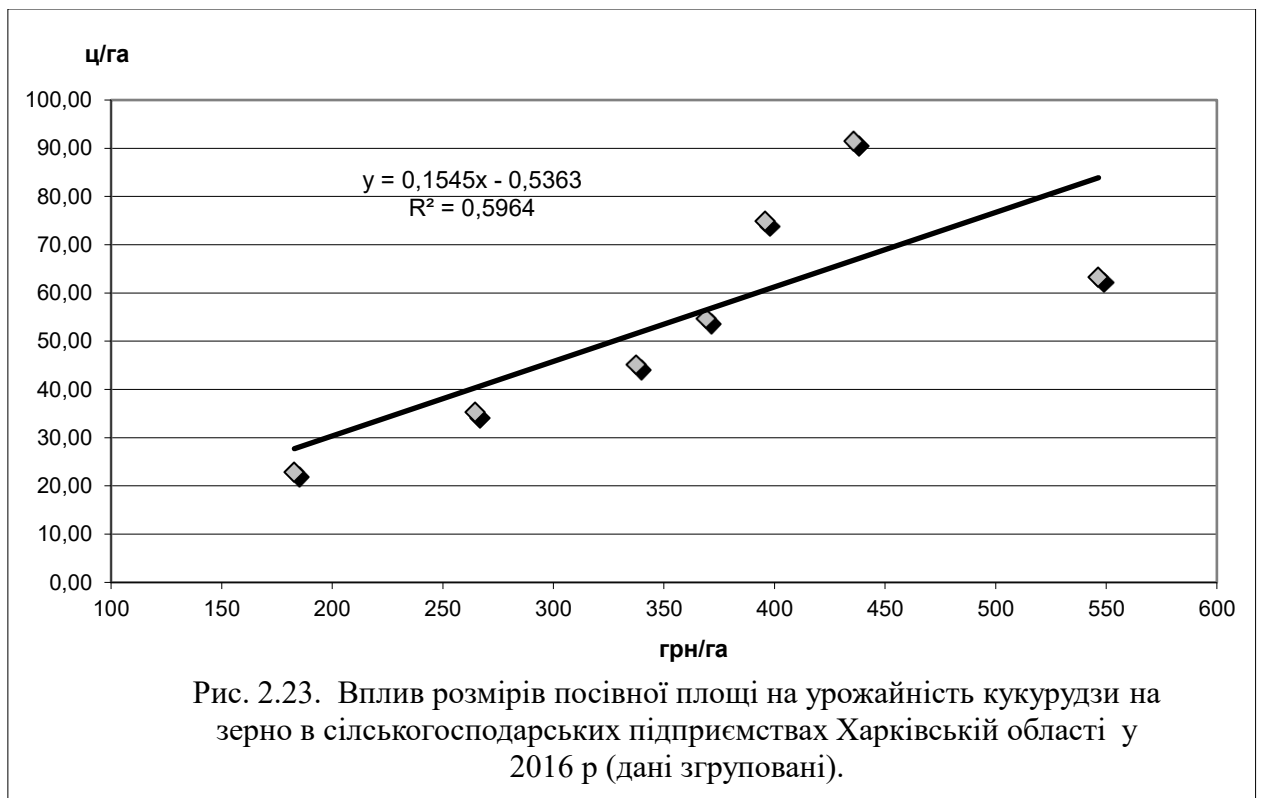
Групи	Урожайність, ц/га	Витрати на 1 га, всього грн	Витрати мінеральних добрив на 1 га, грн	Амортизація на 1 га, грн	Посівна площа га	Питома вага посівної площі в площі ріллі, %	Прибуток на 1 га, грн	Рентабельність, %
до 30	22,9	7343,0	1190,1	595,8	182,9	11,9	694,3	10,5
30,1-40	35,3	9983,4	1729,5	603,4	264,6	12,8	1001,9	9,4
40,1-50	45,1	11300,5	2035,9	597,4	337,5	17,5	2533,5	21,8
50,1-60	54,7	12171,8	2154,2	629,9	369,2	15,3	4538,8	35,1
60,1-70	63,2	12486,5	2522,9	767,5	546,5	17,1	7592,2	53,6
70,1-80	74,8	14614,3	2322,9	1038,2	395,7	13,3	7582,8	43,1
більше 80,1	91,5	15719,5	3072,9	1162,8	435,7	18,1	11915,5	65,1
По області	58,8	12356,1	2250,4	793,0	346,9	15,2	5567,3	40,2

Джерело: розраховано автором за даними ф. 50-сг за 2016 рр.

Необхідно також зазначити наявність факту фазових переходів між рівнем витрат та рівнем урожайності кукурудзи на зерно, які мали місце при рівні урожайності до 40 ц/га, 40,1-70 ц/га та більше 70 ц/га. Середні значення урожайності по виділених групах дорівнювали 30,1 ц/га, 54,8 ц/га та 84,7 ц/га. Рівень витрат при цьому складав, відповідно, 8884,5 н/га, 12016,9 грн/га

та 15270,2 грн/га.

Стосовно розміру посівних площ. Найбільшою вона була в групі підприємств з рівнем урожайності 60,1-70 ц/га (546,5 га), а найменшою у підприємств з рівнем урожайності до 30 ц/га (182,9 га). Необхідно також підкреслити, що хоча і не досить чітко, однак простежується, що розмір підприємства позитивно впливає на урожайність кукурудзи на зерно (рис. 2.23). Даної залежності не було виявлено по пшениці.

Окрема залежність існує між рівнем концентрації виробництва (питома вага посівної площі у площі ріллі) та урожайність. Так, в групі підприємств з рівнем урожайності до 30 ц/га величина даного показника дорівнювала 11,9%, з урожайністю – 50,1-60 ц/га – 15,3%, а в групі підприємств з урожайністю понад 80 ц/га відповідно 11915,5 грн/га та 65,1%. Важливо підкреслити, що група з найбільшою урожайністю мала також найбільший рівень рентабельності та величини прибутку. Підприємства, які входять до даної групи фактично досягають результатів урожайності рівня

Європейських країн та США, не маючи при цьому фактичної державної підтримки.

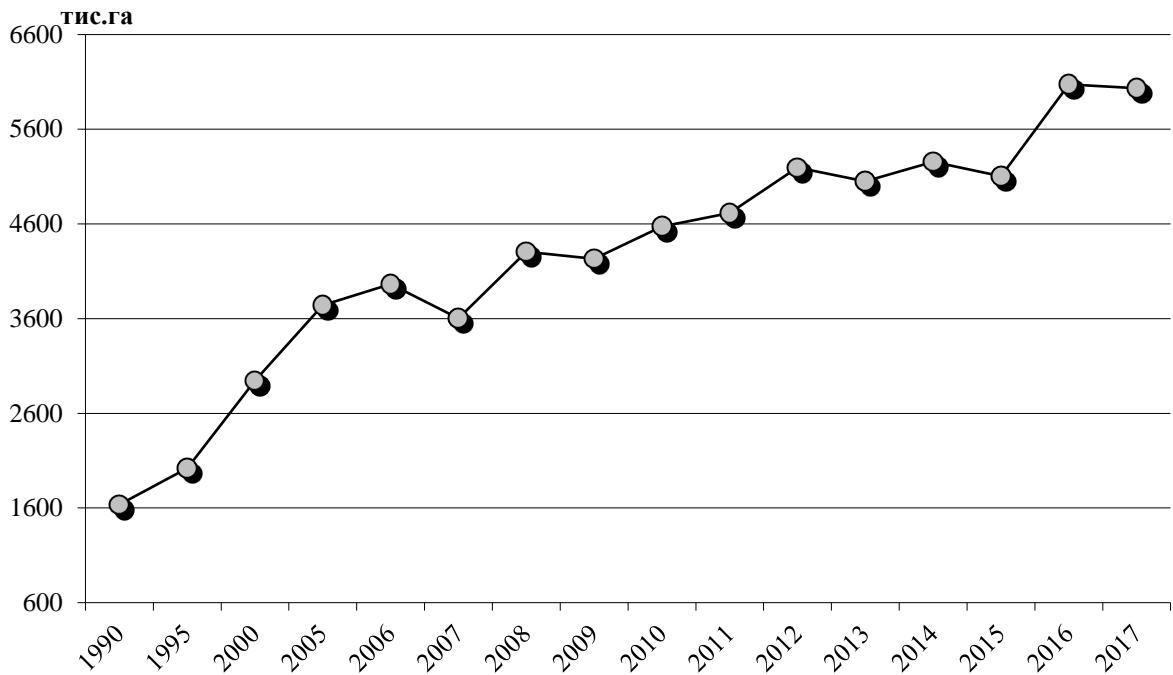

Рис. 2.24 Динаміка посівних площ соняшнику в Україні у 1990-2017 рр.

Третя культура, яка була нами обрана для аналізу урожайності та ефективності витрат, – це соняшник. Слід відмітити, що соняшник відіграє все більшу роль у формування доходів та фінансових результатів на сільськогосподарських підприємствах області. Свідченням цього є значне зростання посівних площ даної культури на протязі останніх років (рис. 2.24). Якщо у 1990 р. вони дорівнювали 1635,9 тис. га, а вже у 2000 р. - 2942,9 тис. га, а в 2017 – 6034,4 тис. га. Це значно більше можливостей, виходячи з науково-обґрунтованих структур посівних площ. Причина цього пов'язана зі значно вищою рентабельністю даної культури порівняно з іншими. У 2016 р. її величина в сільськогосподарських підприємствах Харківської області в середньому дорівнювала 70,9% проти 27,5% у пшениці та 40,2% у кукурудзи на зерно. Слід також відмітити, що дана різниця має статично значущу розбіжність між середніми величинами, що було доведено за допомогою Т тесту незалежних вибірок.

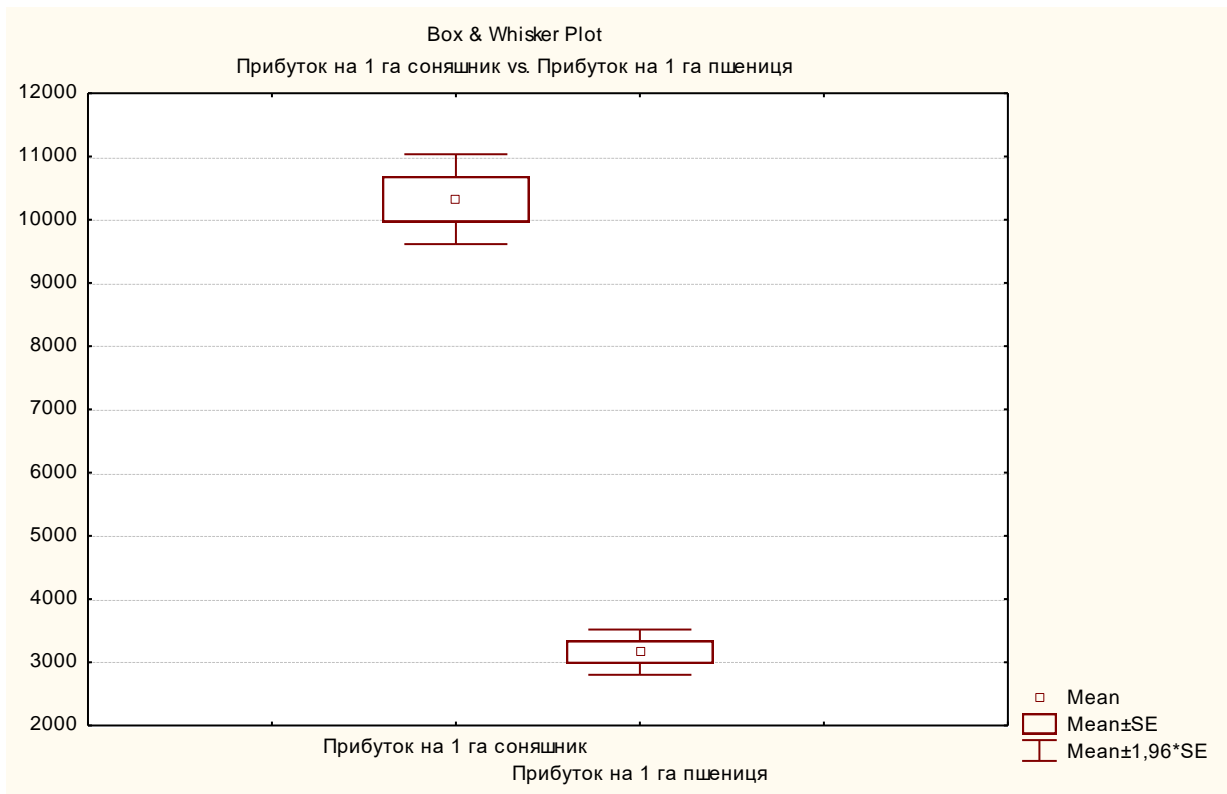

Рис. 2.25. Діаграма розмаху величини прибутку на 1 га посівної площі при виробництві соняшнику та пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016р.

Подібне групування також було здійснено по соняшнику (табл. 2.17.). У даному випадку ми маємо залежності подібні до відмічених нами вище. В першу чергу, це стосується взаємозалежності між рівнем витрат та урожайністю соняшнику. В даному випадку всі підприємства можна умовно поділити на три групи з близькими залежностями. Перша група – це підприємства з рівнем урожайності до 15 ц і середнім рівнем витрат 6682,8 грн/га, друга група з рівнем урожайності 15,1-30 ц/га і середнім рівнем витрат 10562,5 – 11793,0 грн/га та третя група з рівнем урожайності більше 30,1 ц/га та рівнем витрат 14735,4-15268,2 грн/га. Фактично в даному випадку ми маємо ситуацію з фазовими переходами рівня урожайності в залежності від витрат на гектар. Ця ситуація є свідченням того, що в рослинництві зміна урожайності культур при зростанні рівня витрат відбувається поступово до певного рівня. Далі вона стрімко зростає до відповідного рівня.

Таблиця 2.17.

Вплив рівня урожайності пшениці на економічні результати її виробництва в Харківській області у 2016 р.

Групи	Урожайність, ц/га	Витрати на 1 га, всього грн	Витрати мінеральних добрив на 1 га, грн	Амортизація на 1 га, грн	Посівна площа га	Питома вага посівної площі в площі ріллі, %	Прибуток на 1 га, грн	Рентабельність, %
до 15	11,3	6682,8	1156,1	423,3	352,1	31,2	490,5	5,4
15,1-20	18,5	10560,5	1841,2	570,9	436,2	27,2	5829,3	58,5
20,1-25	23,0	10888,6	1822,3	695,0	691,1	32,6	7925,9	69,2
25,1-30	27,6	11793,0	1922,2	936,6	951,9	35,6	8955,1	61,3
30,1-35	32,4	14735,4	2683,8	695,1	571,2	26,3	10422,2	61,1
35,1-40	37,4	13761,9	2555,9	801,9	683,7	30,2	12688,7	67,4
більш 40	47,6	15268,2	3081,6	871,5	613,6	32,3	21519,6	120,2
По області	29,0	12234,7	2157,1	773,2	651,9	31,5	10146,4	70,9

Джерело: розраховано автором за даними ф. 50-сг за 2016 р.

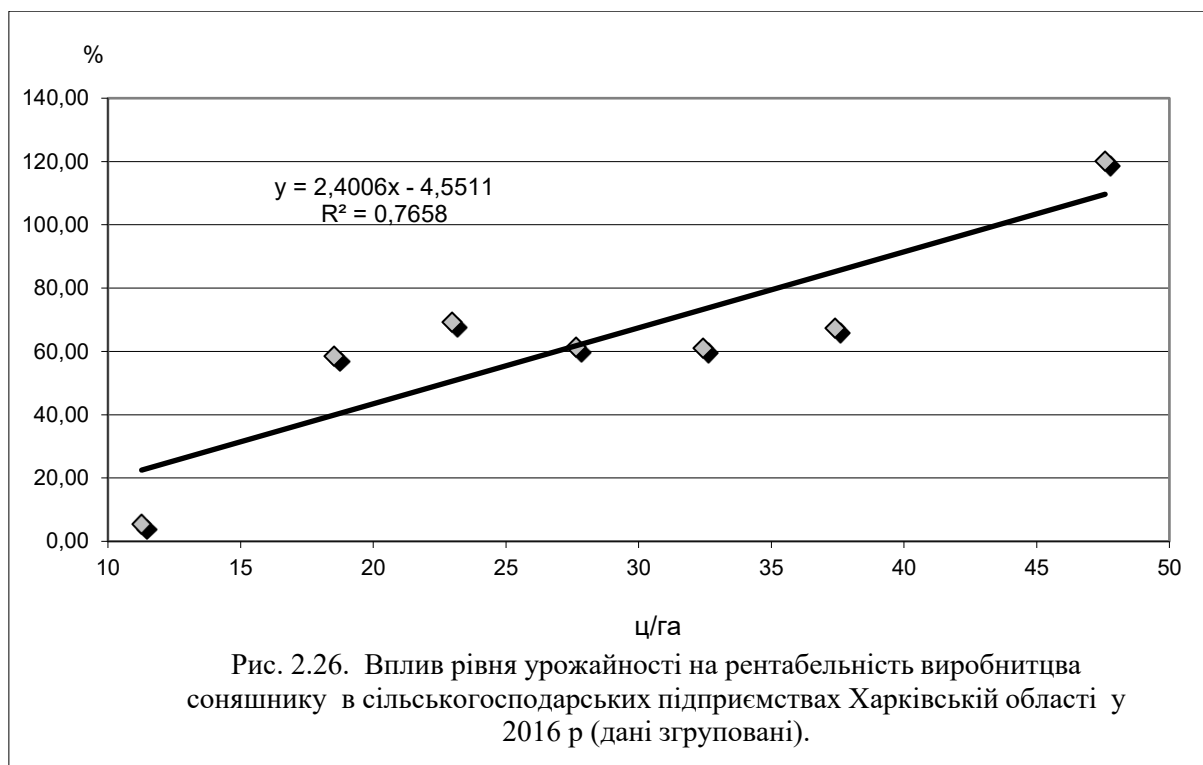

Рис. 2.26. Вплив рівня урожайності на рентабельність виробництва соняшнику в сільськогосподарських підприємствах Харківській області у 2016 р (дані згруповані).

Необхідно відмітити, що серед виділених груп була така, яка відрізнялась за загальною тенденцією. Це група з рівнем урожайності 35,1-40 ц/га. В даній групі рівень витрат був дещо меншим, ніж в попередній. Те ж

стосувалось і рівня витрат мінеральних добрив. У той же час є тенденції до зростання прибутку та рентабельності водночас із зростанням рівня урожайності (рис. 2.26). В групі з рівнем урожайності до 15 ц/га величина прибутку дорівнювала 490,5 грн/га, а рентабельності – 5,4%. В групі з рівнем урожайності 25,1-30 ц/га дані показники дорівнювали відповідно 8955,1 грн/га та 61,3%, в групі з рівнем урожайності більше 40 ц/га – 21519,6 грн/га та 120,2%, відповідно.

Відносно показника амортизаційних витрат на 1 га посівної площі, то в даному випадку чітких залежностей виявлено не було, як і по показнику посівної площі. Це є свідченням того, що вплив рівня фондооснащеності та розміру підприємства на ефективність виробництва соняшнику не був суттєвим. Аналіз ефективності виробництва продукції рослинництва також було здійснено з точки зору оцінки зміни рівня його рентабельності в динаміці (рис. 2.27).

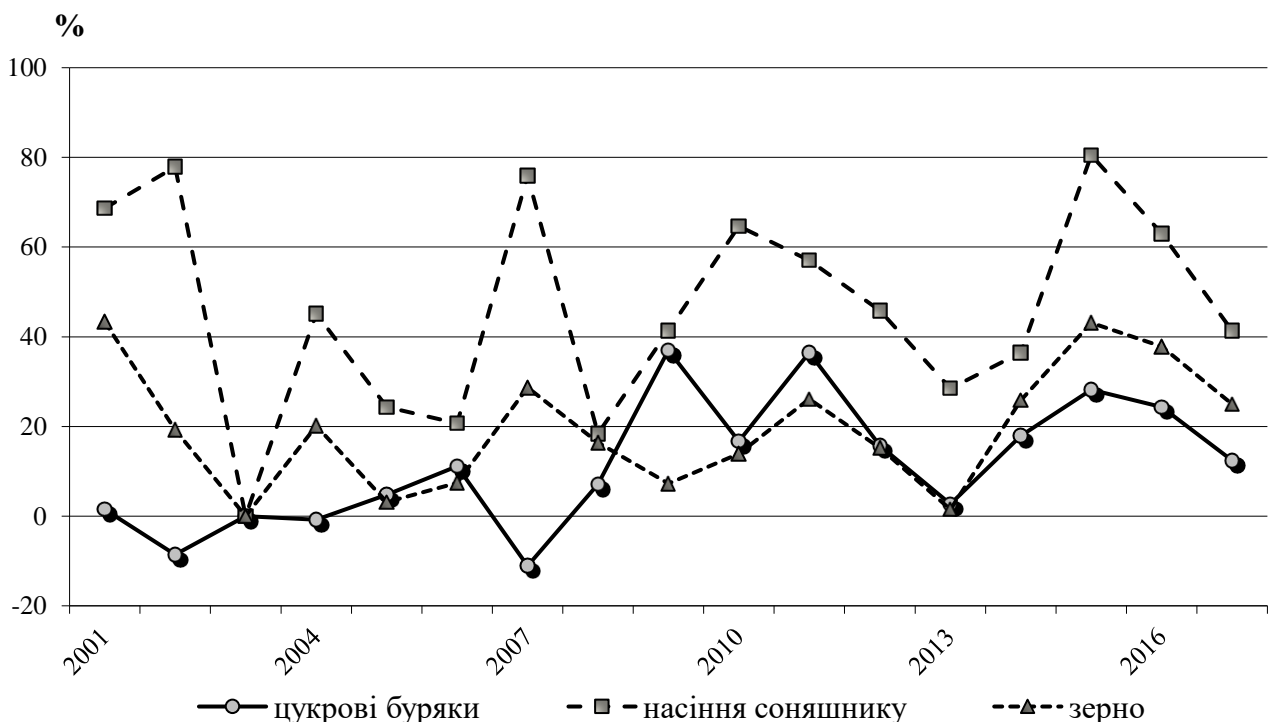

Рис. 2.27. Динаміка рентабельності виробництва окремих культур в Україні у 2001-2017 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики статистики [152].

Даний аналіз проводився по зернових культурах, соняшнику та цукровому буряку. Перший висновок, який можна зробити з наведених даних, полягає в тому, що найбільш рентабельною культурою за аналізований період був соняшник. Середній рівень рентабельності дорівнював 49,9%. На другому місці – зернові культури – 20,6%. Нарешті, найнижчий рівень рентабельності був при вирощуванні цукрового буряка – 12,2%. Однак, важливим є не тільки абсолютне значення, а й рівень варіації показника. Показник варіації вимірювався через стандартне відхилення. Він фактично є відображенням ризикованості виробництва культури з точки зору одержання фінансового результату. В даному випадку найбільша величина стандартного відхилення мала місце по соняшнику – 21,4%. Друге місце за величиною стандартного відхилення посів цукровий буряк – 14,9%, а на третьому зернові – 13,5%. Однак, виходячи з того, що абсолютне значення рівня рентабельності виробництва у цукрового буряка було найменшим – саме по цій культурі рівень ризику необхідно визнати найбільшим.

Висновки до розділу II.

1. Протягом останніх 10-15 років сільськогосподарські підприємства України досягли значних успіхів у зростанні обсягів виробництва продукції рослинництва. З 2001 по 2017 р. валова продукція сільськогосподарських підприємств в цінах 2010 р. збільшилась з 69570,6 млн. грн до 140475,2 млн. грн. Що стосується валової продукції рослинництва то зростання було більше ніж у два рази: з 56057 млн. грн у 2001 р. до 108630,1 млн. грн у 2016 році. Відбулася також зміна структури валової продукції сільського господарства. Якщо у 1990 р. питома вага валової продукції рослинництва дорівнювала 59,2%, тваринництва – 40,8%, у 2017 р. це співвідношення вже дорівнювало 76,2% та 23,8%. При аналізі змін структури посівних площ сільськогосподарських культур в Україні за 1990-2017 рр. було відмічено значне зростання питомої ваги соняшнику з 8,2% до 19,1%. У той же час,

суттєво скоротилася питома вага зернових та зернобобових культур (з 72,4 % у 1990 р. до 40,5% у 2017 р.) та цукрового буряку (відповідно з 8,2% до 1,1%).

2. Аналіз складу і структури витрат галузі рослинництва в сільськогосподарських підприємствах України за даними 2015-2017 рр. дав можливість констатувати, що збільшилися інші витрати, включаючи плату за оренду (на 143%) та витрати на амортизацію (більше ніж на 86%). У той же час матеріальні витрати збільшилися лише на 6%. Всі ці зміни вплинули на структуру витрат. Зокрема, питома вага витрат на відрахування на соціальні заходи скоротилася з 1,8% у 2015 р. до 1,1% у 2017 р., витрати на оплату праці з 5,1% до 4,9% відповідно. Одночасно питома вага інших витрат зросла з 18,3% до 36,1%. При аналізі складу та структури витрат в сільськогосподарських підприємствах Харківської області також було відмічено, що серед статей витрат в основному зменшується питома вага витрат на оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями (з 18,0% у 2015 р. до 3,3% у 2017р.).

3. Проведене дослідження впливу розмірів посівних площ на структуру витрат при виробництві окремих культур в сільськогосподарських підприємствах Харківської області за даними 2016 р. дозволило встановити, що по пшениці питома вага матеріальних витрат у підприємств з посівною площею до 100 га дорівнювала 71,0%, а у підприємств з посівною площею більше 1000 га – 67,4%. У той же час, питома вага витрат на мінеральні добрива у виділених групах підприємств зросла з 21,6% до 27,0%. Надійність розбіжностей між групами була підтверджена шляхом порівняння середніх величин за t-критерієм Стьюдента. Дослідження впливу інтенсивності виробництва на структуру витрат при виробництві пшениці дало можливість констатувати значне зниження питомої ваги витрат на насіння з 11,6% в групі з рівнем витрат до 7000 грн/га та до 6,2% в групі з рівнем витрат понад 13000 грн/га.

4. Аналіз впливу розмірів посівних площ та інтенсивності виробництва кукурудзи на зерно та соняшнику дозволив встановити залежність зміни

структури витрат в залежності від обраних критеріїв. Зокрема, зростання питомої ваги витрат на мінеральні добрива при виробництві кукурудзи на зерно водночас зі збільшенням посівних площ та рівня інтенсивності виробництва. По соняшнику дана залежність мала місце тільки при збільшенні інтенсивності виробництва.

5. Аналіз динаміки урожайності зернових культур в Україні та Харківській області дозволив встановити періоди зміни тенденцій у рівні урожайності. Періоди високої урожайності припали на 1987-1994 рр. та 2008-2017 рр. Періоди низької урожайності відповідно на 1950-1978, 1995-2007 рр. Роки низької урожайності: 1954, 1963, 1968, 1972, 1975, 1991, 2003 та 2010. Спектральний аналіз динамічних рядів засвідчив наявність циклу тривалістю 22 роки.

6. Формування рівня урожайності, в першу чергу, було обумовлено рівнем інтенсивності виробництва. При виробництві пшениці в групі з рівнем урожайності до 30 ц/га величина витрат дорівнювала 6339,8 грн/га, з рівнем урожайності 40,1-50 ц/га – 10096,2 грн/га, з рівнем урожайності понад 60 ц/га – 13385,5 грн/га. Зроблене припущення про наявність фазових переходів між рівнем витрат та рівнем урожайності. По пшениці такі переходи відбувались при рівні витрат 6339,8 грн/га, 8520,4 грн/га, 10277 грн/га, та 13385,5 грн/га. При даному рівні витрат середня урожайність по виділених групах дорівнювала відповідно 25,7 ц/га, 36,1 ц/га, 47,5 ц/га та 71,8 ц/га. По соняшнику дані фазові переходи мали місце при рівні витрат 6682,8 грн/га 10562,5 – 11793,0 грн/га та 14735,4-15268,2 грн/га. При даному рівні витрат середня урожайність дорівнювала 11,3 ц/га, 24,5 ц/га та 39,0 ц/га.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора:

[153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161]

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА

3.1. Спеціалізація та концентрація виробництва як фактори формування ефективності витрат галузі рослинництва

Проблема концентрації та спеціалізації виробництва, як факторів формування ефективності витрат, завжди була в центрі уваги економістів. Починаючи першу главу своєї класичної праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» А. Сміт відмічав, що «Найбільший прогрес у розвитку продуктивної сили праці і значна частка мистецтва, вміння і кмітливості, з якими він спрямовується і додається, з'явилися, мабуть, наслідком розділення праці» [162, с. 21]. Сьогодні, більшість економістів вважає, що спеціалізація дозволяє підвищити ефективність виробництва, оптимізувати витрати. Так, В. Г. Андрійчук, зокрема, вважає, що спеціалізація – це ефективна форма організації сільського господарства, яка дає можливість зосередити виробництво певних видів продукції на окремих територіях і підприємствах та досягати завдяки цьому вищих результати господарської діяльності [163, с. 624]. Далі автор виділяє фактори, які обумовлюють процес спеціалізації виробництва в сільському господарстві. На його думку це:

- природно-кліматичні;
- конкуренція між сільськогосподарськими товаровиробниками;
- наявність ринків збуту сільськогосподарської продукції;
- відстань і якість доріг до ринку збуту;
- забезпеченість трудовими ресурсами, їх кваліфікація;
- біологічні фактори [2, с. 624-625].

Сьогоднішні дослідження проблем спеціалізації, її впливу на ефективність виробництва та екологічні проблеми окремих регіонів проводяться під різними кутами зору. Зокрема підкреслюється, що у 1990 р.

мало місце чітке прив'язування спеціалізації галузі рослинництва до природно-економічних зон України [164]. Далі автори приходять до висновку, що у 2000 р. спостерігається поступова, а в 2013р. – значна диференціація регіонів за структурою посівних площ. В підсумку робиться висновок, що в галузі рослинництва відбувається трансформація структури сільськогосподарського землекористування та зміна регіональної спеціалізації. Процес має стихійний, кон'юнктурний характер, який порушує технологічні й екологічні основи ведення землеробства і потребує державного регулювання [3, с. 20].

На думку В.А. Пехова, в Україні практичного розвитку у виробництві зерна набули не спеціалізовані підприємства, а ті, які певний період часу все більше спеціалізуються на цих культурах з огляду на кон'юнктуру ринку. Фактичним мотивом у цьому плані слід вважати: оптимізацію витрат і конструктивну, з позиції вартості їх оцінку в собівартості; високий рівень інтенсивності виробництва [165]. Спеціалізовані підприємства, на думку автора, за рівнем економічного розвитку кардинально відрізняються від інших суб'єктів у частині витрат на одиницю площі, урожайності, прибутковості.

Дослідження проблем концентрації, як економічного явища, також має значну історію. Ще А. Маршалл відмічав: «Ці причини призвели до встановлення в Англії відносин землевласника і орендаря, в той же час закордонний попит на англійські вироби та англійський попит на іноземні предмети розкоші привів, особливо в XVI ст., до концентрації багатьох землеволодінь у великі пасовища для овець, які використовуються капіталістичними фермерами» [18, с. 55].

Прийнято виділяти абсолютний та відносний рівень концентрації [108, с. 684]. Перший з них характеризується середнім розміром аграрних підприємств за певним показником. Відносний рівень концентрації виробництва визначається часткою великих підприємств за відповідним показником розміру в загальній кількості аграрних підприємств. В.Г.

Андрійчук вважає, що концентрація виробництва істотно впливає на його ефективність. Це досягається через економію на постійних витратах, зменшуються питомі капіталовкладення, досягається вища маневреність матеріальних ресурсів. Однак, концентрація має певні межі. У надмірно великих підприємствах ускладнюється процес управління виробництвом, зростають транспортні витрати, погіршується контроль за якістю виконання робіт і дотриманням технології [Там само, с. 685].

В Україні в останнього часу інтерес до проблеми концентрації пов'язаний з формуванням агрохолдингів, що, в свою чергу, призвело до значних трансформацій самих сільгосп підприємств. Зокрема, академік В. Геєць відмічав, слід зрозуміти, що реально в аграрному секторі вже почався процес концентрації землі і він є об'єктивним [166]. В Україні ця концентрація може набувати значних масштабів і призводити до створення великих агропромислових формувань [167]. Ці проблеми викликають, в свою чергу, питання які виходять за межу чисто економічних і викликають соціальні та політичні питання, особливо в умовах можливої приватизації землі [168].

За результатами дослідження І. С. Артеменко за даними 2012 р. виділяється окрема група підприємств з обсягом продажу більше 5,1 млн. грн [169]. Саме в цій групі має місце зростання рівня рентабельності та продуктивності праці в підприємствах. В цілому на його думку процес концентрації виробництва в АПК України за своїми масштабами набуває характеру надконцентрації.

Таким чином, стислий огляд проблеми дозволяє зробити висновок, що спеціалізація та концентрація є факторами, які формують як рівень ефективності підприємства, так і його конкурентоспроможність. З метою перевірки цих положень перейдемо до розгляду фактичних даних підприємств Харківської області.

Спочатку про методологію дослідження. Інформаційною базою для нього були дані Ф-50 с-г. по всіх підприємствах області. Нами

проаналізовано вплив рівня спеціалізації на ефективність виробництва у галузі рослинництва. В якості критерію спеціалізації обрано показник питомої ваги товарної продукції рослинництва в загальній її величині. В таблиці 3.1. наведені відповідні дані.

Таблиця 3.1

**Вплив рівня спеціалізації продукції рослинництва
сільськогосподарських підприємств Харківської області на рівень
ефективності її виробництва у 2016 р.**

Показники	Питома вага галуззі рослинництва в структурі товарної продукції, %				
	до 50	50,1-75	75,1-99	100	по області
Середня питома вага рослинництва в структурі товарної продукції по групі, %	23,1	62,4	94,2	100,0	85,8
Прибуток рослинництва на 1 га ріллі, грн	3375,9	3913,0	4576,7	4484,0	4417,4
Рентабельність рослинництва, %	89,9	57,1	43,3	41,6	44,7
Товарна продукція рослинництва на 1 га ріллі, грн	7129,4	10768,5	15150,4	15272,7	14304,0
Товарна продукція на 1 працівника рослинництва, тис. грн	383,5	586,7	969,4	990,2	892,7
Величина витрат галузі рослинництва на 1 га ріллі, грн	8971,5	11482,1	11731,7	11760,9	11582,9
Витрати мінеральних добрив на 1 га ріллі, грн	1128,3	1837,9	2261,0	2422,0	2205,2
Витрати на амортизацію на 1 га ріллі, грн	520,9	500,4	778,5	750,5	726,3
Середньорічна заробітна плата 1 працівника рослинництва, грн	36215,6	37282,9	34508,8	31660,1	34187,0
Площа сільськогосподарських угідь, га	2544,5	3734,6	2616,0	1242,7	2042,8

Джерело: розраховано за даними Ф-50 с-г.

Вся сукупність підприємств була поділена за величиною питомої ваги продукції рослинництва на чотири групи: до 50%, 50,1 -75,0%, 75,1-99,9 та 100%, розподіл підприємств за групами виявився нерівним. Перша група включала 22 підприємства, друга – 34, а третя – 228, або 42,8% всієї сукупності та 249 підприємств, або 46,7% загальної кількості. Ці дані є наочним доказом того факту, що переважна більшість підприємств перейшла на виробництво тільки продукції рослинництва.

Відносно результатів дослідження. В першу чергу, звернімо увагу на чітку залежність між величиною групуючого показника та величиною прибутку 1 га ріллі. В першій групі даний показник дорівнював 3375,9 грн/га, в другій – 3913,3 грн/га, в третій та четвертій – 4576,7 грн/га та 4484,0 грн/га, відповідно. В той же час рівень рентабельності знижувався від першої групи до останньої. Це несподіваний результат з огляду на зміну інших показників, зокрема, величини товарної продукції на 1 га ріллі. В групі з питомою вагою товарної продукції рослинництва до 50% її величина дорівнювала 7129,4 грн/га, в групі 50,1-75% – 10768,5 грн/га, а в двох останніх групах, відповідно, – 15150,4 грн/га та 15272,7 грн/га.

Перевірку надійності даних розбіжностей було здійснено за допомогою методу аналізу порівняння зміни середніх за t-критерієм Стюдента. Проблема в даному випадку полягала в тому, що між групами мала місце суттєва різниця за кількістю підприємств. Тому, було вирішено використати функцію «відбір» з пакету «Еxcel» яка дозволяє сформувати вибірку сукупність з генеральної сукупності, яка буде до неї подібна за характером розподілу, стандартного відхилення та середніх величин. На рисунку 3.1. наведені результати даного дослідження по групах 50,1-75% та 100%. З вірогідністю 99,4% можна стверджувати, що розбіжності між середніми по групах мали не випадковий характер, тобто були обумовлені дією суттєвого фактору. В якості останнього виступає саме значення групуючого показника.

Ще більша різниця мала місце по величині товарної продукції на одного працівника галузі рослинництва. Цей показник фактично характеризує рівень продуктивності праці. Виявилось, що у підприємствах першої групи його величина дорівнювала 383,5 тис. грн, другої – 586,7 тис. грн, а останніх двох – 969,4 тис. грн та 990,2 тис. грн, відповідно. Таким чином, в останніх двох групах ми маємо суттєво більшу продуктивність праці.

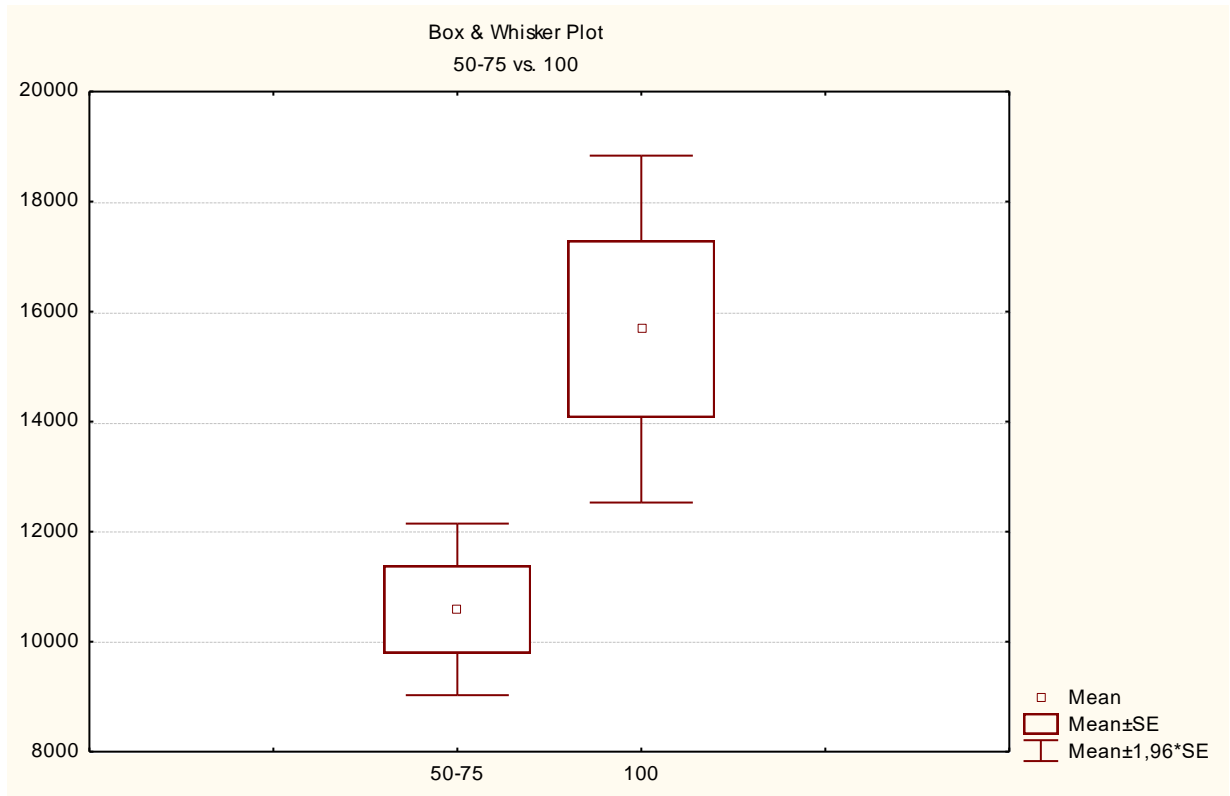

Рис. 3.1. Діаграма розмаху величини товарної продукції рослинництва на 1 га ріллі в залежності від питомої ваги товарної продукції рослинництва в структурі товарної продукції на підприємствах Харківської області у 2016 р.

Рівень інтенсивності виробництва, який характеризується величиною витрат галузі рослинництва на 1 га ріллі, на відміну від двох попередніх показників, суттєво не відрізнявся по досліджуваних групах. Лише в першій групі його величина виявилася меншою, ніж в трьох інших. Однак, це не стосується витрат мінеральних добрив. Саме цей показник чітко зростав від групи до групи. Відповідно, у групі з питомою вагою продукції рослинництва до 50% рівень інтенсивності виробництва дорівнював 1128,3 грн/га, в групі 50-75% – 1837,9 грн/га, в групі з питомою вагою 100,0% – 2422 грн/га, або більше ніж у два рази перевищував значення першої групи.

Звертає на себе увагу відсутність позитивної залежності між групуючим показником та рівнем оплати праці робітників галузі рослинництва. Це тим більш неочікувано, що мала місце чітка залежність відносно зростання продуктивності праці. Все це є свідченням відсутності

реально діючих мотиваційних механізмів в сільськогосподарських підприємствах.

Нарешті, ще один показник був включений до системи показників – це розмір сільськогосподарських угідь. Він є одним з базових показників розміру підприємств в сільському господарстві. У даному випадку ми маємо групу з питомою вагою галузі рослинництва 100%, яка за розмірами сільськогосподарських угідь суттєво поступалась трьом іншим групам. В даній групі середня площа сільськогосподарських угідь дорівнювала 1242,7 га, проти 2544,5 га в першій групі, 3734,6 га в другій та 2616 га в третій групі. З цього можна зробити висновок, що підприємства, які спеціалізуються на виробництві тільки продукції рослинництва, мали суттєво менші розміри ніж багатогалузеві.

На підставі даних тих самих підприємств було вирішено дослідити вплив рівня концентрації виробництва на ефективність витрат в галузі рослинництва (табл. 3.2.). У даному випадку в якості критерію концентрації виробництва було обрано величину площі ріллі. Це абсолютний показник, який характеризує розміри підприємств. Всі підприємства були поділені на дев'ять груп. Нажаль, не вдалося зберегти однаковий інтервал, через значну варіацію підприємств за площею ріллі.

Наведені дані дозволяють зробити кілька висновків. Перший з них стосується факту взаємозалежності між рівнем концентрації виробництва та величиною прибутку. Дана залежність має непрямий характер. В групі підприємств з площею ріллі до 300 га на 1 га посівної площі в середньому було отримано збиток у розмірі 2576,6 грн, в групі з площею 1500,1-2000 га – прибуток 5192,7 грн/га, у підприємств з площею понад 5000 га – величина прибутку була меншою і дорівнювала 3525,6 грн/га. Фактично подібного характеру була залежність між площею ріллі та рентабельністю галузі рослинництва. Її найменша величина припала на граничні групи, а найбільша – на групу підприємств з площею 1500,1 -2000 га та 2000,1-3000 га. В даному випадку мова йде про нелінійний характер залежності. Відтак, це дає

можливість встановити максимум або мінімум функції. На рисунку 3.2. наведена дана залежність між рівнем рентабельності та посівною площею. Було знайдено максимум функції якій виявився рівним 4634 га. Що стосується подібної залежності між рівнем рентабельності та площею ріллі то вона також мала нелінійний характер (рис 3.3.). Однак, максимум функції знаходився на рівні 3300 га. Таким чином, можна зробити висновок, що з точки зору розмірів земельних площ їх оптимальна величина за критерієм прибутковості та рентабельності галузі рослинництва повинна знаходитись на рівні 3300 – 4634 га.

Окреме питання стосується того, як рівень концентрацій виробництва виражений в посівних площ впливає на рівень ефективності витрат. Даний аналіз набуває особливого інтересу виходячи з тих процесів, які мають місце в сільському господарстві і напряду стосуються концентрації виробництва. В останні десятиліття концентрація виробництва є однією з головних тенденцій в аграрному секторі. Якщо найбільші агрохолдинги у 2007 р. контролювали тільки 8% земель сільськогосподарського призначення, то на початку 2017 р. вже 29%. Хоча агрохолдинги і мають великі земельні масиви, однак їх структура базується на конкретних підприємствах. У даному випадку існують різні точки зору відносно оптимальних розмірів самих сільськогосподарських підприємств.

Виходячи з цього, було вирішено проаналізувати, як ефективність витрат при виробництві окремих культур пов'язана з розмірами посівних площ. У даному випадку, було вирішено здійснити такий же аналіз по трьох найбільш важливих для Харківської області культурах: пшениці, кукурудзі на зерно та соняшнику. В якості бази даних була використана статистична звітність підприємства за 2016 рік.

Таблиця 3.2.

Вплив рівня концентрації на ефективність виробництва в галузі рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Група за площею ріллі, га	Площа сільськогосподарських угідь, га	Середня питома вага рослинництва в структурі товарної продукції по групі, %	Прибуток рослинництва на 1 ріллі, грн	Рентабельність рослинництва	Товарна продукція рослинництва на 1 га ріллі, грн	Товарна продукція на 1 працівника рослинництва, грн	Величина витрат галузі рослинництва на 1 га ріллі, грн	Витрати мінеральних добрив на 1 ріллі, грн	Витрати на амортизацію на 1 га ріллі, грн	Середньорічна заробітна плата 1 працівника рослинництва, грн
до 300	161,4	99,2	-2576,6	-7,1	33515,5	361,6	31095,6	3195,4	2319,2	34298,9
300,1-600	439,0	86,3	4466,0	50,9	13240,2	618,0	10253,7	1928,5	575,2	29297,2
600,1-1000	791,7	96,1	4350,5	46,2	13768,8	869,0	10417,8	2121,5	628,9	29452,2
1000,1-1500	1247,8	95,9	4818,2	47,4	14972,6	971,0	11912,0	1954,9	702,0	34820,6
1500-2000,1	1732,6	90,8	5192,7	60,5	13770,3	890,8	9960,1	2054,8	640,7	24883,3
2000,1-3000	2402,2	89,3	5624,6	59,5	15085,2	1025,3	10766,2	2250,3	747,4	30566,3
3000,1-4000	3459,5	89,1	3487,1	34,5	13583,3	901,5	11255,9	2316,8	707,3	34665,0
4000,1-5000	4481,8	80,1	4904,4	47,0	15331,0	1002,5	13082,5	2481,0	883,3	36472,2
більше 5000	7930,7	76,8	3525,6	36,3	13240,9	863,1	12040,0	2169,9	684,3	40779,4
По області	2002,3	85,8	4417,4	44,7	14304,0	892,7	11582,9	2205,2	726,3	34187,0

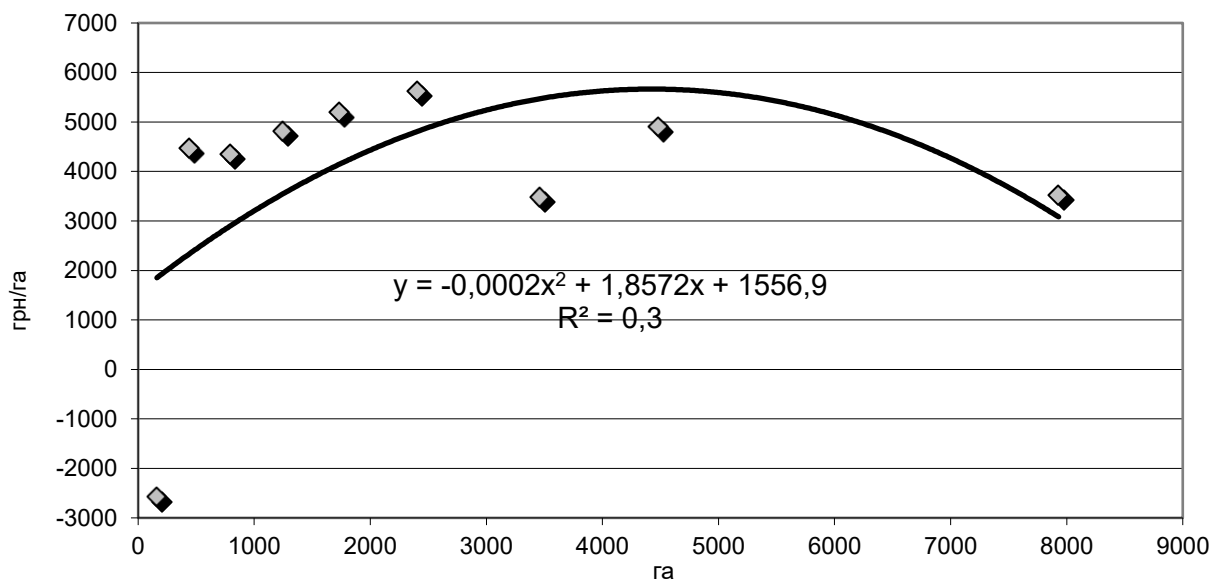

Рис. 3.2. Залежність величини прибутку рослинництва на 1 га ріллі від площі ріллі в сільськогосподарських підприємствах Харківській області у 2016 р.

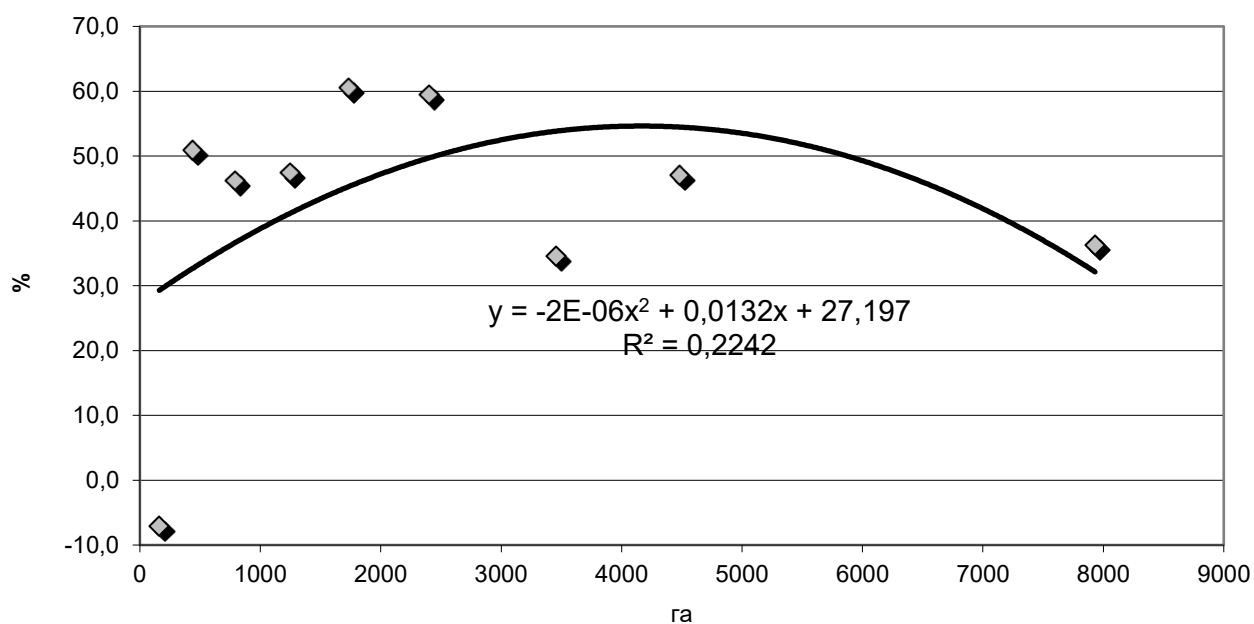

Рис. 3.3. Залежність рівня рентабельності рослинництва від площі ріллі в сільськогосподарських підприємствах Харківській області у 2016 р.

В таблиці 3.3. наведені результати групування виробників пшениці по площі посіву. При цьому наводиться не тільки загальна величина витрат на 1 га посівної площі, а й їх величина окремо по мінеральних добривах, амортизаційних відрахуваннях. У якості критеріїв ефективності витрат було обрано показники урожайності, величини прибутку від реалізації продукції

на 1 га посівної площі та рівень рентабельності виробництва.

Таблиця 3.3

Вплив рівня концентрації на ефективність витрат при виробництві пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

Посівна площа, га	Посівна площа, га	Витрати на 1 га, грн	Витрати мінеральних добрив на 1 га, грн	Амортизація на 1 га, грн	Питома вага посівної площі в площі ріллі, %	Урожайність, ц/га	Прибуток на 1 га, грн	Рентабельність, %
до 100	64,9	8885,1	1921,8	452,3	11,6	39,5	2850,5	30,7
100,1-500	291,1	9316,3	2399,8	596,5	22,6	42,8	3276,7	32,7
500,1-1000	735,3	9750,3	2666,6	672,5	29,5	44,6	3490,5	32,2
більш 1000	1876,4	10092,8	2721,8	573,4	35,9	46,2	2782,1	22,2
По області	645,0	9822,4	2631,1	605,4	29,7	45,0	3127,4	27,4

Джерело: власні розрахунки за даними Ф-50 сг.

Одержані результати дають підстави для висновку, що величина витрат таки має, хоча і слабкий, але зв'язок з розмірами посівних площ. У підприємств з величиною посівних площ до 100 га середня величина витрат на 1 га дорівнювала 8885,1 грн., у підприємств з посівною площею від 500,1-1000 га – 9750,3 грн., а у підприємств з площею посіву більше 1000 га – 10092,8 грн. Для того, щоби перевірити надійність розбіжності між граничними межами було вирішено побудувати діаграму розмаху та перевірити дані на наявність розбіжності між середніми за допомогою t-методу порівняння середніх (рис 3.4.). Виявилось, що вірогідність того, що розбіжності між середніми величинами по групах не є випадковими, і становить 85,0%. Це не бажана стандартна надійність на рівні 95%, однак вона наближається до даної величини. Дані свідчать також, що різниця між середніми та стандартними відхиленнями має місце. В той же час, суттєві розбіжності у рівні витрат на 1 га посівної площі у підприємств з розмірами посівних площ до 100 га, виступили одним з факторів, який знизив надійність одержаних результатів.

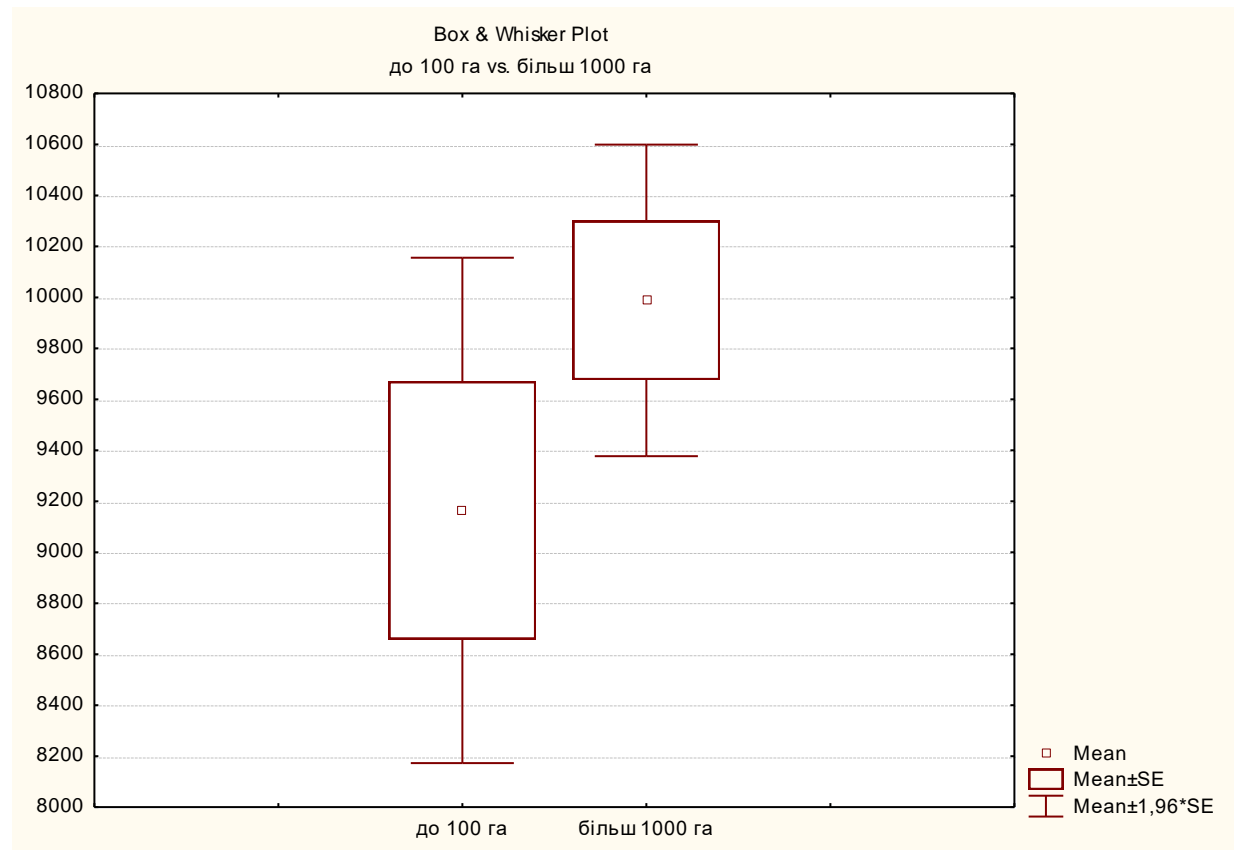

Рис. 3.4. Діаграма розмаху величини витрат на 1 га посівної площі в залежності від розмірів площі посіву в сільськогосподарських підприємствах, у 2016 р.

Відносно рівня витрат мінеральних добрив. У даному випадку простежується достатньо чітка тенденція до зростання їх застосування водночас зі збільшенням посівних площ. Зокрема, у підприємств першої групи даний показник дорівнював 1921,8 грн/га, а у підприємств останньої групи – 2751,8 грн. У той же час, тенденція зростання величини амортизаційних витрат фактично відсутня. Так, у підприємств з посівною площею до 100 га їх розмір на 1 га дорівнював 452,3 грн., у підприємств з площею 500,1-1000 га – 672,5 грн., а у підприємств з площею понад 1000 га – 573 грн.

Що стосується показників ефективності виробництва. В даному випадку найбільш чітко проглядається тенденція до поступового зростання урожайності від групи до групи, від 39,5 ц/га у підприємств першої групи до 46,2 ц/га у підприємств останньої групи, відповідно. Показники прибутку та рівня рентабельності мали нелінійні залежності за розмірами посівних площ. У даному випадку було проведено оцінювання даної залежності. Парабола

другого порядку, яка її характеризує її залежність між посівною площею та прибутком має наступний вигляд:

$$Y = -0,0008x^2 + 1,6348x + 2687,9 \quad (3.1)$$

Звідси легко знайти максимум даної функції який дорівнює 1022 га, при якому величина прибутку на 1 га посівної площі дорівнюватиме 3502,2 грн/га.

Залежність між посівною площею та рентабельністю виробництва пшениці описується наступною функцією:

$$Y = -0,00000007x^2 + 0,0097x + 29,738 \quad (3.2).$$

Максимум даної функції знаходиться в точці 693 га, при якому рівень рентабельності дорівнюватиме 33,1%.

Таким чином, ми маємо ситуацію, коли за середніх умов господарювання виробництво пшениці є оптимальним в Харківській області за критерієм рентабельності та прибутковості виробництва при розмірах посівних площі від 693 га до 1022 га.

Наступна культура, яка була обрана нами для аналізу впливу структури на ефективність витрат, – це кукурудза на зерно (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Вплив рівня концентрації на ефективність витрат при виробництві кукурудзи на зерно в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

Посівна площа, га	Посівна площа, га	Витрати на 1 га, грн	Витрати мінеральних добрив на 1 га, грн	Амортизація на 1 га, грн	Питома вага посівної площі в площі ріллі, %	Урожайність, ц/га	Прибуток на 1 га, грн	Рентабельність, %
до 100	55,8	10775,1	1697,6	775,6	5,0	46,5	4210,0	42,2
100,1-400	232,6	11866,8	2093,5	734,4	12,4	53,6	3829,7	28,8
400,1-700	511,4	12479,5	2401,0	763,4	16,1	58,3	4680,5	33,1
більш 700	1314,2	12859,0	2316,7	873,7	24,9	65,3	8091,7	55,8
По області	346,9	12356,1	2250,4	793,0	15,2	58,8	5567,3	40,2

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

Наведені дані дозволяють зробити висновок, про подібний характер залежності між величиною посівних площ та ефективністю витрат. Це, в

першу чергу, стосується залежності самих витрат від розміру посівних площ. В даному випадку їх величина поступово зростає разом зі збільшенням посівних площ. Зокрема, у групи підприємств з розмірами посівних площ до 100 га середня величина витрат дорівнює 10775,1 грн/га, у підприємств з площею посіву 400,1-700 га – 12479,5 грн/га, а у підприємств останньої групи (площа понад 700 га) – 12859 грн. Така ж ситуація була з величиною витрат по мінеральних добривах.

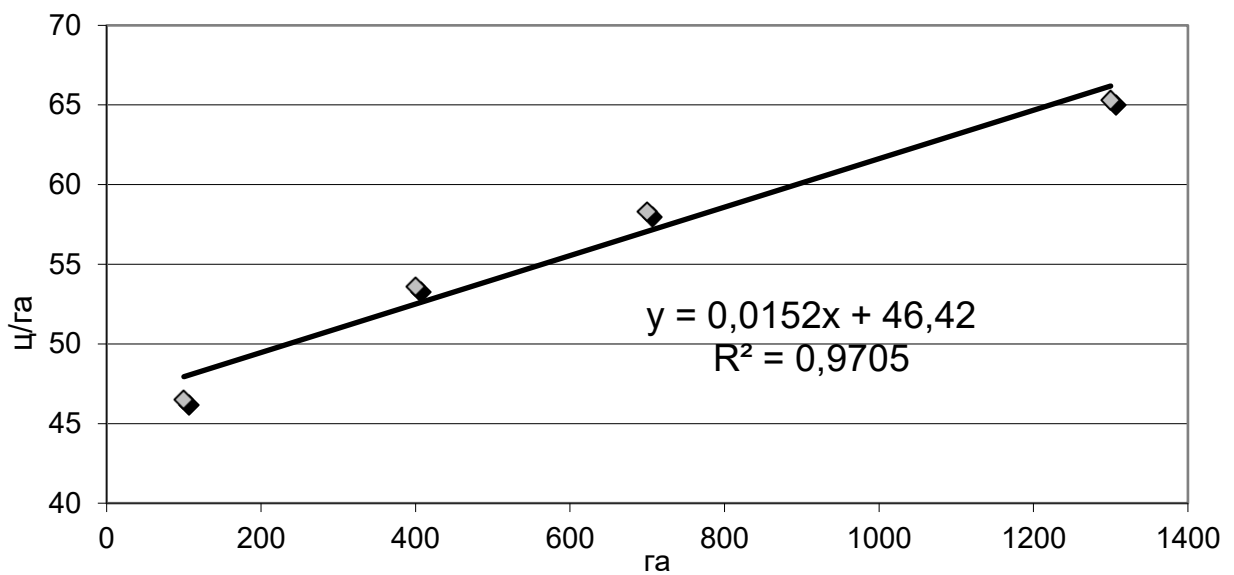

Рис. 3.5. Залежність рівня урожайності кукурудзи на зерно від розміру посівних площ в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році.

Однак, в даному випадку тенденція в останніх двох групах змінилась, а саме, величина витрат в групі господарств з розмірами посівних площ 400,1-700 га дорівнювала – 2401 грн/га, в групі з посівною площею понад 700 га – 2316,7 грн/га. Безумовно, дана різниця не є принциповою.

Відносно показників ефективності. В даному випадку існує майже пряма залежність між розмірами посівних площ та рівнем урожайності кукурудзи на зерно (рис. 3.5.). Коефіцієнт детермінації між лінійною функцією та фактичними даними майже дорівнює 1.

Відносно величини прибутку та рівня рентабельності. В даному випадку ситуація виявилась іншою, ніж по пшениці. Характер залежності

між розмірами посівної площі, прибутком та рентабельністю також носив нелінійний характер, але функція мала не максимум, а мінімум. Найбільша рентабельність була в граничних групах. Найбільшою величиною прибутку була в останній групі. До речі, саме остання група характеризується суттєво більшою як рентабельністю, так і особливо величиною прибутку на 1 га посівною площі. Різниця між групами підприємств з величиною посівних площ 100,1-400 га та більше 700 га була не випадковою. Про це свідчать

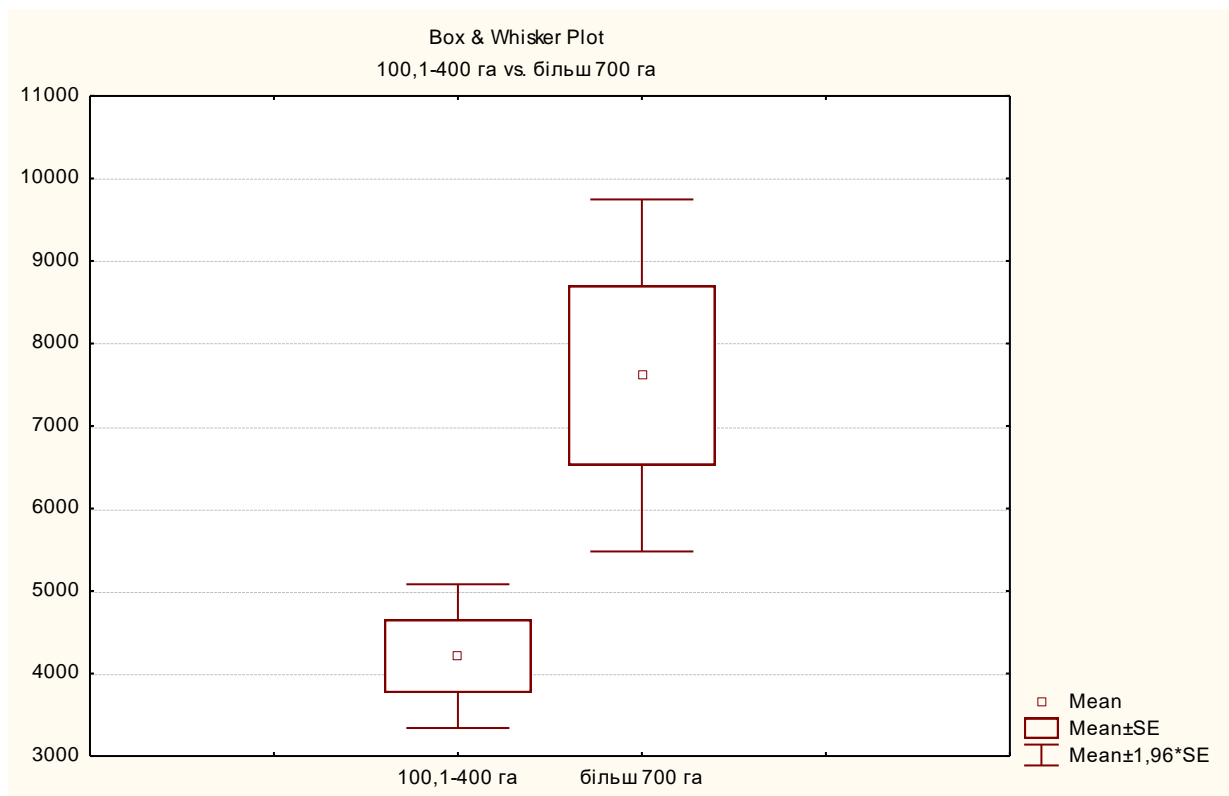

Рис. 3.6. Діаграма розмаху величини прибутку 1 га посівної площі кукурудзи на зерно в залежності від розмірів площі посіву в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

результати перевірки розбіжностей між середніми величинами за допомогою t-методу (рис. 3.6.). Вірогідність того, що дана ситуація має не випадковий характер 99,8%.

Подібний аналіз також було здійснено і по соняшнику (табл. 3.5.). В першу чергу, звернімо увагу на особливості виявлених залежностей. Головна відмінність результатів по соняшнику полягає в тому, що була відсутність залежності між розміром посівних площ та рівнем витрат на 1 га посівної

Таблиця 3.5

Вплив рівня концентрації на ефективність витрат при виробництві соняшнику в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Посівна площа, га	Посівна площа, га	Витрати на 1 га, грн	Витрати мінеральних добрив на 1 га, грн	Амортизація на 1 га, грн	Питома вага посівної площі в площі ріллі, %	Урожайність, ц/га	Прибуток на 1 га, грн	Рентабельність, %
до 100	62,4	12456,9	2634,9	621,6	15,5	25,6	9103,6	74,1
100,1-500	286,0	13058,1	2482,9	798,1	23,8	29,1	10877,5	79,2
500,1-1000	724,9	12051,4	2158,1	722,9	29,4	29,2	11876,3	90,8
понад 1000	1983,5	12007,1	2021,7	792,1	38,4	29,0	8931,9	58,4
По області	651,9	12234,7	2157,1	773,2	31,5	29,0	10146,4	70,9

Джерело: розрахунки автора за даними Ф-50 с-г.

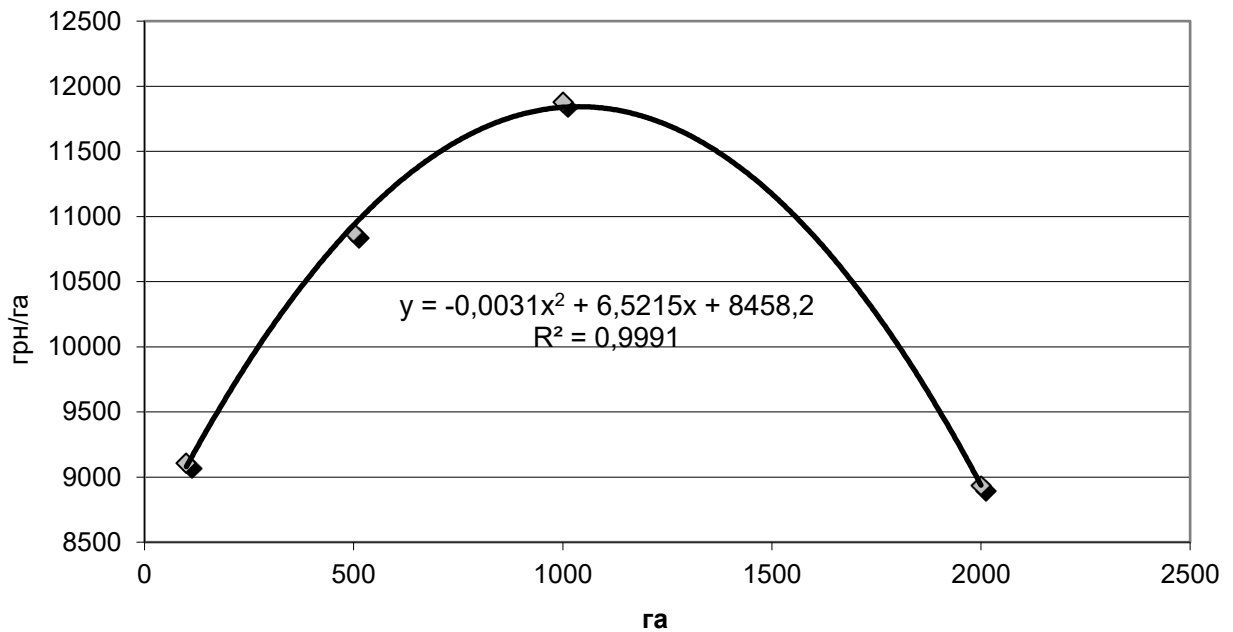

Рис. 3.7. Залежність величини прибутку від розміру посівних площ соняшнику в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

площі. Більше того, найбільша величина витрат мала місце саме у підприємств перших двох груп, де розміри посівних площ були найменшими. Фактично відсутньою була залежність між розмірами посівних площ та рівнем урожайності. В той же час достатньо чітко констатується нелінійна залежність між розмірами посівних площі, рівнем рентабельності та

прибутковістю виробництва (рис. 3.7.). У даному випадку парабола виявилась майже класичною функцією. Максимум даної функції був при посівній площі 1052 га, при якому величина прибутку дорівнювала 11888 грн/га. Функція, яка описує залежність між рівнем рентабельності та посівними площами соняшнику, мала наступний характер:

$$Y = -0,00002x^2 + 0,0441x + 67,878 \quad (3.3.)$$

Максимум даної функції знаходиться в точці 1102 га, при якому рівень рентабельності буде дорівнювати 92,2%. Виходячи з цього, можна зробити загальний висновок, що найбільш ефективним виробництво соняшнику буде у підприємств з посівною площею від 1052 до 1102 га. Це достатньо значні розміри посівної площі. Вони можуть бути тільки в підприємствах із загальною земельною площею не менше 4000 га.

3.2. Оптимізаційна структура витрат при виробництві окремих культур на сільськогосподарських підприємствах

Одним з найбільш поширених методів аналізу витрат пов'язаний з їх розподілом на постійні та змінні. Даний спосіб дозволяє не тільки розрахувати низку показників, пов'язаних з структурою витрат, а й оцінити рівень ризику виробництва, його можливості відносно подолання кризових періодів та сезонних коливань обсягів виробництва. Теорія даного питання добре опрацьована, однак практичне застосування завжди пов'язано з проблемою реального поділу витрат на постійні та змінні. В даному випадку, як правило, виділяють ті статті, які можуть мати мінімальну залежність від обсягів виробництва. Так, С. І. Дем'яненко вважає, що до постійних витрат належать амортизаційні відрахування, плата за землю, орендна плата, оплата праці постійних працівників, страхові платежі, накладні та інші витрати подібного характеру. На його думку, рівень постійних витрат – це величина відносно стабільна, протягом короткотермінового періоду (року) ця величина є

фіксованою і не змінюється. Вона не залежить від виробничих рішень у цьому періоді, а отже, не впливає на рівень прибутковості виробництва певного виду продукції [42, с. 13].

Однак, поділ витрат, за логікою, не завжди може збігатись з фактичним станом справ. У даному випадку, з нашої точки зору, значну роль відіграють технологічні особливості кожної галузі. Так, в рослинництві до постійних витрат необхідно віднести головні операції, які пов'язані з обробкою землі, відновленням її родючості, захистом рослин та збиранням урожаю. Крім того, в сучасних умовах до таких витрат можуть бути віднесені витрати по страхуванню урожаю та витрати на оплату праці. Останні, як правило, здійснюються погодинно і можуть не залежати від обсягів виробництва продукції. Таким чином, до постійних витрат може потрапити більша їх частина.

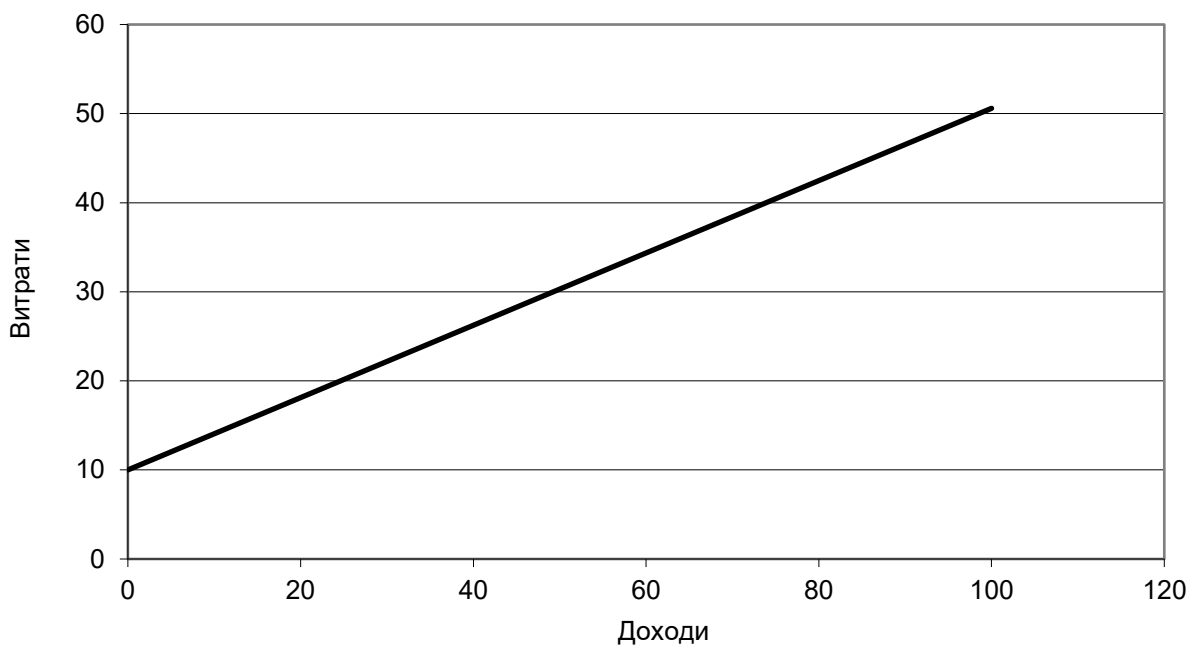

Рис. 3.8. Графічний метод визначення величини постійних витрат

Окремо вважаємо за необхідне зупинитись на методиці визначення величини постійних витрат. У даному випадку виділяють кілька методів: прогнозується як логічний поділ витрат, так і застосування графічного методу. Саме останній варіант і було обрано нами для визначення рівня

постійних витрат. Однією з переваг цього варіанту є об'єктивність у визначенні величини постійних витрат. У якості недоліку можна назвати необхідність наявності значної кількості інформації з метою одержання надійних результатів. Схематично визначення величини постійних витрат наведено на рисунку 3.8.

У даному випадку по вісі Х наводяться дані величини отриманих доходів, а по вісі Y – величина відповідних витрат. Лінія тренду, яка характеризує дану залежність, має точку перетинання з віссю Y. В цій точці величина доходу дорівнює 0, а величина витрат має значення більше 0. З економічної точки зору ця величина трактується як величина витрат, яка виникає в момент зупинки роботи підприємства. Економічний зміст цієї величини ототожнюється з постійними витратами. Рівняння прямої лінії має, як відомо, наступний вигляд:

$$y = a_0 + a_1x \quad (3.4)$$

У разі, якщо $x=0$, $y = a_0$.

Цей аргумент функції саме означає точку перетинання тренду з віссю Y.

Даний метод, безумовно, має певні обмеження та особливості. Зокрема, це стосується надійності одержаних результатів.

Вони, в свою чергу, напряму обумовлені рівнем кореляції між величиною доходів та витратами. В разі, якщо кореляція слабка, то рівень нахилу тренду буде незначним, а відповідно і реальний результат може бути викривленим. Розрахнок величини постійних витрат за пропнуємою методикою вирішено було здійснити на прикладі сільськогосподарські підприємства Харківської області за результатами виробництва пшениця, кукурудза на зерно, соняшник.

По пшениці всі підприємства були поділені на наступні групи: до 7000 грн/га, 7000,1-10000 грн/га, 10000,1-13000 грн/га та більше 13000 грн/га. Ці групи нами вже виділялись при аналізі структури витрат у другому розділі.

Крім того, було вирішено визначити рівень постійних витрат не тільки в цілому а і по статтям:

- витрати на насіння та посадковий матеріал;
- витрати мінеральних добрив;
- витрати нафтопродуктів;
- витрати на оплату послуг і робіт сторонніх організацій;
- витрати на оплату праці;
- амортизація.

На рисунку 3.9. наведена залежність між рівнем доходів та витрат на 1 га пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у групі підприємств з величиною витрат до 7000 грн/га. Функція регресійної залежності має наступний характер:

$$y = 0,1108x + 4546,6 \quad (3.5)$$

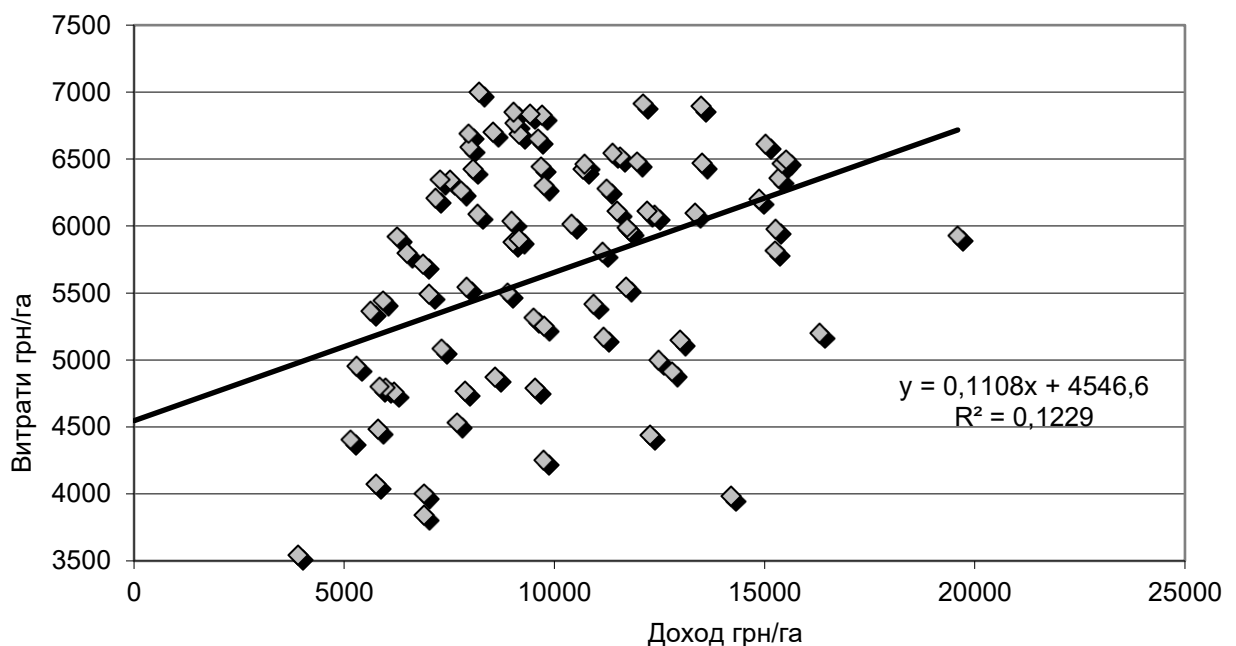

Рис. 3.9. Залежність між величиною витрат та доходу на 1 га посівної площі пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році (рівень витрат до 7000 грн/га)

Значення величини 4546,6 дає значення середньої величини постійних витрат, яка забезпечувала одержання середнього рівня доходу по групі

(10899 грн/га). Виходячи з рисунку, існують підприємства, які мали середній рівень витрат на рівні меншому від його постійної величини. Це означає, що ці підприємства ведуть своє виробництво, інвестуючи менше ніж середня постійна величина витрат по групі підприємств.

Таблиця 3.6

Рівень постійних витрат на 1 га посівної площі при виробництві пшениці в залежності від інтенсивності у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Статті витрат	До 7000 грн	У % до середньої величини по групі	7000,1 -10000 грн	У % до середньої величини по групі	10000, 1-13000 грн	У % до середньої величини по групі	Більш 13000 грн	У % до середньої величини по групі
Витрати всього	4547	80,6	7968	90,4	10735	96,4	11542	77,5
Насіння та посадковий матеріал	552	84,3	781	106,7	1296	141,6	354	39,5
Мінеральні добрива	245	16,9	1278	57,0	3290	105,2	4202	97,5
Нафтопродукти	92	12,5	396	42,4	108	11,4	433	33,0
Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	802	170,1	594	99,6	975	118,4	1795	94,8
Оплата праці	470	168,1	596	139,6	458	96,8	219	30,2
Амортизація	261	82,5	754	128,7	787	115,5	248	34,0

Джерело: : розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

Були побудовані функції залежності між витратами та доходами по кожній з виділених статей та груп підприємств. Одержані результати наведені в таблиці 3.6. В даній таблиці також наводиться рівень співвідношення отриманої величини постійних витрат до їх середньої величини. В даному випадку, в першу чергу, необхідно звернути увагу на зміну величини постійних витрат по виділених групах в цілому. Їх величина змінювалась від 4547 грн/га у групі підприємств з величиною витрат до 7000 грн/га до 11542 грн/га у підприємств з середнім рівнем витрат більше 13000 грн/га. Більш цікавим є залежність співвідношення постійних та середніх витрат. У даному випадку співвідношення змінювалось з 80,6% у групі підприємств з рівнем витрат до 7000 грн/га, 90,4% у групі підприємств з

рівнем витрат 7000,1-10000 грн/га, 96,4% у підприємств з рівнем витрат 10000,1-13000 грн/га та 77,5% у підприємств з рівнем витрат понад 13000 грн/га (рис. 3.10.)

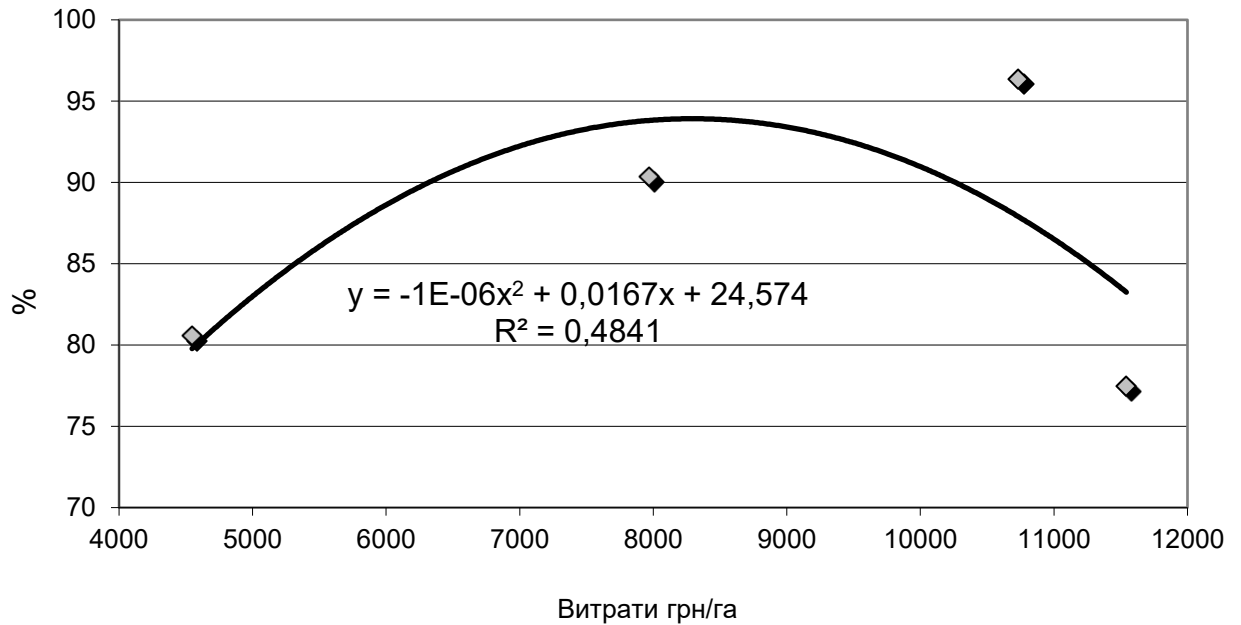

Рис. 3.10. Вплив величини витрат на питому вагу постійних витрат в їх величнні при виробництві пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

Фактично в даному випадку зниження рівня витрат в останній групі є свідченням більшої ефективності витрат з точки зору їх структури. Постійні витрати – це та складова, яка в значній мірі визначає рівень ризику виробництва. Відтак, саме в останній групі підприємств з найбільшим рівнем інтенсивності виробництва відбувається процес їх зміни. Це дає можливість у разі непередбаченого розвитку подій на ринку або через погодні умови зменшити вірогідність отримання збитків.

Подібна залежність була і по окремих статтях витрат. Зокрема, в останній групі з найбільшою величиною витрат питома вага постійних витрат дорівнювала по статті «Насіння та посадковий матеріал» – 39,5%, «Мінеральні добрива» – 97,5%, «Нафтопродукти» – 33,0%, «Оплата послуг і робіт сторонніх організацій» – 94,8%, «Оплата праці» – 30,2%,

«Амортизація» – 34,0%. В групі з рівнем витрат 10000,1-13000 грн. питома вага постійних витрат дорівнювала відповідно по статті «Насіння та посадковий матеріал» – 141,6%, «Мінеральні добрива» – 105,2%, «Нафтопродукти» – 11,4%, «Оплата послуг і робіт сторонніх організацій» – 118,4%, «Оплата праці» – 96,8%, «Амортизація» – 115,5%. Таким чином, переважна більшість статей мала величину постійних витрат вищу, ніж у попередній групі. Окремо необхідно звернути увагу на статтю «Амортизація». Ця стаття вважається умовно постійною. В перших трьох групах підприємств її величина фактично підтверджувала даний висновок. Вона коливалась на рівні від 82,5% до 128,7%. Однак, саме у підприємств останньої групи її величина була найменшою і дорівнювала 34%. Це свідчить, що з постійних витрат дана стаття фактично перейшла до змінних. Це могло статись тільки в разі суттєвого нарощування темпів зміни величини амортизації водночас зі зміною рівня доходу підприємства.

Базуючись на виявлених тенденціях, вважаємо можливим запропонувати коефіцієнт, який буде узагальнювати питому вагу різних статей постійних витрат з точки зору їх співвідношення з загальною величиною витрат.

Формула його розрахунку має наступний вигляд:

$$K = \sqrt{\sum(\Pi_i \times \Pi_n)} \quad (3.6)$$

де: K – коефіцієнт структури постійних витрат;

Π_i – питома вага i -статті витрат в структурі витрат в середньому по сукупності підприємств;

Π_n – питома вага постійних витрат у структурі витрат по i -статті по сукупності підприємств.

Економічний зміст даного коефіцієнта полягає в тому, що величина постійних витрат визначається, як відносна величина по окремих статтях, яка потім об'єднується в загальну величину витрат з врахуванням фактору ваги даної статі. Максимальне значення даного коефіцієнта може дорівнювати 1.

На прикладі підприємств, які займались виробництвом пшениці нами були розраховані коефіцієнти структури постійних витрат для обраних груп. В даному випадку були взяті наведені статті витрат. Вони не в повній мірі характеризують всі статті витрат, а охоплюють лише 63,5% їх величини.

Таблиця 3.7

Значення коефіцієнтів структури постійних витрат при виробництві пшениці в залежності від інтенсивності у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Витрати на 1 га	Коефіцієнт структури постійних
до 7000	0,787
7000,1-10000	0,893
10000,1-13000	0,996
більш 13000	0,857

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

Одержані результати дають можливість зробити висновок, який підтверджує попередні розрахунки. Зокрема, найбільша величина постійних витрат була у підприємств з рівнем витрат 10000,1-13000 грн/га (0,996). У підприємств з рівнем витрат більше 13000 грн/га вона виявилась суттєво меншою (0,857).

Наступною культурою, по якій було проведено аналіз структури витрат, була кукурудза на зерно. В таблиці 3.8. наведені результати розрахунків.

Для розрахунків були взяті ті ж групи, що і в розділі 2. Головний висновок, який можна зробити з наведених даних, стосується того факту, що саме в групі підприємств з найбільшим рівнем інтенсивності виробництва, як і при виробництві пшениці, відбувається зменшення рівня постійних витрат. Так, у підприємств з рівнем витрат до 8000 грн/га розрахункова величина постійних витрат дорівнювала 4888 грн/га, або 80,3% від середньої величини, у підприємств з рівнем витрат 8000,1-12000 грн/га середня величина постійних витрат дорівнювала 92,7%, у підприємств з рівнем

Таблиця 3.8

**Рівень постійних витрат на 1 га посівної площі при виробництві
кукурудзи на зерно в залежності від інтенсивності в
сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році**

Статті витрат	До 8000 грн	У % до середньої величини по групі	8000,1 -12000 грн.	У % до середньої величини по групі	12000,1 -16000 грн.	У % до середньої величини по групі	Більше 16000 грн.	У % до середньої величини по групі
Витрати всього	4888	80,3	9704	92,7	13584	100,4	12337	62,9
Насіння та посадковий матеріал	620	85,6	1321	80,1	2598	142,8	1871	69,5
Мінеральні добрива	362	43,9	1354	75,0	2483	99,5	2361	61,9
Нафтопродукти	893	93,0	140	12	168	11,3	419	17,7
Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	387	73,3	1582	202,2	954	84,6	2197	91,7
Оплата праці	242	73,0	257	56,0	366	63,2	635	73,7
Амортизація	318	21,3	508	17,2	835	23,6	304	6,2

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

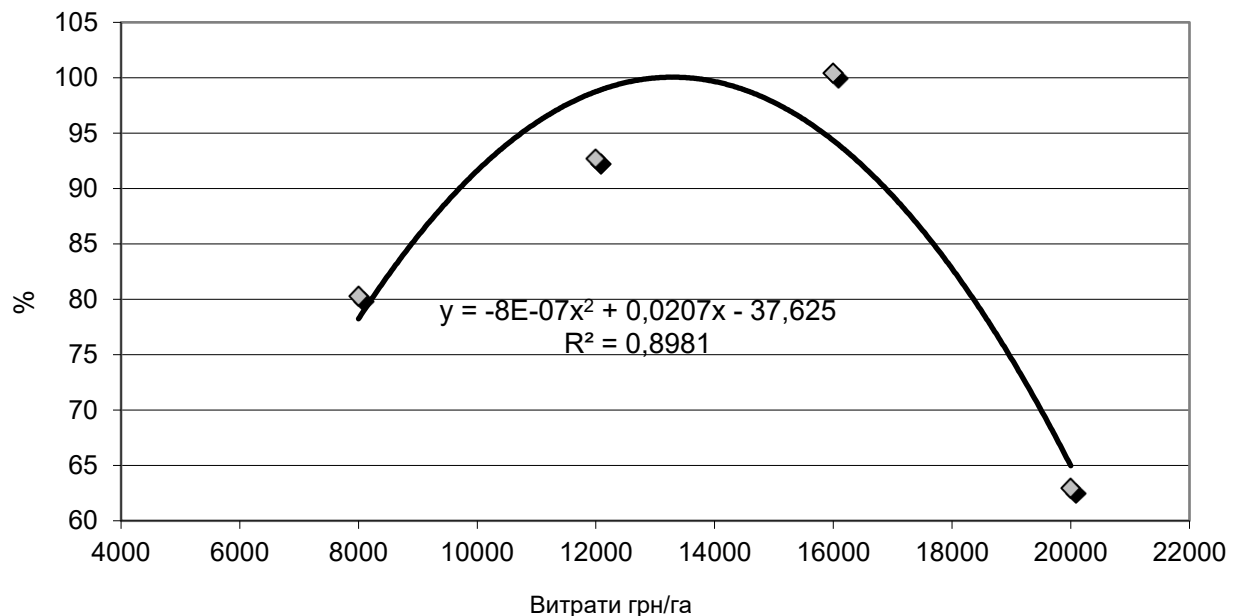

Рис. 3.11. Вплив величини витрат на питому вагу постійних витрат в їх величині при виробництві кукурудзи на зерно в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

витрат 12000,1-16000 грн/га – 100,4%, у підприємств з рівнем витрат понад 16000 грн – 62,9% (рис. 3.11.).

Таким чином, у даному випадку непрямий характер залежності питомої ваги величини постійних витрат від рівня інтенсивності виробництва був більш чітким, ніж по пшениці.

Що стосується зміни окремих статей, то падіння питомої ваги постійних витрат в останній групі має місце в статтях «Насіння та посадковий матеріал» та «Мінеральні добрива». У даному випадку ці статті, як правило є одними з індикаторів інтенсивності виробництва. Відносно статті «Нафтопродукти», то в даному випадку ми маємо розрахункову величину постійних витрат у першій групі 93%, а в інших групах вона коливалася на рівні від 11,3% до 17,7%. Безумовно, в даному випадку отримані результати слід розуміти як модельно визначені, однак вони також мають під собою реальну базу. Справа в тому, що зростання витрат на нафтопродукти значно менш пов'язано зі зростанням загального рівня інтенсивності виробництва. Ця стаття витрат обумовлена наявністю основних технологічних операцій, пов'язаних з сівбою, збиранням та внесенням мінеральних добрив. Як правило, ці операції є обов'язковими за будь-яких умов. Суттєві розбіжності в останніх групах є свідченням того, що підприємства можуть варіювати дані витрати, виходячи з особливостей конкретного підприємства. Було також здійснено розрахунок величини запропонованого коефіцієнта структури постійних витрат (табл. 3.9.). Знову

Таблиця 3.9

Значення коефіцієнтів структури постійних витрат при виробництві кукурудзи на зерно в залежності від інтенсивності у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Витрати на 1 га	Коефіцієнт структури постійних
до 8000	0,762
8000,1-12000	0,755
12000,1-16000	0,819
понад 16000	0,676

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

така тенденція в цілому виявилась подібною зміні даного коефіцієнта при виробництві пшениці.

У підприємств з рівнем витрат до 8000 грн/га він дорівнював 0,762, 8000,1-12000 грн/га – 0,755, 12000,1-16000 грн/га – 0,819, при витрат понад 16000 грн/га – 0,676 (рис 3.12).

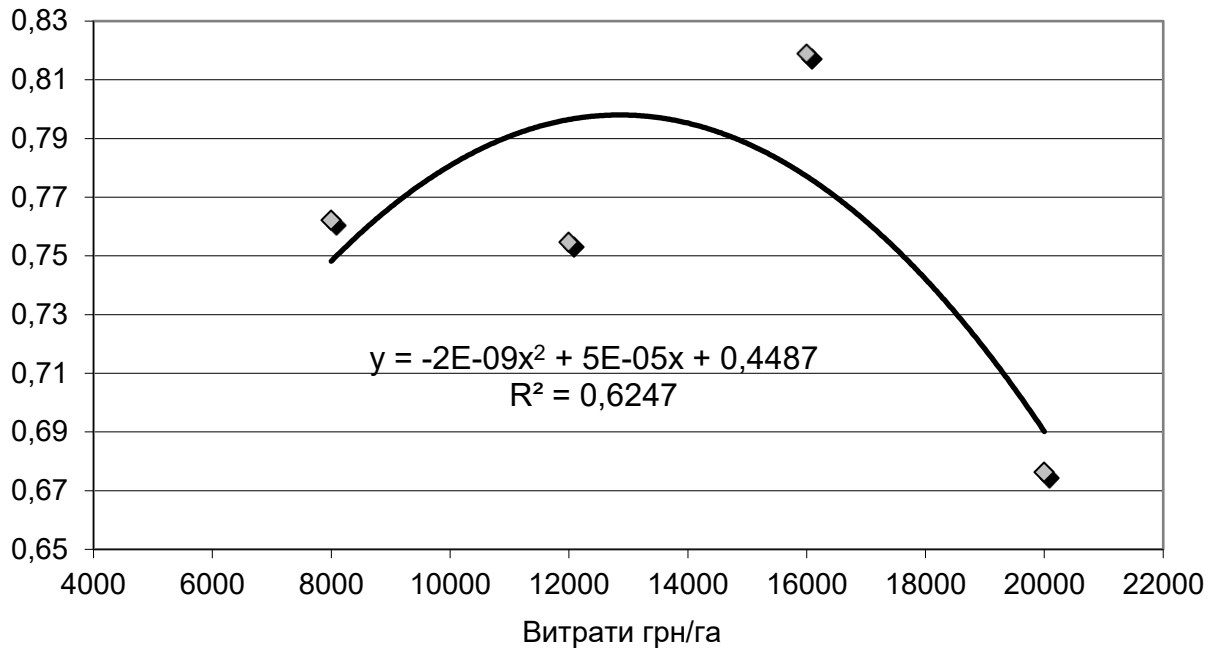

Рис. 3.12. Вплив величини витрат на зміну коефіцієнта структури витрат при вирощуванні кукурудзи на зерно в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016

Подібний аналіз було також здійснено і по соняшнику (табл. 3.10).

В даному випадку всі також були поділені на чотири групи за рівнем витрат на 1 га посівної площі: до 9000 грн/га, 9000,1-13000 грн/га, 13000,1-17000 грн/га та більш 17000 грн/га. В даному випадку знову простежується ситуація поступового нарощування величини постійних витрат по відношенню до їх середньої величини з наступним їх зменшенням в останній групі. Зокрема в першій з виділених груп з середнім рівнем витрат 7392 грн/га вона дорівнювала 75,1%, в другій групі – 95,1%, у в третій групі – 105,2%, а в останній – 84,8%. Таким чином саме інтенсивність виробництва дозволяє зменшити відносну величину постійних витрат і тим самим ризик отримання негативного фінансового результату.

Таблиця 3.10

**Рівень постійних витрат на 1 га посівної площі при виробництві
соняшнику в залежності від інтенсивності у сільськогосподарських
підприємствах Харківської області у 2016 році**

Статті витрат	до 9000	У % до серед- ньої величи- ни по групі	9000,1 -13000	У % до серед- ньої величи- ни по групі	13000,1 -17000	У % до серед- ньої величи- ни по групі	Більше 17000	У % до серед- ньої величи- ни по групі
Витрати всього	7392	75,1	10998	95,1	14619	105,2	20671	84,8
Насіння та посадковий матеріал	1188	51,7	1619	76,7	1993	78,1	2758	48,0
Мінеральні добрива	795	78,3	2031	77,6	2362	114,4	4097	60,6
Нафтопродукти	911	26,9	1094	15,9	1563	6,0	2125	84,0
Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	412	151,1	709	151,5	1559	187,7	2800	93,3
Оплата праці	553	103,7	491	143,7	690	117,2	608	132,3
Амортизація	2157	13,6	3361	17,6	3903	22,4	4889	17,6

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

Відносно окремих статей витрат, то найбільш подібною до загальної тенденції змін були витрати по статтям насіння, посадковий матеріал, мінеральні добрива. Зокрема по статті «Мінеральні добрива» рівень постійних витрат змінювався від 78,3% у підприємств з величиною витрат до 9000 грн/га до 114,4% у підприємств з величиною витрат 13000-17000 грн/га та наступним зменшенням до величини 60,6% у підприємств з рівнем витрат понад 17000 грн/га. Що стосується інших статей. Звертає на себе увагу значне перевищення постійних витрат по статті «Оплата послуг і робіт сторонніх організацій» за середньою величиною. Це пов'язано зі значним рівнем варіації по даній статі та слабкою кореляцією її з величиною доходів.

Також було здійснено розрахунок запропонованого нами коефіцієнта структури постійних витрат (табл. 3.11.). В даному випадку встановлена та ж сама тенденція що і при виробництві пшениці та кукурудзи на зерно (рис. 3.13). Вона характеризується нелінійним характером залежності. Зміна

коефіцієнта по виділених групах була наступною: 0,494, 0,576, 0,742 та 0,571.

Таблиця 3.11

Значення коефіцієнтів структури постійних витрат при виробництві соняшнику в залежності від інтенсивності у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Витрати на 1 га	Коефіцієнт структури постійних
до 9000	0,494
9000,1-13000	0,576
13000,1-17000	0,742
більш 17000	0,571

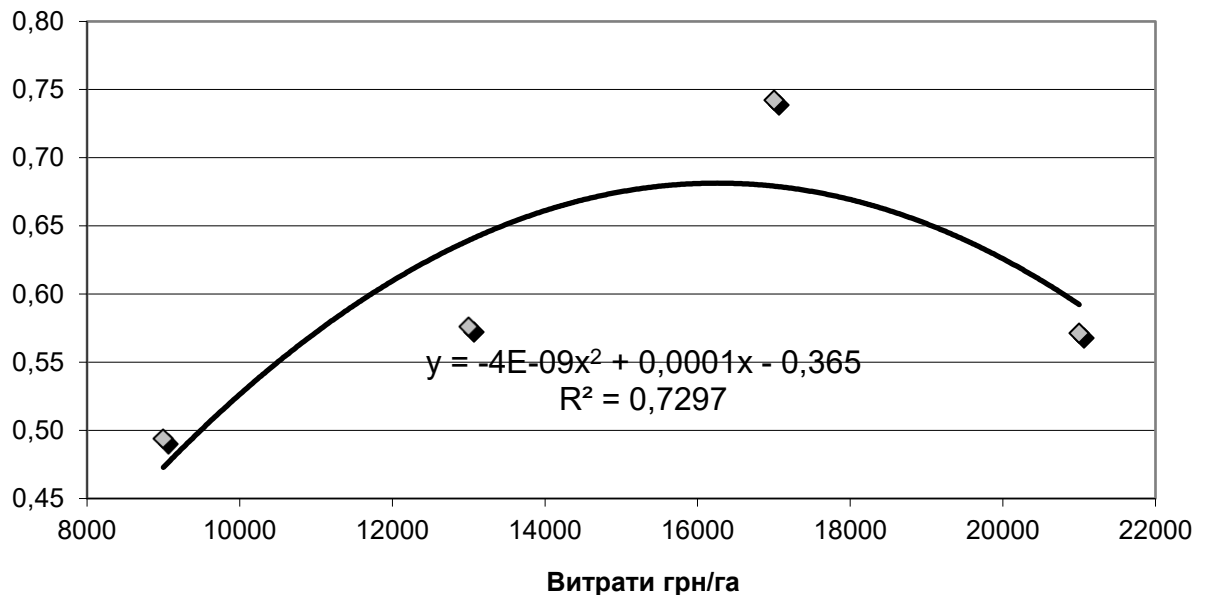

Рис. 3.13. Вплив величини витрат на зміну коефіцієнта структури витрат при виробництві соняшнику в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

Таким чином, по всіх трьох головних культурах для Харківської області чітко простежується тенденція до поступового нарощування величини умовно-постійних витрат зі зростанням рівня інтенсивності та зменшенням їх величини у групі підприємств з найбільшим рівнем витрат. Це, в свою чергу, свідчить про існування одного з факторів конкурентної переваги саме даної групи підприємств.

3.3. Шляхи підвищення ефективності управління витратами в умовах дії закону спадної віддачі

Інтенсифікація в сьогodнішніх умовах є стратегічним напрямом розвитку всього сільського господарства. Сільське господарство України на протязі останніх років демонструє високі темпи нарощування як обсягів виробництва продукції рослинництва, так і рівня урожайності. Все це стало можливим завдяки впровадженню сучасних технологій та підвищенню рівня інтенсивності виробництва. В той же час наша держава за цим критерієм суттєво поступається країнам ЄС та США. Так, кількість внесених мінеральних добрив на 1 га посівної площі у нас в 2-3 рази менша, енергозабезпеченість є меншою в 3-4 рази. Це, з одного боку, є свідченням суттєвих резервів збільшення виробництва продукції, а з іншого, ставить питання про перспективи подальшого зростання рівня інтенсивності виробництва, базуючись, в першу чергу, на принципах економічної зацікавленості.

Різні аспекти проблеми інтенсифікації сільського господарства постійно привертали увагу науковців. Так, зокрема, відносно дослідження проблем виявлення періодичності коливань в економіці та причин, що їх обумовлюють, висловлюється така думка: вони не залишили байдужими жодного з провідних економістів 19-20 століття [170]. Подібну констатацію є підстави віднести і до проблем інтенсифікації, особливо якщо врахувати, що до їх числа в якості складових входять проблеми спадної родючості ґрунтів, умови і особливості утворення земельної ренти.

З таких позицій необхідно звернутися до особливості висловлювань німецького економіста А. Теєра, який вперше ввів у науковий обіг терміни інтенсивного і екстенсивного господарювання. На це слушно звертає увагу М. С. Вітков [171]. Але в історію науки він увійшов і завдяки тому, що відіграв значну роль у формуванні світогляду видатного економіста Генріха

фон Тюнена [172], який зробив помітний внесок в теорію інтенсифікації [173].

Одним із провідних дослідників проблем інтенсифікації і формування методологічних основ визначення її сутності стосовно сільського господарства є В.Г. Андрійчук. Своє бачення підходів до вирішення пов'язаних з цим проблем він виклав спочатку в провідному журналі з проблем аграрної економіки в 1982 р. [174], а потім і в подальших дослідженнях [175].

Щодо закону спадної родючості ґрунтів, то серед тих учених, з ким пов'язане його відкриття, найчастіше називається ім'я Томаса Мальтуса. Так, як стверджує В.Д. Базилевич, виявлена Т. Мальтусом тенденція отримала назву закону «спадної родючості ґрунтів», який став прообразом фундаментального економічного закону спадної граничної продуктивності [9]. Таким чином, В.Д. Базилевич фактично закріплює за Т. Мальтусом пріоритет у відкритті цього закону, з чим погодитися важко, адже книга Т. Мальтуса «Дослідження про закон народонаселення» була опублікована в 1798 р. А набагато раніше, у 1766 р. була оприлюднена праця Тюрго «Роздуми про створення і розподіл багатства».

Значну увагу закону спадної віддачі було приділено у фундаментальній роботі А. Маршалла «Принципи економічної науки» [18], який пише, що кожне прирощення капіталу і праці, яке вкладається в обробку земель, породжує взагалі пропорційно менше зростання кількості отриманого продукту, якщо тільки вказане прирощення не збігалось в часі з удосконаленням агротехніки. Він виділяв дві тенденції в дії цього закону. Перша з них полягала в тому, що покращання агротехніки дає змогу збільшити віддачу від додаткового капіталу. Друга тенденція вела до того, що безперервний ріст капіталу в кінцевому підсумку знову призводив до зменшення додаткового продукту вже на новому рівні.

Таким чином, закон спадної віддачі дослідники переважно пов'язують

з ефективністю додаткових витрат, які розраховуються на одиницю земельної площі. Власне це і виступило підставою для формулювання закону спадної родючості ґрунтів.

На думку І.В. Кузьменко, досягнення максимальної урожайності не є головною метою виробництва. Тому інтенсивні технології мають передбачати, передусім, перевищення темпів росту продуктивності культури над темпами зростання витрат виробничих ресурсів і, в результаті, забезпечувати підвищення прибутковості виробництва [176]. Безумовно, головне питання полягає в тому, як теоретичні припущення пов'язані з фактичним станом сільського господарства.

Було вирішено здійснити аналіз особливостей прояву закону спадної віддачі, як і в попередніх випадках, по трьох культурах: пшениці, кукурудзі на зерно, соняшнику. Аналіз був проведений також в розрізі груп підприємств за рівнем витрат. У даному випадку використовувались дані по окремих статтях витрат. Відтак виникла методична проблема стосовно того, як оцінювати ефективність цих статей.

З нашої точки зору, принципи для вирішення даної проблеми повинні бути наступними. Всі фактори виробництва беруть участь у формуванні кінцевих фінансових результатів. Якщо один з факторів виключити, то може виникнути ситуація, коли результат буде відсутній. Фактично, це означає, що незважаючи на їх абсолютну величину, оцінювати їх по різному, або через вагові коефіцієнти неможливо. Відтак, було вирішено розподілити отриманій в наслідок понесених витрат результат порпорціна структурі даних витрат. В даному конкретному випадку в якості кінцевого результату було взято величину прибутку. Фактично мова йшла про визначення рівня рентабельності окремих статей витрат. В таблиці 3.12. наведені одержані результати.

Таблиця 3.12

Ефективність витрат при виробництві пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Показники	Групи за рівнем витрат, грн/га				По області
	до 7000	7000,1-10000	10000,1-13000	більш 13000	
Доход га 1 га, грн	10911,0	13752,2	15588,3	18161,1	14443,0
Прибуток на 1 га, грн	3225,9	3564,2	3137,2	2320,1	3242,9
Урожайність, ц/га	36,0	42,7	47,6	55,9	44,8
Рентабельність виробництва, %	42,0	35,0	25,2	14,6	29,0
Прибуток на 1 га по статтям витрат, грн					
Витраит на насіння та посадковий матеріал	379,7	293,5	254,3	139,8	263,4
Витрати мінеральних добрив	838,6	932,2	875,0	669,4	883,8
Витрати нафтопродуктів	77,0	42,8	26,2	16,3	34,2
Витрати на оплату послуг і робіт сторонніх організацій	249,8	243,2	227,2	298,5	261,3
Витрати на оплату праці	159,9	172,3	133,4	115,3	150,6
Амортизація	182,8	233,2	191,2	108,3	194,2

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

В першу чергу, необхідно звернути увагу на рівень прибутку на 1 га посівної площі. Найменша його величина була в останній групі, де рівень витрат перевищував 13000 грн/га. Величина прибутку при цьому дорівнювала 2320,1 грн/га. Найбільшою величина даного показника була у підприємств з рівнем витрат 7000,1-10000 грн/га – 3564,2 грн/га. Таким чином, ми маємо нелінійну залежність між величиною витрат та прибутком (рис. 3.14.).

Що стосується іншої залежності між величиною витрат та урожайністю, то вона мала лінійний характер, а саме в групі з рівнем витрат до 7000 грн/га середня урожайність пшениці дорівнювала 36,0 ц/га, з рівнем витрат 7000,1-10000 грн/га – 42,7 ц/га, 10000,1-13000 грн/га – 47,6 ц/га, більш 13000 – 55,9 ц/га. Таким чином, інтенсивність виробництва дає можливість збільшити урожайність, однак головне питання при цьому пов'язане з економічною ефективністю виробництва.

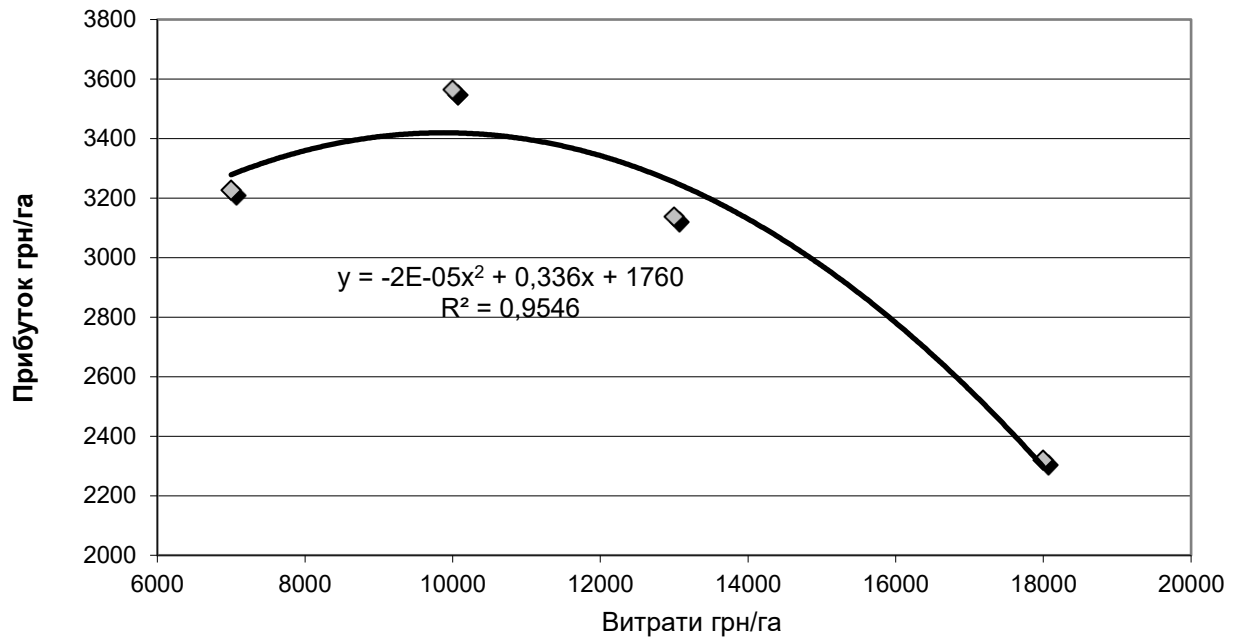

Рис. 3.14. Вплив величини витрат на величину прибутку при вирощуванні пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

З метою більш детального з'ясування ситуації звернімося до даних про ефективність окремих статей витрат. В першу чергу, це стосується витрат на мінеральні добрива. Ця стаття фактично є регулюючою по відношенню до рівня урожайності. В даному випадку необхідно відмітити, що рівень прибутковості витрат, у відповідності до методики розрахунку, визначався шляхом перемноження питомої ваги даної статті витрат в структурі витрат на величину прибутку. В даному випадку тенденція зміни величину прибутку, обумовленого фактором витрат мінеральних добрив, мала також нелінійний характер. Крім того, подібну залежність також мала зміна витрат на амортизацію та оплату праці. Що стосується інших витрат, то зміна величини їх прибутковості характеризувалася чіткою тенденцією до падіння. Це не що інше, як прояв закону спадної віддачі.

Розглянемо більш детально ситуацію з рівнем окупності витрат по мінеральним добривам. На рисунку 3.15. наведена залежність між величиною прибутку по статті витрат мінеральних добрив та величиною витрат мінеральних добрив.

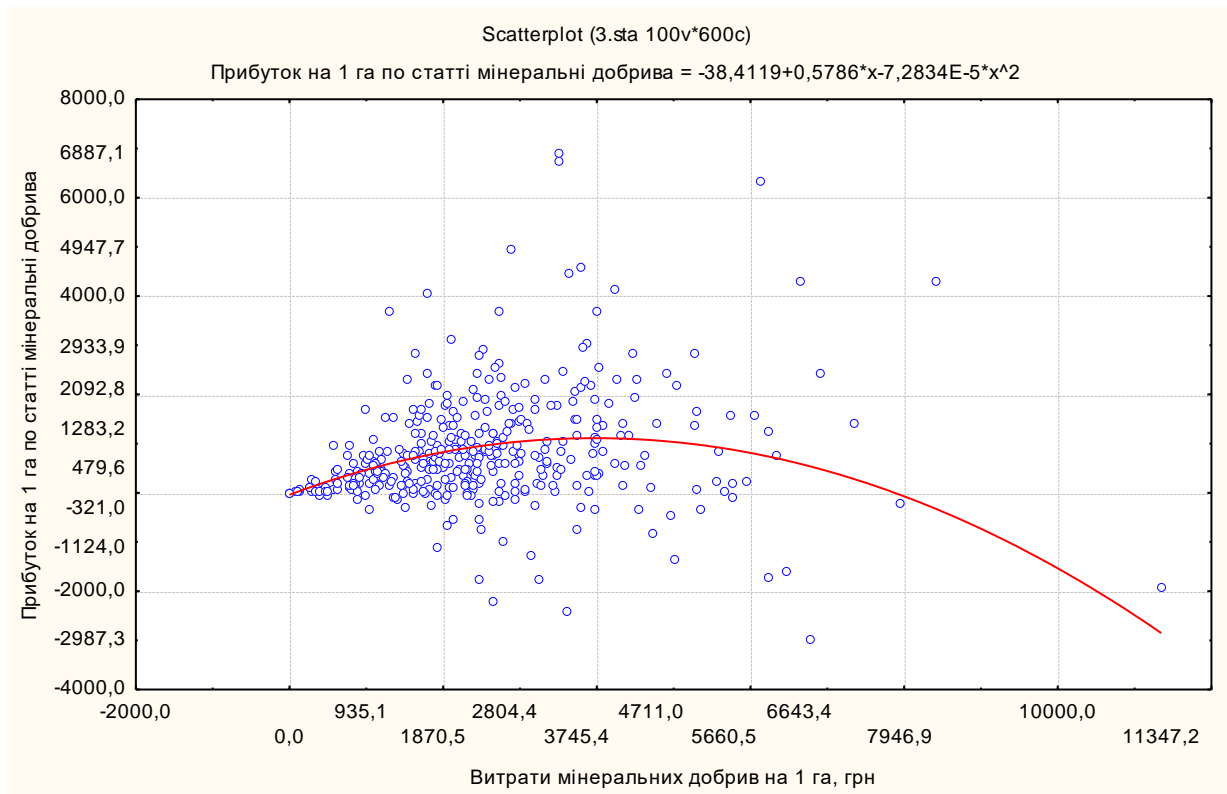

Рис. 3.15. Вплив величини витрат мінеральних добрив на величину їх прибутковості при виробництві пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

Дана залежність побудована на фактичних даних виробничої діяльності всіх підприємств. Чітко простежується нелінійний характер даної залежності, яка описується функцією

$$Y = -38,4 + 0,579x - 0,000073x^2 \quad (3.7)$$

Ця функція має максимум в точці, яка відповідає рівню витрат 3972 грн/га та рівню прибутку 1111 грн/га. Це означає, що більш високий рівень витрат на мінеральні добрива не дає додаткових фінансових переваг підприємству. Відтак, втрачається економічний стимул для подальшого нарощування внесення кількості мінеральних добрив.

Виходячи з встановлених грошових параметрів можна оцінити ситуацію і з рівнем витрат в натуральних одиницях. В збірнику «Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2016 році» [177] можна знайти дані про рівень внесення мінеральних добрив під пшеницю – 124 кг. поживних речовин. Виходячи з

цього, можна знайти середню вартість 1 кг мінеральних добрив, поділивши середні витрати на 1 га посівної площі в грошовому вираженні (2689 грн/га) на середні витрати в натуральному вираженні. При цьому, середня ціна 1 кг поживних речовин мінеральних добрив дорівнювала 21,7 грн. Виходячи з цих параметрів, можна знайти якій кількості мінеральних добрив відповідає встановлений нами максимум економічної ефективності внесення мінеральних добрив. Він дорівнював $3972/21,7 = 183,1$ кг. Для того, щоби зрозуміти, в якій мірі дана величина відповідає технологічним нормативам, порівняємо її з рекомендованими нормами. За даними підручника «Землеробство» [178] для зони Лісостепу при 10-пільній сівозміні рекомендуються дві системи внесення добрив: з органічними добривами та виключно мінеральними. В сьогоdnішніх реаліях внесення органічних добрив в переважній більшості підприємств неможливо. Відтак, за нормативом під пшеницю необхідно вносити N30P80K80 плюс N60 при підживленні посівів. В підсумку це дає 250 кг мінеральних добрив. Однак, як свідчать наші розрахунки, збільшувати внесення добрив на рівні більше ніж 183 кг не має економічного сенсу через падіння величини прибутковості. Витрати на рівні 250 кг у відповідності до проведених розрахунків повинні відповідати рівню витрат 5422 грн/га у цінах 2016 року. Безумовно, ці витрати будуть економічно виправданими, якщо рівень прибутковості витрат буде не меншим ніж в оптимальному варіанті. Крім того, необхідно враховувати ситуацію з падінням рівня прибутковості витрат.

Виходячи з цього, нами пропонується наступна формула визначення прибутку за умов дотримання рівня прибутковості та врахування дії закону спадної віддачі:

$$\Pi_p = \Pi_m + \Pi_n / K_v \quad (3.8.)$$

де: Π_p – розрахунковий прибуток при якому рівень ефективності витрат по мінеральних добривах відповідає оптимальній величині;

Π_m – максимальна величина прибутку при даному рівні витрат по обраній статті по сукупності підприємств;

Π_n – нормативна величина прибутку, яка при додаванні до оптимального його рівня забезпечує урівноважену з оптимальним рівнем відносну доходність витрат;

K_v – коефіцієнт віддачі витрат, який враховує дію закону спадної віддачі у відповідності з встановленою залежністю по даній сукупності.

Слід окремо навести формулу визначення коефіцієнта віддачі витрат:

$$K_v = OB_o / OB_\phi \quad (3.9.)$$

де: OB_o – окупність витрат за оптимальної величини прибутку по даній сукупності;

OB_ϕ – окупність витрат за моделлю встановлення залежності між витратами та їх прибутковістю.

Було здійснено розрахунок величини недоотриманого прибутку у відповідності з запропонованою методикою. В таблиці 3.13 наведені отримані результати.

Таблиця 3.13

Розрахунок величини недоотриманого прибутку по пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області при різній кількості внесених мінеральних добрив за даними 2016 року

Кількість внесених мінеральних добрив, кг/га	Середня ціна 1 кг мінеральних добрив, грн	Витрати на мінеральні добрива на 1 га, грн	Прибуток при нормативній окупності витрат, грн/га	Коефіцієнт віддачі витрат	Недоотриманий прибуток через дію закону спадної віддачі	Загальна сума недоотриманого прибутку
190	21,7	4120,8	1152,3	0,999	1,6	1153,9
200	21,7	4337,7	1213,0	0,991	9,7	1222,7
210	21,7	4554,6	1273,6	0,978	24,7	1298,3
220	21,7	4771,5	1334,3	0,958	46,6	1380,8
230	21,7	4988,4	1394,9	0,932	75,2	1470,1
240	21,7	5205,3	1455,5	0,900	110,8	1566,3
250	21,7	5422,2	1516,2	0,862	153,2	1669,4

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

У даному випадку розрахунок проводився з рівнів витрат мінеральних добрив, який перевищував встановлений нами максимальний рівень прибутковості використання мінеральних добрив (183 кг). Крок розрахунку був рівним 10 кг, а остання величина відповідає нормативу внесення добрив для зони лісостепу.

Виходячи з встановлених закономірностей та побудованої моделі залежності прибутковості витрат по мінеральних добривах, при рівні їх витрат у 190 кг діючої речовини на 1 га посівної площі пшениці, недоотримання прибутку буде становити 1153,9 грн/га. При рівні витрат 220 кг добрив недоотримання прибутку вже буде дорівнювати 1380,8 грн/га, а при витратах 250 кг/га – 1669,4 грн/га.

Даний механізм визначення недоотриманого доходу підприємств може бути використаний при визначенні можливих дотацій з боку держави. Тобто, повинен бути створений економічний механізм, який дозволить сільськогосподарським підприємствам збільшити кількість внесених мінеральних добрив, що, в свою чергу, позитивно вплине на стан відновлення родючості ґрунтів. Сьогодні, нажаль, в державі відсутній механізм подібної підтримки виробників. Кошти держави виділяються лише на часткову компенсацію вартості вітчизняної техніки та по окремих напрямках підтримки галузі тваринництва.

Подібні дотації, якщо їх ввести, повинні надаватись лише тим підприємствам, які ведуть інтенсивне виробництво. Якщо рівень внесення мінеральних добрив визначений і може бути підтверджений, то підприємство може звернутись до державних органів з метою часткової компенсації понесених витрат. У даному випадку встановлена нами межа початку падіння рівня прибутковості витрат при використанні мінеральних добрив може бути обрана як початкова величина для надання дотацій. Суми недотриманого прибутку, наведені в таблиці 3.13. можуть, в свою чергу, слугувати в якості сум дотацій. Це дозволить підприємствам підвищити свою ефективність не

тільки через отримання додаткових доходів та прибутку, а і через збільшення рівня урожайності. Але все ж таки головною стратегічною перевагою подібного механізму може стати підтримка рівня родючості українських ґрунтів. Це, в свою чергу, дасть можливість наступним поколінням використовувати їх природні властивості.

Для того, щоби більш чітко зрозуміти можливі економічні наслідки пропонуванних заходів, звернімось до даних, представлених на рисунку 3.16. На ньому наведена залежність між величиною загальних витрат та величиною прибутку на 1 га з урахуванням дотацій та без дотацій. Крім цього, наведена нелінійна залежність між цими показниками.

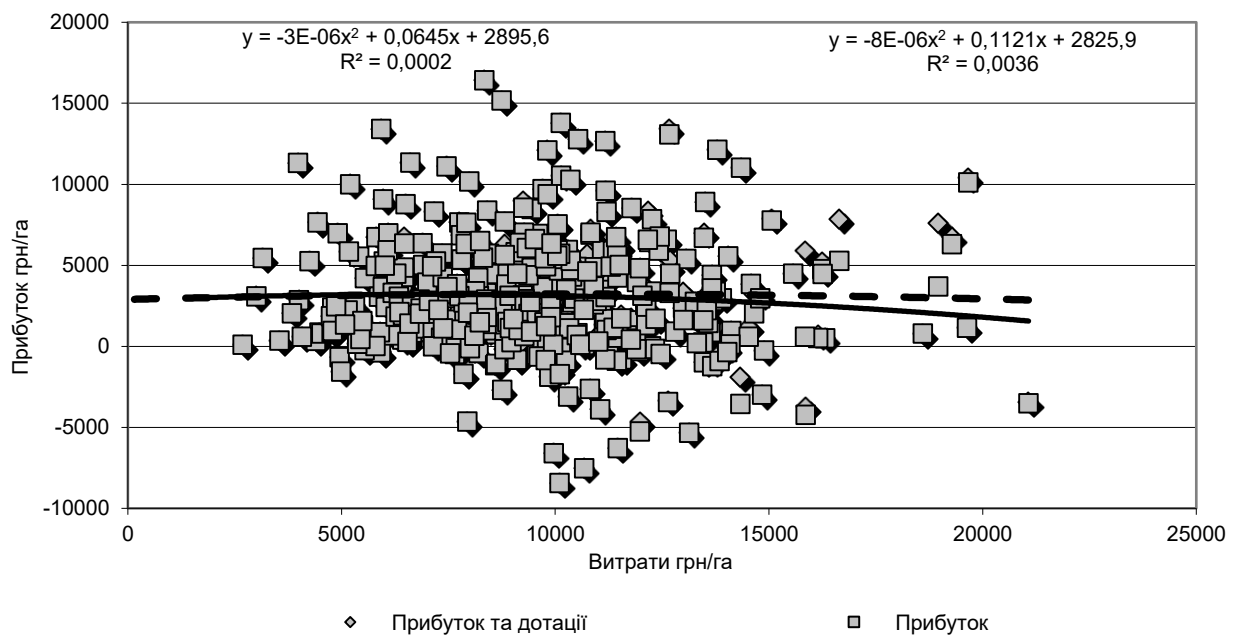

Рис. 3.16. Залежність між величиною витрат та прибутком без та з врахуванням рівня дотацій на 1 га посівної площі пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Функція, яка характеризує залежність між рівнем витрат та величиною прибутку без дотацій, має наступний характер:

$$Y = -0,000008x^2 + 0,1121x + 2825,9 \quad (3.10.)$$

Максимум даної функції знаходиться в точці, яка відповідає рівню витрат 7006 грн/га та рівню прибутку 3219 грн/га.

Функція, яка характеризує рівень залежності між витратами та прибутком з врахуванням дотацій, має наступний характер:

$$Y = 0,000003x^2 + 0,0645x + 2895,6 \quad (3.11.)$$

Максимум даної функції знаходиться в точці, яка відповідає рівню витрат 10750 грн/га та рівню прибутку 3242 грн/га.

Безумовна на перший погляд різниця дуже не суттєва. Однак, якщо звернутись до характеру залежності між рівнем витрат та урожайністю, то отримаємо наступну функцію:

$$Y = 0,0025x + 19,43 \quad (3.12.)$$

Підставляючи до даної функції значення рівня витрат, можна знайти що при рівні витрат 7006 грн/га середня урожайність пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області повинна дорівнювати 36,7 ц/га, а при рівні витрат 10750 грн/га – 46,0 ц/га. Це дало б можливість створити економічний механізм, який би дозволив додатково отримати 249,9 тис. т пшениці, або збільшити її виробництво на 25,2%.

Таблиця 3.14

Вплив пропонуємих заходів підтримки виробників пшениці в Харківській області на окремі показники їх діяльності

Показники	Кількість	Посівні площі, га	Сума дотацій, тис. грн	Дохід від реалізацій пшениці, тис. грн	У % від доходу
Всі підприємства	409	270346,0		578484,9	
Підприємства, які можуть отримати дотації	59	35104,0	49974,1		8,6
У % до всіх підприємств	14,4	13,0			

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

Було також вирішено перевірити, як працює дана методика на прикладі конкретних підприємств. В якості останніх було вирішено брати ті ж підприємства, по яких проводилось дослідження в розділі 2. Результати розрахунку наведені в таблиці 3.15.

Таким чином, з 409 підприємств, які займались виробництвом пшениці в Харківській області за пропонованою методикою, дотації могли отримати 59, або 14,4% підприємств (Додаток А.). Ці підприємства мали 35104 га посівної площі пшениці, що становило 13,0% до її загальної величини. Сума дотацій мала дорівнювати 49,9 млн. грн, або 8,6% від доходів підприємств від реалізації пшениці.

Таблиця 3.15

Вплив пропонованих заходів підтримки виробників пшениці в Харківській області на фінансові результати окремих підприємств у 2016

Підприємства	Кількість внесених мінеральних добрив, кг/га	Середня ціна 1 кг мінеральних добрив, грн	Витрати на мінеральні добрива на 1 га, грн	Загальна сума недоотриманого прибутку	Прибуток на 1 га, грн	Прибуток з урахуванням дотацій, грн/га
СТОВ АФ ім. Т.Г. Шевченка	130	22	2810	0	8896	8896
ПСП «Бурлуцьке»	128	22	2779	0	4295	4295
АФ «Надія»	249	22	5406	1669	10107	11776
ТОВ «Агротехнік»	86	22	1868	0	2325	2325
ТОВ «Мелихівське»	93	22	2015,6	0	6851,6	6851,57
СТОВ «Гусарівське»	89	22	1923,0	0	6959,9	6960
ТОВ АГ «Гракове»	217	22	4711,0	1357	290,9	1648
ФГ Строгого ОФ	175	22	3787,3	0	5698,3	5698
ТОВ «Чарівний Лан»	107	22	2314,2	0	1392,0	1392
ПСП «Нове Життя»	172	22	3727,7	0	3465,6	3466

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

В даному випадку серед десяти підприємств лише АФ «Надія» та ТОВ АГ «Гракове» може претендувати на отримання дотацій. Перше з цих підприємств за нашим розрахунками внесло 249 кг/га добрив, а друге – 217 кг/га. Ці показники перевищують визначену нами вище межу, коли починається зона дотацій. При даному внесенні мінеральних добрив величина дотацій за розробленою нами методикою повинна дорівнювати 1669 грн/га та 1357 грн/га. Це дасть можливість АФ «Надія» збільшити

величину прибутку з 10107 грн/га до 11776 грн/га, а ТОВ АГ «Гракове» – з 290,9 грн/га до 1648 грн/га.

Інші підприємства вносили мінеральні добрива на рівні меншому за визначену нами величину максимум економічної ефективності внесення мінеральних добрив на рівні 183,1 кг д.р./ га.

У даному випадку виникає питання, яким чином реально можна визначати суму дотацій, якщо дані про внесення мінеральних добрив за поточний рік будуть доступні лише по закінченні року. З нашої точки зору, позиція по даному питанню повинна бути наступною. Дані поточного року повинні бути підставою для виплат в наступному році. Однак, пропонована методика враховує також рівень окупності витрат по мінеральних добривах, а її рівень може змінюватись. При вирішенні даної проблеми наша позиція полягає в тому, що в останні роки рентабельність рослинництва хоча і коливалась, однак знаходилась на високому рівні. Відтак можна взяти дані одного року і зафіксувати їх на період до 5 років. Через даний період часу рівень окупності може бути визначений за новими даними. Однак, визначена нами сума дотацій повинна кожен рік коректуватись, виходячи з зміни цін на мінеральні добрива. Наведемо дані розрахунків по обраних підприємствах. Це стосується двох підприємств, які повинні були отримувати дотації: АФ «Надія» та ТОВ АГ «Гракове». Дані розрахунки стосувались 2016 р. Відповідно ми повинні були врахувати зміну цін за 2017-2018 рр. Для цього було здійснено оцінку рівня зміни цін по наступних видах мінеральних добрив: аміачна селітра, карбамід (мішки), КАС, аміачна вода, подвійний суперфосфат. Відповідні дані по моніторингу цін наведені на сайті Інституту охорони ґрунтів [179]. У відповідності з цими даними індекс цін на дані групи мінеральних добрив у 2017 р. дорівнював 1,15, а у 2018 р. – 1,32. Відповідним чином розрахована нами сума по даних підприємствах повинна була індексуватись пропорційно (табл.. 3.16.). Виходячи з запропонованого

підходу, велична дотацій повинна була збільшитись у АФ «Надія» з 1664 грн/га до 2542 грн/га, а в ТОВ АГ «Гракове» з 1357 грн/га до 2073 грн/га.

Таблиця 3.16

Розрахунок індексації державних дотацій у окремих підприємств при виробництві пшениці за даними 2016-2018 рр.

Підприємства	Загальна сума дотацій за даним 2016 року	Індекс цін на мінеральні добрива у 2017 році	Індекс цін на мінеральні добрива у 2018 році	Сума дотацій з урахуванням індексації
АФ "Надія"	1664	1,15	1,32	2542
ТОВ АГ "Гракове"	1357	1,15	1,32	2073

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

Подібні розрахунки також були здійснені на прикладі ще однієї культури – кукурудзи на зерно (табл. 3.17.).

Таблиця 3.17

Ефективність витрат при виробництві кукурудзи на зерно в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р.

Показники	Групи за рівнем витрат, грн/га				По області
	до 8000	8000,1-12000	12000,1-16000	понад 16000	
Доход га 1 га, грн	10489,3	18066,0	20989,0	27006,0	19505,4
Прибуток на 1 га, грн	2954,9	6260,1	5889,5	5585,3	5552,8
Урожайність, ц/га	33,8	55,2	63,3	80,1	59,1
Рентабельність виробництва, %	39,2	53,0	39,0	26,1	39,8
Прибуток на 1 га по статтям витрат, %					
Витрат на насіння та посадковий матеріал	351,4	986,6	792,0	766,8	783,2
Витрат мінеральних добрив	399,6	1079,1	1086,4	1086,5	1000,2
Витрат нафтопродуктів	117,1	106,4	66,5	54,2	78,3
Витрат на оплату послуг і робіт сторонніх організацій	255,9	467,9	491,0	682,7	505,6
Витрат на оплату праці	161,0	274,3	252,4	245,7	245,6
Амортизація	171,8	357,7	424,2	362,7	359,9

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

Знову таки всі підприємства були поділені на групи за рівнем витрат, які вже були використані у попередньому аналізі. По отриманих результатах можна стверджувати, що існує майже лінійна залежність між рівнем витрат на 1 га посівної площі та величиною доходів, урожайністю. В той же час характер залежності між величиною витрат та прибутком був нелінійним, а з рентабельністю – зворотним. Всі ці тенденції повторюють залежності, які мали місце і при аналізі пшениці.

Відносно рівня прибутковості окремих статей витрат. У першу чергу, необхідно звернути увагу, що на відміну від пшениці чіткої нелінійної залежності між рівнем витрат та їх прибутковістю не виявлено. В групі з рівнем витрат до 8000 грн/га їх прибутковість дорівнювала 399,6 грн/га, з рівнем витрат 8000,1-12000 грн/га – 1079,1 грн/га, з рівнем витрат 12000,1-16000 грн/га – 1086,4 грн/га, а в групі з рівнем витрат понад 16000 грн/га – 1086,5 грн/га. Таким чином, в останніх трьох групах величина прибутку по даній статті фактично співпадала.

Що стосується інших статей, то нелінійність між величиною витрат та прибутковістю простежується по статтях витрат на насіння та посадковий матеріал, витрати нафтопродуктів, витрати на оплату праці, амортизація. Зростаюча прибутковість мала місце по статті витрати на оплату послуг і робіт сторонніх організацій. Таким чином, закономірності зміни ефективності окремих статей були в даному випадку дещо іншими, ніж по пшениці. В першу чергу, це стосується статті «Мінеральні добрива».

Для більш детального дослідження саме витрат по даній статті була побудована залежність між рівнем витрат та їх прибутковістю по даним окремих підприємств (рис 3.17).

За даними підприємств, все ж таки має місце нелінійний характер залежності між показниками, яка описується наступною функцією:

$$y = 105,6486 + 0,6365x - 0,000070839x^2 \quad (3.13)$$

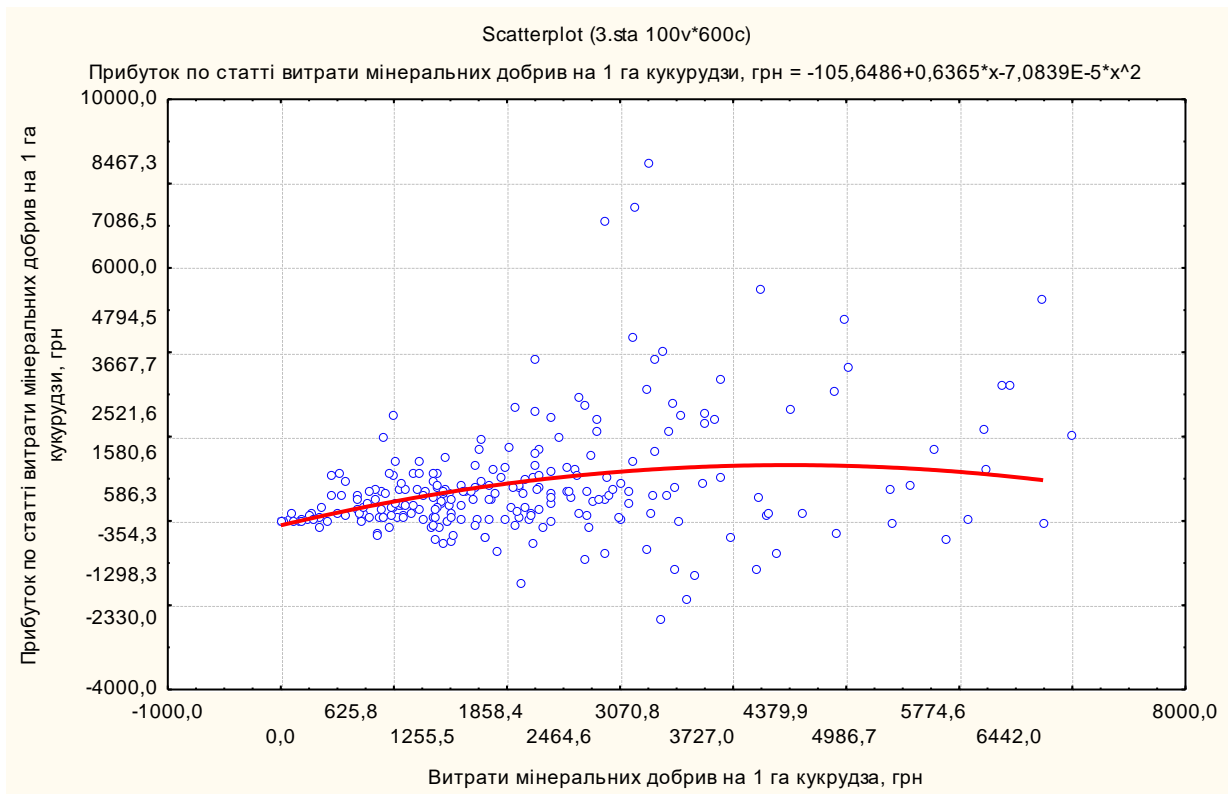

Рис. 3.17. Вплив величини витрат на мінеральні добрива на величину їх прибутковості при виробництві пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 рр.

Ця функція має максимум в точці, яка відповідає рівню витрат 4493 грн/га та рівню прибутку 1324 грн/га, відповідно. Якщо використовувати подальший хід розрахунків за обраною нами методикою, то необхідно звернутись до даних статичної звітності. У відповідності до даних збірника «Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2016 році» внесення мінеральних добрив під кукурудзу на зерно в сільськогосподарських підприємствах Харківської області дорівнювало 97 кг поживних речовин. Виходячи з цього, середня вартість 1 кг мінеральних добрив, які використовувались під кукурудзу на зерно буде дорівнювати $2236/97 = 23,1$ грн/кг. Це дещо більше ніж їх середня вартість по пшениці. Відповідно максимум ефективності мінеральних добрив, який відповідав рівню витрат 4493 грн/га в натуральному вираженні дорівнював 194 кг/га. Це суттєво більше, ніж по пшениці. Безумовно, однією з головних причин цього є загальна більш висока ефективність витрат при

виробництві кукурудзи на зерно. Рентабельність виробництва даної культури в середньому дорівнювала 39,8%, проти 29% по пшениці. Нормативом внесення мінеральних добрив для зони Лісостепу по кукурудзі на зерно без органічних добрив є величина $N_{120}P_{90}K_{80}$. В сумі це дає 290 кг мінеральних добрив на 1 га. Ця величина повинна відповідати витратам 6684 грн/га. Це суттєво більше, ніж встановлений нами оптимальний рівень витрат по даній статті.

По кукурудзі на зерно також було здійснено розрахунок величини недоотриманого прибутку у відповідності з запропонованою методикою. В таблиці 3.18 наведені отримані результати.

Таблиця 3.18

Розрахунок величини недоотриманого прибутку по кукурудзі на зерно в сільськогосподарських підприємствах Харківської області при різній кількості внесених мінеральних добрив за даними 2016 р.

Кількість внесених мінеральних добрив, кг/га	Середня ціна 1 кг мінеральних добрив, грн	Витрати на мінеральні добрива на 1 га, грн	Прибуток при нормативній окупності витрат, грн/га	Коефіцієнт віддачі витрат	Недоотриманий прибуток через дію закону спадної віддачі	Загальна сума недоотриманого прибутку
200	23,0	4609,8	1358,7	0,999	0,7	1359,4
210	23,0	4840,3	1426,6	0,994	6,4	1433,0
220	23,0	5070,8	1494,5	0,982	17,6	1512,1
230	23,0	5301,3	1562,5	0,965	34,4	1596,9
240	23,0	5531,8	1630,4	0,942	56,8	1687,2
250	23,0	5762,3	1698,3	0,914	84,9	1783,2
260	23,0	5992,7	1766,3	0,880	118,5	1884,7
270	23,0	6223,2	1834,2	0,840	157,7	1991,8
280	23,0	6453,7	1902,1	0,794	202,4	2104,6
290	23,0	6684,2	1970,1	0,743	252,8	2222,9

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

В даному випадку базовий рівень витрат, який нами використовувався по мінеральним добривам, дорівнював 194 кг/га. Теоретично оптимальний рівень – 290 кг. З кроком рівним 10 кг було здійснено відповідні розрахунки. При цьому при внесенні 200 кг мінеральних добрив підприємства недоотримують 1359,4 грн/га доходів, при 250 кг внесення мінеральних

добрив – 1783 грн/га, а при рівні внесення 290 кг – 2222,9 грн/га. Однак в даному випадку повністю отримати дану різницю з бюджету буде недоречним. Це пов'язано з тим, що прибутковість виробництва кукурудзи вища, ніж пшениці. В середньому по сільськогосподарських підприємствах Харківської області було отримано на 1 га посівної площі пшениці 3242,9 грн/га, а по кукурудзі на зерно – 5552,8 грн/га.

Держава повинна гарантувати відносну прибутковість на рівні виробництва пшениці, що буде цілком виправданим. Для того, щоби врахувати даний фактор пропонується ввести коефіцієнт, який отримав умовну назву відносної прибутковості. Формула його розрахунку наступна:

$$K = \frac{\Pi_n}{\Pi_i} \quad (3.14)$$

де: Π_n – прибуток на 1 га пшениці в середньому по сукупності підприємств;

Π_i – прибуток на 1 га при виробництві i -ої культури в середньому по сукупності підприємств.

В даному випадку величина коефіцієнта дорівнюватиме:

$$K = 3242,9 / 5552,8 = 0,584$$

Таблиця 3.19

Скоригована величини недотриманого прибутку по кукурудзі на зерно в сільськогосподарських підприємствах Харківської області при різній кількості внесених мінеральних добрив за даними 2016 р.

Кількість внесених мінеральних добрив, кг/га	Загальна сума недоотриманого прибутку	Коефіцієнт корегування	Скоригована сума недоотриманого прибутку
200	1359,4	0,584	793,9
210	1433,0	0,584	836,9
220	1512,1	0,584	883,1
230	1596,9	0,584	932,6
240	1687,2	0,584	985,4
250	1783,2	0,584	1041,4
260	1884,7	0,584	1100,7
270	1991,8	0,584	1163,3
280	2104,6	0,584	1229,1
290	2222,9	0,584	1298,2

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

Відповідним чином, кожна величина недоотриманого прибутку має бути скорегована на даний коефіцієнт (табл. 3.19).

Таким чином, величина додаткових дотацій повинна дорівнювати від 793,9 грн/га при величині внесення мінеральних добрив 200 кг/га до 1298,2 грн/га при внесенні 290 кг/кг. В разі якщо підприємств вносить більше мінеральних добрив то дотації не будуть надаватись, так як це перевищить науково-обґрунтований рівень. Здійснені нами розрахунки по всіх підприємствах Харківської області показали, що серед 288 підприємств лише 20 могли претендувати на одержання державної підтримки (Додаток Б.). Загальна сума даної підтримки могла б дорівнювати 14171 млн. грн, що збільшило б прибуток даних підприємств на 7,1%.

Для того, щоби оцінити можливі економічні наслідки пропонованих рівнів підтримки заходів звернімося до даних, представлених на рисунку 3.18. На ньому наведена залежність між величиною загальних витрат та величиною прибутку на 1 га з урахуванням дотацій та без дотацій. Наведена також нелінійна залежність між цими показниками.

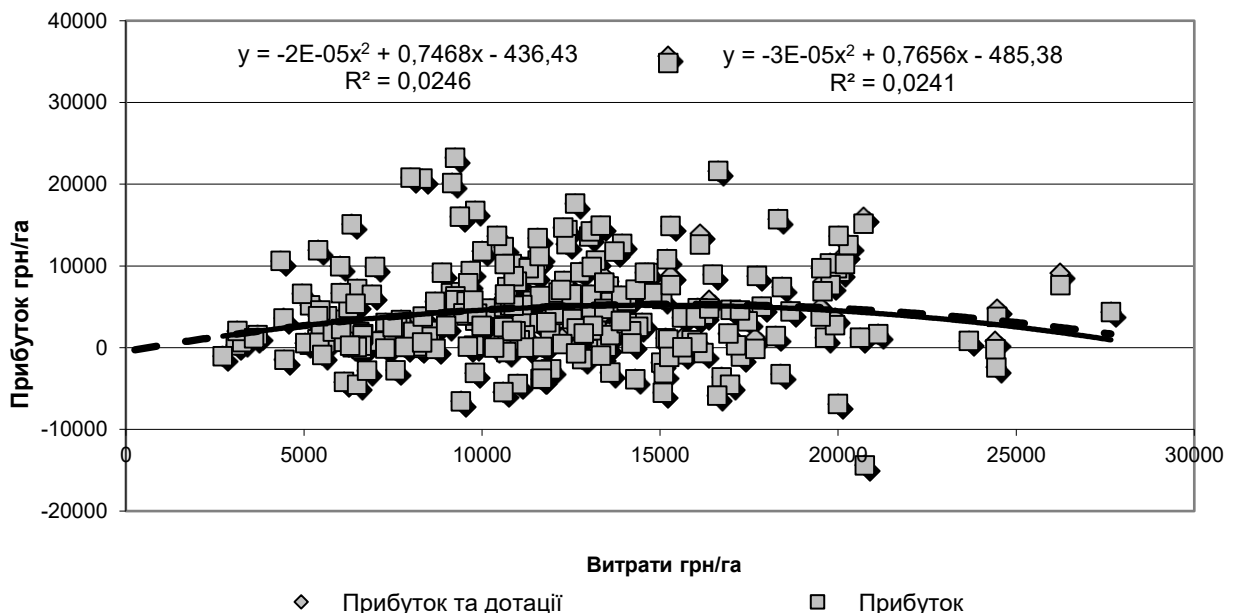

Рис. 3.18. Залежність між величиною витрат та прибутком без та з врахуванням рівня дотацій на 1 га посівної площі кукурудзи на зерно в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 році

Функція, яка характеризує залежність між рівнем витрат та величиною прибутку без дотацій має наступний вигляд:

$$Y = -0,00005x^2 + 0,7656x - 485,38 \quad (3.15.)$$

Максимум даної функції знаходиться в точці, яка відповідає рівню витрат 12760 грн/га та рівню прибутку 9284 грн/га.

Функція, яка характеризує рівень залежності між витратами та прибутком з урахуванням дотацій має наступний характер:

$$Y = 0,00002x^2 + 0,7468x - 436,43 \quad (3.16.)$$

Максимум даної функції знаходиться в точці, яка відповідає рівню витрат 18760 грн/га та рівню прибутку 13809 грн/га.

Для того щоб зрозуміти, що може дати дане прирощення рівня витрат звернімось до даних про залежність між урожайністю та величиною витрат. Дана залежність характеризується наступною функцією:

$$Y = 0,0032x + 16,219 \quad (3.17.)$$

Таблиця 3.20

Вплив пропонованих заходів підтримки виробників кукурудзи на зерно на фінансові результати окремих підприємств в Харківській області у 2016 р.

	Кількість внесених мінеральних добрив, кг/га	Середня ціна 1 кг мінеральних добрив, грн	Витрати на мінеральні добрива на 1 га, грн	Загальна сума недоотриманого прибутку	Коефіцієнт корегування	Скорегована сума недоотриманого прибутку
СТОВ АФ ім. Т.Г. Шевченка	142	23,0	3276,5	0		
ПСП "Бурлуцьке"	280	23,0	6442,0	2098,7	0,584	1225,7
АФ "Надія"	43	23,0	995,9	0		
ТОВ "Агротехнік"	410	23,0	9431,2	0		
ТОВ "Мелихівське"	19	23,0	446,4	0		
СТОВ "Гусарівське"	69	23,0	1595,3	0		
ТОВ АГ "Гракове"	141	23,0	3234,4	0		
ФГ Строгого ОФ	55	23,0	1255,5	0		
ТОВ "Чарівний Лан"	134	23,0	3075,9	0		
ПСП "Нове Життя"	142	23,0	3276,5	0		

Джерело: розраховано автором за даними Ф-50 с-г.

Підставляючи до даної функції значення рівня витрат, можна знайти що при рівні витрат 12760 грн/га середня урожайність кукурудзи на зерно в сільськогосподарських підприємствах Харківської області повинна дорівнювати 57,0 ц/га, а при рівні витрат 18760 грн/га – 76,0 ц/га. Це дозволило б збільшити обсяги виробництва на 33,1%. Було також здійснено розрахунок можливого рівня дотацій по обраним нами підприємствам Харківської області (табл. 3.20).

Всі підприємства займались виробництвом кукурудзи на зерно, однак підстави для отримання дотацій мало лише ПСП «Бурлуцьке». Дотації мали дорівнювати 1225,7 грн/га. Інші підприємства вносили мінеральні добрива на рівні недостатньому для отримання дотацій. В разі індексації даної суми у відповідності з рівнем зростання цін на мінеральні добрива у 2017-2018 рр. величина дотацій могла б становити 1872 грн/га.

Безумовно, дані розрахунки носять математичний характер і можуть виявитись відносно умовними. Однак, в будь-якому випадку запровадження економічного механізму підтримки з боку держави сільськогосподарських підприємств відносно часткової компенсації витрат на мінеральні добрива, дозволить створити реально діючий механізм покращання ситуації з відновленням родючості ґрунтів.

Висновки до розділу III

1. Проведене дослідження впливу рівня спеціалізації на рівень економічної ефективності виробництва в галузі рослинництва дозволило встановити наступне. По-перше, у підприємств з питомою вагою галузі рослинництва до 50% величина прибутку на 1 га дорівнювала 3375,9 грн/га, у підприємств з питомою вагою галузі рослинництва 75,1-99,9% – 4576,7 грн/га, а у підприємств з питомою вагою галузі рослинництва 100% - 4484,0 грн/га. За даними групами величина товарної продукції на 1 га ріллі суттєво відрізнялась. Перевірка розбіжностей за величиною товарної продукції між

групами з питомою вагою галузі рослинництва 50,1-75% та 100% з допомогою методу аналізу порівняння зміни середніх за t-критерієм Стьюдента дозволяє стверджувати, що з вірогідністю 99,4% розбіжності між середніми по групах мали не випадковий характер. Не менш суттєвою мала місце різниця між групами по величині товарної продукції на одного працівника галузі рослинництва. Таким чином, можна стверджувати, що рівень спеціалізації відіграє суттєву роль у формуванні ефективності.

2. Аналіз рівня концентрації виробництва за критерієм площі ріллі дозволив встановити, що в групі підприємств з площею ріллі до 300 га на 1 га посівної площі в середньому було отримано збиток у розмірі 2576,6 грн, в групі з площею 1500,1-2000 га – прибуток 5192,7 грн/га, у підприємств з площею понад 5000 га – величина прибутку була меншою і дорівнювала 3525,6 грн/га. Фактично подібного характеру була залежність між площею ріллі та рентабельністю галузі рослинництва. Виходячи з отриманих результатів, було визначено, що оптимальна площа ріллі за критерієм прибутковості та рентабельності галузі рослинництва повинна знаходитись на рівні 3300 – 4634 га.

3. При виробництві пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області найбільш ефективними понесені витрати були за критерієм рентабельності та прибутковості при розмірах посівних площ від 693 га до 1022 га. По кукурудзі на зерно ситуація була іншою. Найбільша рентабельність була в групах з посівною площею до 100 га та більше 700 га. В останній групі величина прибутку також була найбільшою. Виробництво соняшнику за даними критеріями найбільш ефективним буде у підприємств з посівною площею від 1052 до 1102 га.

4. Аналіз структури витрат за елементами по окремих культурах, дозволив встановити, що при виробництві пшениці величина постійних витрат змінювалась від 4547 грн/га у групі підприємств з величиною витрат до 7000 грн/га до 11542 грн/га у підприємств з середнім рівнем витрат більше

13000 грн/га, при виробництві кукурудзи на зерно з 4888 грн/га у підприємств з рівнем витрат до 8000 грн/га до 12337 грн/га у підприємств з рівнем витрат понад 16000 грн/га, по соняшнику величина даного показника змінювалась від 7392 грн/га у підприємств з рівнем витрат 9000 грн/га до 20671 грн/га у підприємств з рівнем витрат понад 17000 грн/га.

5. Нами було запропоновано застосовувати коефіцієнт структури постійних витрат, який визначається як сума від множення питомої ваги окремих витрат в структурі витрат в середньому по сукупності підприємств на питому вагу постійних витрат структури витрат по даній сукупності підприємств. Економічний зміст даного коефіцієнта полягає в тому, що величина постійних витрат визначається як відносна величина по окремих статтях, яка потім об'єднується в загальну величину витрат з урахуванням фактору ваги даної статті. Максимальне значення даного коефіцієнта може дорівнювати 1. Розрахунок та аналіз даного коефіцієнту по окремих культурах дозволив встановити чітку тенденцію до поступового нарощування величини умовно-постійних витрат зі зростанням рівня інтенсивності та зменшенням їх величини у групі підприємств з найбільшим рівнем витрат.

6. Оцінка рівня ефективності по статтям витрат дозволила встановити, що по культурах дана залежність має нелінійний характер. Максимальна величина прибутку в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2016 р. мала місце по пшениці при рівні витрат 7000,1-10000 грн/га, по кукурудзі на зерно при рівні витрат 8000,1-12000 грн/га. Було також здійснено оцінку рівня ефективності окремих статей витрат. По мінеральних добривах максимальна ефективність витрат при виробництві пшениці має місце при рівні витрат 3972 кг/га, а по кукурудзі на зерно – 4493 кг/га. В середньому це відповідає рівню внесення мінеральних добрив по пшениці 183 кг/га, а по кукурудзі на зерно – 194 кг/га. Ці величини знаходяться на рівні меншому за науково-обґрунтовані норми.

7. З метою доведення рівня внесення мінеральних добрив до науково-обґрунтованого рівня пропонується методичний підхід до визначення величини можливих дотацій з боку держави, який враховує як рівень доходності, так і дію закону спадної віддачі. Подібна дотація повинна надаватись лише тим підприємствам, які ведуть інтенсивне виробництво і вносять мінеральні добрива на рівні не меншому встановленого рівня. Впровадження внесених пропозицій дасть можливість не тільки збільшити кількість внесення мінеральних добрив, а і дозволить збільшити обсяги виробництва культур, покращить рівень відтворення родючості ґрунтів.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора:
[180,181, 182, 183, 184, 185].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі узагальнені теоретичні положення та запропоновані наукові підходи щодо підвищення ефективності управління витратами продукції рослинництва на сільськогосподарських підприємствах.

За результатами проведеного дослідження у дисертації зроблено наступні висновки та пропозиції.

1. Проблеми поняття категорії «вартість», «витрати» є базовими в економічній науці. Початок дискусії по даній проблемі мав місце ще в роботах перших фізіократів та класиків. Однак, не зважаючи на це, і сьогодні відсутня єдина думка відносно чіткого трактування поняття вартості, її взаємозв'язку з цінами, впливу зовнішніх факторів. Крім того, багато практичних питань виникає під час оцінки впливу інтенсивності виробництва на структуру витрат, прояву закону спадної віддачі в сільському господарстві, підходам до поділу витрат на постійні та змінні та іншим проблемам. Всі вони потребують подальших розробок та досліджень.

2. Поняття витрат на рівні підприємства має широке коло визначень. З нашої точки зору, витрати – це процес використання ресурсів підприємством в процесі здійснення своєї операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, який призводить до зменшення власного капіталу або збільшення зобов'язань.

3. Особливість сільського господарства породжує витрати, пов'язані з різною їх окупністю на землях різної родючості. На землях гіршої якості землекористувачі вимушені нести додаткові витрати для отримання того самого рівня урожайності, який можуть отримувати інші землекористувачі на землях кращої якості. Ці витрати землекористувачі мають додатково понести для того, щоб отримати запланований рівень урожаю та скорегувати дію закону спадної віддачі при отриманні фінансових результатів.

4. Управління витратами на підприємстві уявляє собою складну систему, в якій прийнято виділяти центри відповідальності, методи управління, відповідну організацію системи обліку. Все це має сприяти підвищенню ефективності витрат, оптимізації ресурсів підприємства. Управління витратами – це процес прийняття рішень відносно оптимального вибору обмежених ресурсів, який спрямований на оптимізацію рівня ефективності їх використання.

5. Аналіз складу і структури витрат галузі рослинництва на сільськогосподарських підприємствах України за даними 2015-2017 років дав можливість встановити, що збільшились інші витрати, включаючи плату за оренду (на 143%) та витрати на амортизацію (більш ніж на 86%). В той же саме час матеріальні витрати збільшились лише на 6%. Всі ці зміни вплинули на структуру витрат. Зокрема, питома вага інших витрат зросла з 18,3% до 36,1%. При аналізі складу та структури витрат на сільськогосподарських підприємствах Харківської області також було відмічено, що серед статей витрат головним трендом стало зменшення питомої ваги витрат на оплату послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями (з 18,0% у 2015 році до 3,3% у 2017).

6. Дослідження впливу розмірів посівних площ на структуру витрат при виробництві окремих культур на сільськогосподарських підприємствах Харківської області за даними 2016 року дозволило встановити, що при виробництві пшениці питома вага матеріальних витрат у підприємств з посівною площею до 100 га дорівнювала 71,0%, а у підприємств з посівною площею більше 1000 га - 67,4%. В той же саме час питома вага витрат на мінеральні добрива у виділених групах підприємств зросла з 21,6% до 27,0%. Надійність розбіжностей між групами була підтверджена шляхом порівняння середніх величин за t-критерієм Стьюдента. Дослідження впливу інтенсивності виробництва на структуру витрат по пшениці дало можливість

констатувати падіння питомої ваги витрат на насіння з 11,6% в групі з рівнем витрат до 7000 грн/га, та до 6,2% в групі з рівнем витрат понад 13000 грн/га.

7. Формування рівня урожайності в першу чергу було обумовлено рівнем інтенсивності виробництва. При виробництві пшениці в групі з рівнем урожайності до 30 ц/га величина витрат дорівнювала 6339,8 грн/га, з рівнем урожайності 40,1-50 ц/га – 10096,2 грн/га, з рівнем урожайності понад 60 ц/га - 13385,5 грн/га. Зроблене припущення про наявність фазових переходів між рівнем витрат та рівнем урожайності. По пшениці такі переходи відбувались при рівні витрат 6339,8 грн/га, 8520,4 грн/га, 10277 грн/га, та 13385,5 грн/га. При даному рівні витрат середня урожайність по виділених групах дорівнювала відповідно 25,7 ц/га, 36,1 ц/га, 47,5 ц/га та 71,8 ц/га. По соняшнику дані фазові переходи мали місце при рівні витрат 6682,8 грн/га 10562,5 – 11793,0 грн/га та 14735,4-15268,2 грн/га. При даному рівні витрат середня урожайність дорівнювала 11,3 ц/га, 24,5 ц/га та 39,0 ц/га.

8. Аналіз рівня концентрації виробництва за критерієм площі ріллі дозволив встановити, що в групі підприємств з площею ріллі до 300 га на 1 га посівної площі в середньому було отримано збиток у розмірі 2576,6 грн, в групі з площею 1500,1-2000 га – прибуток 5192,7 грн/га, у підприємств з площею понад 5000 га – величина прибутку була меншою і дорівнювала 3525,6 грн/га. Виходячи з отриманих результатів було визначено, що оптимальна площа ріллі за критерієм прибутковості та рентабельності галузі рослинництва повинна знаходитись на рівні 3300 – 4634 га. При виробництві пшениці на сільськогосподарських підприємствах Харківської області найбільш ефективним понесені витрати були за критерієм рентабельності та прибутковості при розмірах посівних площ від 693 га до 1022 га, при виробництві соняшнику найбільша ефективність досягалась у підприємств з посівною площею від 1052 до 1102 га.

9. Було запропоновано визначати коефіцієнт структури постійних витрат як суму від множення питомої ваги окремих витрат в структурі витрат

в середньому по сукупності підприємств на питому вагу постійних витрат структури витрат по даній сукупності підприємств. Економічний зміст даного коефіцієнта полягає в тому, що величина постійних витрат визначається як відносна величина по окремим статтям, яка потім об'єднується в загальну величину витрат з врахуванням фактору ваги даної статті. Максимальне значення даного коефіцієнта може дорівнювати 1.

10. З метою доведення рівня внесення мінеральних добрив до науково-обґрунтованого рівня пропонується методичний підхід до визначення величини можливих дотацій з боку держави, який враховує як рівень доходності, так і дію закону спадної віддачі. Було визначено, що при внесенні мінеральних добрив на рівні у 190 кг на 1 га посівної площі пшениці сума дотацій повинна становити 1153,9 грн/га, при рівні внесення мінеральних добрив 220 кг - 1380,8 грн/га. По кукурудзі на зерно сума дотацій може становити при рівні внесення 200 кг – 794 грн/га, при рівні внесення 250 кг - 985 грн/га. Використання зроблених пропозицій дасть можливість не тільки збільшити кількість внесення мінеральних добрив, а і дозволить збільшити обсяги виробництва культур, покращить рівень відтворення родючості ґрунтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шумпетер Й. История экономического анализа [Электронный ресурс]. – URL:ek-lit.agava.ru.
2. Сівоконь В.О. Історія економіки та економічної думки. Харків. Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2017. – 464
3. Всемирная история экономической мысли. - Т.1. – Москва. Мысль. 1987. - 546 с.
4. Петти В. Экономические и статистические работы. Т. I II.Москва. Соцэкгиз. 1940. - 324 с.
5. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. - Москва. Соцэгиз. 1960. 630 с.
6. Рикардо Д. Принципы политической экономии.URL: [www. ek-lit.agava.ru/books.htm](http://www.ek-lit.agava.ru/books.htm).
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.Соцэкгиз, 1962. 684 с.
8. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. URL:[http://libertarium.ru/ lib_ricardo_reader10](http://libertarium.ru/lib_ricardo_reader10)
9. Історія економічних учень: підручник. Ч.1/ за ред. В.Д. Базилевича. – Київ. Знання, 2006. 589 с.
10. Сей Ж.-Б. Трактат по политической экономии.URL:<http://ek-lit.narod.ru/saysod.htm>.
11. Милль Дж. С. Основы политической экономии : в 3-х т. Москва. Прогресс 1980. Т. 2. 480 с.
12. Маркс К. Капитал. Т.3. Москва. Политиздат. 1955. 574 с.
13. Гриценко А. Маржиналізм і трудова теорія вартості: чи можливий синтез? Економіка України. 1996. №1. С. 73–79.
14. Менгер К. Избранные работы. Москва. Издательский дом «Территория будущего». 2005. 496 с.

15. Бем-Баверк О. Основы теории ценности хозяйственных благ. Москва. 1929. 445 с.
16. Австрийская школа в политической экономии: К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Визер. Москва. Экономика, 1992. 492 с
17. Schmalenbach E. Grundlagen der Selbstkostenrechnung und Preispolitik.- Leipzig, 1925. 352 s.
18. Viner, Jacob. «The Utility Concept in Value Theory and Its Critics» Journal of Political Economy, vol. 33, no. 4, 1925, pp. 369–387.
19. Маршалл А. Принципы экономической науки. – Т. 1: Москва. Прогресс. 1993. 415 с.
20. Хикс Д. Стоимость и капитал. URL: www.ek-lit.agava.ru/books.htm.
21. Слуцкий Е. Сложение случайных величин как источник циклических процессов. Вопросы конъюнктуры. 1927. Т. III. Вып. 1. С. 34-64.
22. Кларк Д.Б. Распределение богатства. Москва: ОГИЗ СОЦЭКГИЗ, 1934. – 300 с.
23. Коуз Р. Фирма, рынок и право. Москва: Новое издательство, 2007. – 224 с.
24. Милошик В.І. Проблеми визначення трансакційних витрат. Наукові записки. 2000. Том 18. С. 46-50.
25. Бьюкенен Дж. М. Конституция экономической политики. Расчет согласия. Границы свободы. Москва. Таурис – Альфа, 1997. 560с.
26. Соколова З. С. Аналіз трансакційних витрат регіонального економічного співробітництва з країнами-членами ОХАДА. Економіка України. 2015. № 2. С. 84-96.
27. Мортіков В. В. Витрати додержання закону в сучасній економіці. Економіка України. 2013. № 4. С. 57–66.
28. Лазарева М. Г. Про трансакційні витрати та синергетичний ефект у сучасних корпораціях. Економічний часопис-XXI. 2018. №171(5-6). С. 23-28.

29. Чаленко О. Ю. Інституційна гіпотеза про ринок, трансакційні витрати та посередництво. Економіка України. 2012. № 12. С. 30-40.
30. George J. Stigler The Economics of Information. Journal of Political Economy. Vol. 69, No. 3 (Jun., 1961), pp. 213-225
31. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег. Москва. 2002. 290 с.
32. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. Москва. Дело, 2003. 360 с.
33. Гриценко А. Еволюція вартості. Економіка України. 2001. № 4. С. 45-55.
34. Гриценко А. А. Развитие форм обмена, стоимости и денег. НАН Украины, Ин-т экономики и прогнозирования. Київ. Основа. 2005. 187 с.
35. Економічна енциклопедія / відп. ред. С.В. Мочерний. У 3-х т. Т. 1. Київ. Академія. 2000. – 864 с.
36. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. – Київ. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
37. Положения (стандарты) бухгалтерского учета, утв. пр. от 31 марта 1999 г. № 87. URL: <http://www.dtkk.com.ua/show/0sid1192.html>
38. Цал-Цалко Ю.С. Витрати підприємства: навч. посібник. Київ. ЦУЛ. 2002. 656 с.
39. Бутинець Ф. Витрати виробництва та їх класифікація для потреб управління. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія «Бухгалтерський облік, контроль і аналіз»: збірник наукових праць. 2012. № 1(22). С. 11-18.
40. Шеремет А. Д. Сайфулин Р. С., Негашев Е. В. Методика финансового анализа. – Москва.: ИНФРА-М, 2001. 207 с.
41. Череп А.В. Управління витратами суб'єктів господарювання / Ч.1: монографія. – Харків. ВД «ИНЖЕК», 2006. 368с.

42. Турило А.М., Кравчук Ю.Б., Турило А.А. Управління витратами підприємства. Київ. Центр навч. літ-ри, 2006. 120 с.
43. Нагорнюк О. П. Формування виробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах. Економіка АПК. 2014. № 6. С. 96-101.
44. Хорнгрен Ч.ФостерДж., ДатарШ. Управленческий учет 10-е изд. Санкт-Петербург. Питер, 2007. 1008 с.
45. Фендель Г. Теорія виробництва і витрат. – Київ: Таксон. – 2000. 520с.
46. Дем'яненко С.І. Формування виробничих витрат селянських (фермерських) господарств в умовах ринкової економіки. Київ. Урожай, 1994. 152 с.
47. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. 5-е изд. Москва. Дело, 2003. 520 с
48. Безруких П.С. Учет и калькулирование себестоимости продукции. Москва. Финансы, 1974. 320 с.
49. Грабова І.М. Класифікація витрат підприємства. Матеріали III Всеукраїнської заочної наукової конференції «Актуальні питання сучасної економіки» / Уман. нац. у-нт садівництва, ф-т економіки і підприємництва. Умань: Сочінський, 2011. - Ч.3.
50. Тріль С.Р. Облік і аналіз витрат та результатів господарської діяльності (на прикладі підприємств цукрової промисловості): автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / С.Р. Тріль; Терноп. акад. нар. госп-ва. Тернополь., 2001. 20 с.
51. Шиян Д.В., Ульянченко Н.В. Ефективність витрат в сільськогосподарських підприємствах. Харків. Міськдрук, 2012. 204 с.
52. Ульянченко Н.В. Класифікація витрат: поняття та методологія: Вісник ХНАУ. (Серія «Економіка АПК і природокористування»). Харків. 2009. № 14. С. 216-222.

53. Мосіюк П.О., Крисальний О.В., Сердюк В.А., Мельник С.І. та ін. Економіка і організація аграрного сервісу. Київ. ІАЕ УААН, 2001. 345 с.
54. Скиданенко А.Ю. Діагностика формування витрат виробництва аграрних підприємств. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. Випуск 3. Том 2. С. 133-138.
55. Бондаренко Н. М. Безкоморна О. Д. Сутність та класифікація витрат підприємства. Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Економіка. 2014. Т. 22, вип. 8(2). С. 111-116.
56. Когут, У. І. Критерії класифікації витрат підприємства. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2008. № 624. С. 43–49.
57. Чорна М.В.Смірнова П. В., Бугріменко Р. М. Управління витратами. 2017. – 166 с.
58. Дем'яненко С.І. Менеджмент виробничих витрат у сільському господарстві: навч. Посібник. Київ. 1998. 264 с.
59. Моссаковський В.Б., Костякова А.А., Кононенко Т.В. Особливості розрахунку точки беззбитковості в аграрній сфері. Економіка АПК. 2009. №9. С. 73-78.
60. Атамас П.Й. Управлінський облік: навчальний посібник. Київ. Центр навчальної літератури, 2006. 440 с.
61. Квятко Т. М. Співвідношення категорій «ефективність» та «конкурентоспроможність»: теоретичні засади досліджень, загальні риси та особливості. Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. 2014. № 3. С. 157-162.
62. Демиденко Л. М. Вплив трансакційних витрат на рентабельність сільськогосподарської продукції. Збірник наукових праць Полтавської державної аграрної академії (економічні науки) Вип. 2 (5) Т. 3. 2012. С. 108-112.
63. Гончаров Н.О. Концепти обліку трансакційних витрат. Сучасні вимоги до обліку та контролю у контексті глобалізації: матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції: Одеса, 22-23 травня 2009 р. - Одеса: ОДЕУ, 2009. 258 с.

64. Добряк Д. С. Розумний І. А. Сучасні проблеми земельної ренти. Вісник аграрної науки. 1996. №12. С. 72-78.

65. Дмитренко В. Махортов Ю. Досвід грошової оцінки орних земель. Економіка України. 1997. №11. С. 48-54.

66. Москаленко А.М., Шиян Д.В. Вплив родючості земель на формування доходів сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 1997. №2. С. 61-63.

67. Гривківська О. В. Витрати виробництва у сільському господарстві: стан та тенденції. Агросвіт. 2011. № 11. С. 8 – 10.

68. Органічне агровиробництво: нові ринкові можливості та виклики для виробників зерна в Україні. Проект «Якість зерна та система кредитування сільського господарства в Україні – фаза II». Київ. 2008. 71 с.

69. Бурляй А. П. Бурляй О. Л., Харенко А. О. Особливості формування витрат на виробництво органічної продукції рослинництва. Economic Annals-XXI. 2015. № 3-4(2). С. 29-32.

70. Герасименко Ю.С. Особливості формування ринку органічної продукції. Thescientificheritage. - Budapest, Hungary. 2017. No 9. (9), P.2. p. 4-11.

71. Пахуча Е. В. Вплив виробничих витрат на урожайність ярого ячменю та резерви їх зниження. Агросвіт. 2017. №17. С.25-29.

72. Грінченко А.В. Класифікація факторів впливу на витрати підприємства. – Теоретичні та прикладні питання економіки. Випуск 27, Т.1. С.392-398.

73. Мокієнко Т.В. Підвищення прибутковості аграрного підприємства шляхом менеджменту витрат. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. Випуск 1. Том 1. 2010 р. С.154-158.

74. Яровенко Т. С. Довга А. О., Остряніна В. Е. Шляхи та методи оптимізації витрат підприємства у ринкових умовах. Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Економіка. 2013. Т. 21, вип. 7(2). – С. 181-188.
75. Стецюк С.С. Управління витратами м'ясопереробних підприємств. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2013. Вип. 2. С.48-58.
76. Цимбалюк Л. Г. Скригун Н. П. Чинники, резерви та шляхи зниження витрат виробництва як основа зменшення ціни товару. Вісн. Бердян. ун-ту менеджменту і бізнесу. 2011. № 3 (15). С. 88-95.
77. Корнеева Т.А. Трансакционные и трансформационные издержки в системе функционирования консолидированных групп предприятий. Аудит и финансовый анализ. – 2006. - № 4. – С. 131-135.
78. Москаленко В. Управління витратами сільськогосподарських підприємств. Економічна модель сучасності: завдання, виклики, перспективи: у 2-х ч., Ч. 2. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 2017. 250-252 с.
79. Галицький О. М. Організаційно-економічні підходи до обліку та оцінки трансакційних витрат у сільськогосподарських підприємствах. Агросвіт. 2013. № 22. С. 14 – 18.
80. Контроллинг [под ред. А.М. Карминского и С.Г. Фалько]. Москва. Финансы и статистика. 2006. 336 с.
81. Шевчук О. Еволюція наукових підходів до управління витратами. Вісник КНТЕУ. 2009. №3. С. 77-84.
82. Чумаченко Н.Г. Учет и анализ в промышленности производства США. Москва. Финансы, 1971. 156 с.
83. Семенов Г.А., Бондар А.В., Бондарева О.О. Організація управлінського обліку за системою «дикерт-костинг». Держава та регіони. 2005. №1. С.287-290.

84. Бланк И.А. Управление прибылью. – 2-е изд., расш. и доп. Київ. Ника – Центр, Эльга, 2002. 752 с.
85. HowmanyinventoryturnsshouldIget? ByCharlieJ. Bodenstab. WayofaccessURL: <http://www.effectiveinventory.com>.
86. Охріменко І.В. Витрати та собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств. –Київ. ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. 260 с.
87. Захарченко Л.А., Яцкевич І.В., Жаданова Ю.О., Захарченко К.В. Управління витратами в галузі зв'язку: навч. посіб. Одеса: ОНАЗ, 2012. 320 с.
88. Юровский Б. Себестоимость продукции. Планирование, учет, анализ. Харків. ООО Центр Консульт, 2002. 203 с.
89. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
90. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій URL: <http://www.buhoblik.org.ua/uchet/organizacziya-buxgalterskogo-ucheta/3283-instruktsiya-291.html>
91. Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів URL: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/article?art_id=293605&cat_id=293536
92. Про затвердження Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств URL:<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01>
93. Захарченко Л.А., Жаданова Ю.О., Яцкевич І.В. Управління витратами: навч. посібник до практичних занять з курсу «Управління витратами». Одеса: ОНАЗ, 2009. 216 с.
94. Крамарьов О. С. Кореляційно-регресійний аналіз залежності ціни

зерна пшениці озимої від витрат на внесення добрив. Агросвіт. 2018. № 14. С. 54–57.

95. Нестеренко С. А. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: управлінський аспект : монографія. – Київ. Аграр Медіа Груп, 2013. 483 с.

96. Тейлор Ф.У. Принципы научного менеджмента. – Москва. Контроллинг, 1992 – 137 с.

97. Біла О. Боднарюк І. Мединська Т. Управління витратами підприємства: теорія та практика. Львів. ЛКА. 2012. 200 с.

98. Артющенко В. А. Развитие и современное состояние систем учета затрат. Экономический анализ: теория и практика. 2007. №22 (103). С. 29-33.

99. Костенко Е.П. Михалкина Е.В. История менеджмента. Южный федеральный университет. Ростов-наДону: Издательство Южного федерального университета, 2014. 606 с

100. Друкер П. Ф. Эффективный руководитель. «Манн, Иванов и Фербер», 2012. – 240 с.

101. Давидовим І. Є. Управління витратами: Навчальний посібник. Київ. Центр учбової літератури. 2008. 320 с.

102. Свиноус І. В., ГаврикО. Ю., Іванова Л. С. Теоретико-організаційні засади формування системи управління виробничими витратами сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2016. № 17.

103. Великий Ю.М. Управління витратами підприємства. Харків. ІНЖЕК, 2009. С. 14-23.

104. Писаренко Т.М. Букало Н.А. Управлінський облік: сутність, зміст та принципи ведення. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 1, Том 2. (147). С. 136-140.

105. Чумаченко Н. Г. Развитие управленческого учета в Украине. Світ бухгалтерського обліку. – 1999. - № 10. – С. 2-9.

106. Славута О. І. Конспект лекцій з дисципліни «Управління

витратами» (для студентів 4 курсу всіх форм навчання напряму підготовки 6.030504 Економіка підприємства). Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 38 с.

107. Фроленко Р. Інтегрована система стратегічного управління витратами промислових підприємств. Інноваційна економіка. 2010. № 15(1). – С. 22-26.

108. Остапенко Т. М. Економічна сутність управління витратами. Вісник Сумського державного університету. Сер: Економіка. 2013. № 2. С. 85-91.

109. Друри К. Управленческий и производственный учёт: учебник. Москва. ЮНИТИ"ДАНА, 2005. 1071 с.

110. Гаррисон Р. НоринЭ., Брюэр П. Управленческий учет. Санкт-Петербург. 2010. 692 с

111. Лепетан І. М. Формування концепції стратегічного управління витратами сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2017. № 10.

112. Сулоева С.Б., Свириденко В.А. Тенденции развития систем управления затратами промышленных предприятий. Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского политехнического университета. Экономические науки. 2012. № 5(156). С. 110-112.

113. Косинська О. В. Удосконалення системи управління витратами як важливий засіб підвищення ефективності функціонування підприємств харчової промисловості. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. Вип. 21.6. С. 216-221.

114. Костецький Я.І. Статистичний аналіз витрат виробництва і собівартості продукції в аграрному секторі. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. Випуск 5. Том 2. С.145-154.

115. Рижикова Н.І. Накісько О.В. Управління витратами: навчальний посібник. Харків. ХНТУСГ, 2013. 198 с.

116. Бойко Є.І. Удосконалення системи управління витратами на підприємствах. Науковий вісник НЛТУ України. 2008. С. 139.
117. Карпова Т.П. Управленческий учёт. Москва. Аудит, ЮНИТО, 1998.350 с.
118. Грещак М. Г., Коцюба О. С. Управління витратами. Київ.КНЕУ, 2002. 131 с.
119. Грещак М.Г. Управління витратами. Київ. КНЕУ, 2002. С. 27-30.
120. Клименко А. А. Управління витратами на сільськогосподарських підприємствах. Вісник Бердянського університету менеджменту та бізнесу. 2009. № 4 (8). С. 53-57.
121. Волошина В. В. Організація управління витратами операційної діяльності харчових підприємств за центрами витрат та центрами відповідальності. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2016. № 1. С. 331-343.
122. Тимофіїв С. В. Удосконалення інституційного середовища як передумова реалізації управління трансакційними витратами аграрних підприємств. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2015. Вип. 2. Том 1. С. 126-135.
123. Охріменко І. В. Витрати як фактор впливу на фінансові результати аграрних підприємств. Агросвіт. - 2017- №2.- С.2-5.
124. Божко М. В. Альфред Маршалл і закон спадної віддачі додаткових витрат. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2016. № 2. С. 160-164.
125. Божко М. В. Трансформація категорії витрат в економічних дослідженнях. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2016. № 2. С. 63-68.
126. Шиян Д. В., Божко М. В. Теоретичні аспекти інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Проблеми розвитку аграрної економіки в умовах глобалізації: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної

Інтернет-конференції, присвяченої пам'яті професора В.Я. Амбросова, 10 березня 2016 р., Харків. Смугаста типографія. 2016. С. 39-41

127. Пугачов М. У І кварталі 2017 року Україна збільшила експорт агропродовольчої продукції на 40% URL:<http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/1991--2017-40-.html>

128. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження. Економіка АПК. 2015. № 7. С. 5-24.

129. Дерід І. О. Сільськогосподарський сектор України та його міжнародні економічні зв'язки. Ефективна економіка. 2015. № 10.

130. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора Київ. Фенікс. 2004. 280 с.

131. Здоровцов О.І., Касьянов Л.І., Мацібора В.І., Шиян В.Й. Економіка сільського господарства. Київ. УСГА, 1993. 320 с.

132. Нелеп В. М. Тенденції розвитку сільського господарства в Україні та світі. Економіка АПК. 2015. № 7. С. 100-105.

133. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року URL: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>.

134. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах. Постанова Кабінету Міністрів України № 164 від 11 лютого 2010 р. URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-%D0%BF> – Назва з тит. екрана.

135. Волошин Г. О. Наукові основи раціонального використання земель та виведення з обробітку деградованих та мало продуктивних земель. Землевпорядний вісник. 2002. № 3. С.33 – 37

136. М. С. Данилишин Стан буряко-цукрової галузі України та шляхи його удосконалення. Ефективна економіка. 2015. - №11.

137. Лушнікова О. М. Сучасний стан, тенденції економічна ефективність використання мінеральних добрив у сільськогосподарських підприємствах. Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. 2014. № 7. С. 253-261.

138. Калінчик М.В. Ільчук М.М., Калінчик М.Б. Економічне обґрунтування норм внесення мінеральних добрив залежно від цін на ресурси та продукцію. Київ. Нічлава. 2006. 44 с.

139. Сосновська О. О., Бурлака О. П., Бурлака О. А. Оптимізація витрат як чинник підвищення ефективності виробництва в аграрних підприємствах Полтавської області. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. Випуск 1. Том 1. 2010. С.224. - 231.

140. Смудка О. І. Відображення інноваційних процесів у витратах сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2018. № 17. С. 71–76.

141. Перебийніс В. І., Писаренко В. В., Помаз О. М., Василенко О. В. та ін. Операційний менеджмент: навчальний посібник. Полтава: ПДАА. 2008. 664 с.

142. Витрати на виробництво продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2017 рік. Київ. 2017. – 23 с.

143. Витрати на виробництво продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2017 рік. Київ. 2017. – 23 с.

144. Москаленко А. М. Теоретичні та методологічні засади ефективного використання сільськогосподарських земель Полісся України. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. 2015. 335 с.

145. Порудєєва Т.В. Землезабезпеченість як фактор інтенсифікації та оптимізації фермерського землекористування. Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2010.-№(54), Т.1. С. 49-53.

146. Гагалюк Т. Конкуренция холдингов и фермеров: размер таки имеет значение. URL:<http://agroportal.ua/views/blogs/konkurenciya-kholdingov-i-fermerov-razmer-taki-imeet-znachenie/>

147. Попова М. М. Сутність економічної ефективності підприємств АПК України – від класиків політекономії до реалій сучасності. Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер. Економічні науки. – 2014. - № 4. - С. 248-254.

148. Рожков А. О., Сєвідова І. О. Економічна ефективність вирощування пшениці твердої ярої за впливу різних варіантів оптимізації елементів технології вирощування. Вісник ХНАУ (сер. «Економіка АПК і природокористування»). 2015. № 1. С. 51-56.

149. Христенко Г. М. Економічна ефективність зернового господарства та чинники її формування. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2016. № 247. С. 349-356.

150. Захарченко О. В. Економічна ефективність господарювання сільськогосподарських підприємств в ринкових умовах. Вісник ХНАУ (сер. «Економіка АПК і природокористування»). 2014. № 7. С. 112-118.

151. Лушнікова О. М. Сучасний стан, тенденції й економічна ефективність використання мінеральних добрив у сільськогосподарських підприємствах. Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. 2014. № 7. С. 253-261

152. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

153. Божко М. В. Окремі тенденції в зміні валових зборів та урожайності сільськогосподарських культур. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2017. № 1-2 (33-34). С. 17-24

154. Божко М. В. Тенденції зміни обсягів виробництва в сільськогосподарських підприємствах України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. №17. URL:<http://global-national.in.ua/issue-17-2017>

155. Божко М. В. Фактори формування структури витрат при виробництві окремих сільськогосподарських культур Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. 2017.- №3 (18), том 2. С. 68-75.

156. Божко М. В. Potential and problems of Today's Ukrainian agricultural sector. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Новітні наукові досягнення». - Софія, Болгарія: Publishing house Education and Science s.r.o., 2016. - С. 53-55

157. Божко М. В. Ефективність витрат при виробництві пшениці. Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів, м. Харків, 22 квітня 2016 року. Харків: Видавництво «НТМТ», 2016. С. 418-421

158. Божко М. В. Динаміка структурних витрат при виробництві окремих культур. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей, 1-2 червня 2017 р. - Харків. ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2017. - С. 212-214

159. Божко М. В. Окремі тенденції зміни складу та структури витрат в сільськогосподарських підприємствах. Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2017 р. / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Харків: ХНАУ, 2017. С. 238-241

160. Божко М. В. Вплив концентрації та інтенсифікації на структуру витрат галузі рослинництва. Конкурентоспроможність та інновації: проблеми

науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 листопада 2017 р. Харків. ФОП Лібуркіна Л. М. 2017. С. 84-8

161. Божко М. В. Ефективність витрат при виробництві зернових культур в Україні. Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції докторантів, молодих учених та студентів, м. Харків, 28 квітня 2017 року. Харків: ФОП Панов А. М., 2017. С. 453-456.

162. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва. Соцэкгиз, 1962. 684 с.

163. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. Київ. КНЕУ, 2013. 774 с

164. Ібатуллін Ш. І. Шанін О. В., Степенко О. В. Оцінка основних тенденцій зональної спеціалізації сільськогосподарського землекористування в Україні. Економіка АПК. 2014. № 12. С. 12-21.

165. Пехов В. А. Спеціалізація аграрних підприємств в зернопродуктовому підкомплексі. Економіка АПК. 2017. № 3. С. 87-92.

166. Гейць В. Перспективи аграрних трансформацій та їх вплив на розвиток подій в економіці України. Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання: матеріали Восьмих річних зборів Всеукр. конгр. вчених. економістів-аграрників, Київ, 20-21 червні 2006 р. Київ. ННЦ «ІАЕ», 2006. С.15-18.

167. Андрійчук В. Проблеми капіталізації сільського господарства на сучасному етапі. Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання: матеріали Восьмих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 20-21 червні 2006 р. Київ. ННЦ «ІАЕ», 2006. С.82-87.

168. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. Економіка АПК. 2017. № 6. С. 33-41.

169. Артеменко І. С. Аналіз процесу концентрації виробництва в аграрних підприємствах України та оцінювання її результатів. Економіка АПК. 2014. № 9. С. 69-75.
170. Економічна теорія. За ред. В.Д. Базилевича. – 9-те вид., перероблене і доповнене. Київ. Знання, 2014. 710 с.
171. Вітков М.С. До теоретично-методологічних засад інтенсифікації аграрного виробництва. Економіка АПК. 2004. - № 11. С. 33-37.
172. Злупко С.М. Історія економічної теорії. Київ. Знання, 2005. 719 с.
173. Ядгаров Я.С. История экономических учений. – Москва: ИНФРА-М, 2001.- 480 с.
174. Андрийчук В.Г. Интенсивность сельскохозяйственного производства, сущность и количественное изменение Экономика сельского хозяйства. 1982. - № 11. С. 24-29.
175. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Київ. КНЕУ, 2006. 292 с.
176. Кузьменко І. В. Інтенсифікація зерновиробництва як основний напрям підвищення конкурентоспроможності. Економіка АПК. – 2015. - № 1 – С. 121-127/
177. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2016 році. Київ., 2017. 56 с.
178. ГудзьВ. П., ПримаКІ. Д., БудьоннийЮ. В., Танчик С. П. Землеробство. Київ. Центр учбової літератури, 2010. 464 с.
179. Моніторинг цін на мінеральні добрива. URL: <http://www.iogu.gov.ua/monitoring/>
180. Шиян Д. В., Божко М. В. Інтенсифікація як фактор ефективності виробництва пшениці. Економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку агропродовольчої сфери: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 19 лютого 2016 р. – Харків. «Дісаплюс». 2016. - С. 329-333

181. Божко М. В. Структура посівних площ сільськогосподарських культур як фактор формування сталого землекористування. Перспективи інституціонального розвитку земельних відносин в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 – 16 березня 2018 року). Полтава: ПолтНТУ, 2018 – С. 72-74

182. Божко М. В. Вплив рівня урожайності на формування фінансових результатів при виробництві окремих сільськогосподарських культур. Тези міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування»: зб. матер. конференц. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. С. 25-28.

183. Божко М. В. Фактори формування рівня ефективності виробництва пшениці в сільськогосподарських підприємствах. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тезидоповідей, 31 травня – 1 червня 2018 р. Харків. ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2018. С. 15-16.

184. Шиян Д. В., Божко М. В. Розміри посівних площ як фактор формування конкурентоспроможності підприємств в сільському господарстві. Конкурентоспроможність національної економіки: Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 жовтня 2018 р. Київ. 2018. С. 107-111.

185. Шиян Д. В., Божко М. В. Формування структури витрат в процесі інтенсифікації виробництва продукції рослинництва. Економіка розвитку. – 2018.- №4 (88). С.30-38.

Додатки

Додаток А.

Вплив пропонуємих заходів підтримки виробників пшениці в Харківській області на фінансові результати в підприємствах у 2016 році.

Підприємства	Кількість внесених мінеральних добрив, кг/га	Середня ціна 1 кг мінеральних добрив, грн	Витрати на мінеральні добрива на 1 га, грн	Загальна сума недоотриманого прибутку, тис. грн
1	180,9	22	3978,8	457,3
2	180,9	22	3980,0	890,3
3	181,8	22	4000,2	2263,0
4	182,0	22	4004,6	946,3
5	182,2	22	4007,8	549,2
6	182,2	22	4007,8	430,4
7	182,2	22	4008,0	168,1
8	182,6	22	4016,9	672,9
9	183,3	22	4031,7	270,6
10	184,8	22	4065,3	170,6
11	184,8	22	4065,5	573,3
12	188,6	22	4150,3	407,0
13	192,4	22	4233,7	437,5
14	193,0	22	4246,0	1192,8
15	194,1	22	4270,5	178,9
16	196,1	22	4313,5	2770,6
17	197,2	22	4338,6	209,1
18	197,2	22	4338,6	446,4
19	197,8	22	4351,1	1283,6
20	201,0	22	4422,6	38,8
21	202,6	22	4456,6	549,5
22	204,6	22	4500,6	1097,2
23	205,1	22	4512,0	128,3
24	206,8	22	4549,3	449,8
25	207,3	22	4561,5	1721,0
26	210,0	22	4620,5	1010,5
27	214,1	22	4711,0	407,1
28	214,8	22	4726,4	309,4
29	217,8	22	4791,2	458,3
30	223,0	22	4906,4	291,4
31	225,1	22	4953,0	291,0
32	227,3	22	5001,2	509,1
33	229,3	22	5045,4	1195,8
34	239,2	22	5261,7	1772,4
35	239,8	22	5276,1	721,2
36	240,7	22	5294,7	2590,4

Продовження додатку А.

37	240,9	22	5300,1	1369,0
38	242,9	22	5343,4	473,0
39	245,8	22	5406,7	49,9
40	252,7	22	5559,1	641,4
41	254,0	22	5587,9	232,6
42	257,3	22	5660,5	673,0
43	260,6	22	5732,2	149,6
44	261,9	22	5762,6	1533,7
45	262,4	22	5771,8	1354,3
46	270,5	22	5950,8	5314,1
47	275,2	22	6055,5	1616,8
48	279,2	22	6141,6	363,9
49	283,0	22	6225,2	197,7
50	283,8	22	6244,0	83,1
51	287,8	22	6332,7	172,8
52	293,4	22	6455,1	1661,7
53	302,0	22	6643,4	214,4
54	308,6	22	6790,0	614,8
55	313,5	22	6896,5	814,2
56	334,6	22	7361,8	3928,3
57	361,2	22	7946,9	269,2
58	382,1	22	8405,6	299,1
59	515,8	22	11347,2	88,1

Додаток Б.

Вплив пропонуємих заходів підтримки виробників кукурудзи на зерно в Харківській області на фінансові результати окремих підприємств у 2016 році.

Підприємства	Кількість внесених мінеральних добрив, кг/га	Середня ціна 1 кг мінеральних добрив, грн	Витрати на мінеральні добрива на 1 га, грн	Загальна сума недоотриманого прибутку	Коефіцієнт корегування	Скорегована сума недоотриманого прибутку
1	196	23	4504,9	565,6	0,584	330,3
2	201	23	4618,3	230,229	0,584	134,5
3	203	23	4672,4	409,682	0,584	239,3
4	213	23	4899,0	147,0161	0,584	85,9
5	213	23	4903,0	626,5187	0,584	365,9
6	217	23	4986,7	223,0548	0,584	130,3
7	218	23	5016,0	431,3612	0,584	251,9
8	234	23	5392,4	650,439	0,584	379,9
9	235	23	5404,2	274,1785	0,584	160,1
10	242	23	5559,8	1040,212	0,584	607,5
11	251	23	5774,6	129,1079	0,584	75,4
12	256	23	5882,0	187,0378	0,584	109,2
13	264	23	6078,0	1772,504	0,584	1035,1
14	270	23	6210,0	776,9443	0,584	453,7
15	271	23	6226,9	884,8766	0,584	516,8
16	277	23	6367,8	2597,829	0,584	1517,1
17	280	23	6442,0	1083,94	0,584	633,0
18	292	23	6721,7	1343,871	0,584	784,8
19	293	23	6741,7	281,4393	0,584	164,4
20	304	23	6990,3	515,4548	0,584	301,0

**ПРИВАТНО-ОРЕНДНЕ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ
ПІДПРИЄМСТВО «БУРЛУЦЬКЕ»**

Україна, 62607, Харківська область, Великобурлуцький район, с. Плоске,
вул. Українська, буд. 4, тел./ф (05752) 5-29-77; р/р 26004013045401 в ПАТ «АЛЬФА-БАНК», МФО
300346, ОКПО 30742985, ПІН 307429820079

Исход. №284 от 19.10.2018г

ДОВІДКА

про впровадження результатів теоретичних
і практичних досліджень аспірантом
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця
Божко Миколою Володимировичем

Отримані Божко Миколою Володимировичем результати дослідження відносно методичних підходів до визначення коефіцієнта структури постійних витрат при виробництві пшениці, соняшнику та кукурудзи на зерно мають практичне значення і будуть враховані при прогнозування результатів виробничої діяльності підприємства.

Довідка видана без фінансових обов'язків підприємства перед автором.

Директор ПОСП «Бурлуцьке»

І.М.Філімонов

УКРАЇНА
Чугуївський район Харківська область
Агрофірма «Надія»
товариство з обмеженою
відповідальністю
№30762760

Р/рах.: _____
№ 522 від 7.10 2008р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів теоретичних
і практичних досліджень аспірантом
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця
Божко Миколою Володимировичем

Отримані Божко Миколою Володимировичем результати дослідження відносно пропозиції щодо оцінку впливу концентрації виробництва на рівень ефективності витрат з визначенням конкретних оптимальних параметрів посівних площ по окремим культурам мають практичне значення і будуть враховані при прогнозуванні результатів виробничої діяльності підприємства.

Довідка видана без фінансових обов'язків підприємства перед автором.

Директор

В.Г. Вергун

ДОВІДКА

про впровадження результатів теоретичних
і практичних досліджень аспірантом
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця
Божко Миколою Володимировичем

Отримані Божко Миколою Володимировичем результати дослідження відносно встановлених фазових переходів між рівнем витрат та рівнем урожайності пшениці, кукурудзи на зерно, соняшнику мають практичне значення і будуть враховані при прогнозування результатів виробничої діяльності підприємства.

Довідка видана без фінансових обов'язків підприємства перед автором.

Директор

Крижановський В.М.

СТОВ АФ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

62573 с. КИРІЛІВКА ВОВЧАНСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 05741 - 4-70-55 ел.адреса:
stov.af.taras@ukr.net

№ 364

« 15 » 10 20 18 року

Довідка

про впровадження результатів теоретичних
і практичних досліджень аспірантом
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця
Божко Миколою Володимировичем

Отримані Божко Миколою Володимировичем результати дослідження відносно пропозиції оцінки впливу рівня інтенсивності та концентрації виробництва окремих сільськогосподарських культур на зміну структури витрат мають практичне значення і будуть враховані при прогнозуванні результатів виробничої діяльності підприємства.

Довідка видана без фінансових обов'язків підприємства перед автором.

Директор

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України та у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних.

1. Божко М. В. Трансформація категорії витрат в економічних дослідженнях. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2016. № 2. – С. 63-68.
2. Божко М. В. Спеціалізація та концентрація виробництва як фактори забезпечення ефективності діяльності сільськогосподарських. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2018. №3. – С.-36-42.
3. Божко М. В. Альфред Маршалл і закон спадної віддачі додаткових витрат. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2016. № 2. – С. 160-164.
4. Божко М. В. Окремі тенденції в зміні валових зборів та урожайності сільськогосподарських культур. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2017. - № 1-2 (33-34). – С. 17-24.
5. Божко М. В. Тенденції зміни обсягів виробництва в сільськогосподарських підприємствах України [Електронний ресурс]. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. №17.
6. Божко М. В. Фактори формування структури витрат при виробництві окремих сільськогосподарських культур. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. 2017.- №3 (18), том 2.
7. Шиян Д. В., Божко М. В. Формування структури витрат в процесі інтенсифікації виробництва продукції рослинництва. Економіка розвитку. – 2018. - №4 (88). – С. 30-38. (Здобувачу належить оцінка впливу інтенсивності виробництва на структуру витрат)

Опубліковані наукові праці апробаційного характеру:

8. Божко М. В. Potential and problems of Today's Ukrainian agricultural sector. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Новітні наукові досягнення». – С. 53-55.

9. Шиян Д. В., Божко М. В. Інтенсифікація як фактор ефективності виробництва пшениці. Економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку агропродовольчої сфери: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 19 лютого 2016 р. – С. 329-333. *(Здобувачем досліджено вплив рівня інтенсивності виробництва на рівень економічної ефективності виробництва).*

10. Шиян Д. В., Божко М. В. Теоретичні аспекти інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Проблеми розвитку аграрної економіки в умовах глобалізації: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, присвяченої пам'яті професора В.Я. Амбросова, 10 березня 2016 р. 2016. С. 39-41. *(Здобувачем досліджені теоретичні підходи до визначення поняття «інтенсифікація»).*

11. Божко М. В. Ефективність витрат при виробництві пшениці. Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів, м. Харків, 22 квітня 2016 року. 2016. С. 418-421.

12. Божко М. В. Динаміка структурних витрат при виробництві окремих культур. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей, 1-2 червня 2017 р. С. 212-214.

13. Божко М. В. Окремі тенденції зміни складу та структури витрат в сільськогосподарських підприємствах. Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних

процесів: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2017 р. – 2017. – С. 238-241.

14. Божко М. В. Вплив концентрації та інтенсифікації на структуру витрат галузі рослинництва. Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 листопада 2017 р. 2017. – С. 84-86.

15. Божко М. В. Ефективність витрат при виробництві зернових культур в Україні. Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції докторантів, молодих учених та студентів, м. Харків, 28 квітня 2017 року. 2017. – С. 453-456.

16. Божко М. В. Окремі тенденції формування структури витрат при виробництві продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах. Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції докторантів, молодих учених та студентів, м. Харків, 27 квітня 2018 року. – С. 188-192.

17. Божко М. В. Структура посівних площ сільськогосподарських культур як фактор формування сталого землекористування. Перспективи інституціонального розвитку земельних відносин в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 – 16 березня 2018 року). 2018. С. 72-74.

18. Божко М. В. Вплив рівня урожайності на формування фінансових результатів при виробництві окремих сільськогосподарських культур. Тези міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування»: зб. матер. конференц. 2018. - С. 25-28.

19. Божко М. В. Фактори формування рівня ефективності виробництва пшениці в сільськогосподарських підприємствах. Матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей, 31 травня-1 червня 2018 р. 2018. С. 15-16.

20. Шиян Д. В., Божко М. В. Розміри посівних площ як фактор формування конкурентоспроможності підприємств в сільському господарстві. Конкурентоспроможність національної економіки: Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 жовтня 2018 р. 2018. С. 107-111. *(Здобувачу належить аналіз впливу розмірів підприємства на рівень його конкурентоспроможності).*